

ОБРАЌАЊЕ НА ПРОФ. Д-Р АЛЕКСАНДАР АНЧЕВСКИ,
РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ,
НА XXXVII МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Охрид, 3 август 2004 година

*Дами и господа,
Почитувани учесници македонисѝи,
Уважени госѝи и драги пријатели,*

Дозволете ми, во името на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, и во свое лично име, да ве поздравам и да ви посакам топло добредојде и плодна и успешна работа.

Се чувствувам почестен и горд, што денес, можам да ве поздравам и да бидам меѓу Вас на отворањето на Летната школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, што годинава традиционално се одржува по 37-ми пат. Добредојдовте во древниот Охрид – градот домаќин, кој, секое лето, широко ги отвора своите порти за да ви овозможи запознавање со духовните вредности напластувани со векови. Охрид е местото од каде што почнала да се шири словенската писменост и култура. Овде беше запален и оставен да гори факелот на словенската писменост, факелот што вечно ќе го осветлува патот по кој чекори македонскиот народ. Во оваа пригода сакам заедно со вас да го споделиме макотрпниот труд вложен во реализацијата на оваа значајна културна манифестација. Манифестација која е во функција на себепривавање, на самодокажување и, пред сè, на втемелување на

македонскиот јазик, литература и култура во семејството на светската ризница на народите и цивилизациите.

Остварувањето на самобитноста за македонскиот народ не беше ниту лесна ниту едноставна задача и цел. Таа е плод на стремежот и на борбата на плејадата борци на идејата за независна и суверена македонска држава. Токму затоа, денес, со гордост и пиетет се присетуваме и го чествуваме големиот јубилеј – 60 годишнината од Првото заседание на АСНОМ, одржано на 2 Август 1944 година. Првото заседание на АСНОМ, всушност, по одлуките што беа донесени тогаш, во историјата на македонскиот народ е забележан како втор, победоносен Илинден, бидејќи е прогласена македонска република. Во него е симболизиран континуитетот на националноослободителната борба на македонскиот народ од крајот на 19 и почетокот на 20 век. Тоа беше пат исполнет со многу неизвесности, но и пат кој мора да се изоди за да остане во вечноста. На тој пат и вие кој денес сте овде, како и генерациите пред вас, го ставате камчето кое претставува дел од мозаикот кој несебично го градите и кој ќе остане како траен белег во темелите на македонската историја и култура.

Вие, со вашето присуство и активно учество во работата на Летната школа, придонесувате, од година во година, таа да биде масовно посетена. Потврда за тоа е податокот дека во Охрид пристигнаа слависти од повеќе земји од сите континенти. Тоа ни дава за право да констатираме дека овој традиционален македонистички собир има остварено свое забележително место во нашата универзитетска историја, но, уште повеќе, во рамките на меѓународната заедница.

Потврда на значењето и улогата на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како за Универзитетот но и за Република Македонија, од неговото основање до денес, е големиот интерес што го пројавуваат еминентни и меѓународно признати и афирмирани научни и културни работници, приврзаници и вистински почитувачи на македонскиот збор, на културното наследство и уметничкото богатство на Македонија. Посебно задоволство претставува сознанието дека, од година во година, се зголемува бројот на млади слависти. Нивниот интерес не е само изучувањето на македонскиот јазик, литература и

култура, туку и можноста што им се пружа да го видат Охрид, да ја запознаат Република Македонија, да ги запознаат убавините на земјата за која слушале од своите претходници, да ги прошируваат и да ги збогатуваат своите знаења за историјата на Македонија.

Семинарот за македонски јазик, литература и култура во изминатиот период израсна во афирмирана наставна, научна и културна институција. За неговиот развој говори податокот дека во неговата работа учествувале голем број универзитетски научни работници од многу земји од сите континенти, успешно организирани лекторски вежби и предавања од областа на македонистиката, како и специјалните предавања од областа на македонскиот јазик, македонската литература, историјата, уметноста, археологијата, архитектурата, етнологијата, музиката. Една од придобивките секако е создавањето кадри за потребите на други универзитети и за работата на лекторатите по македонски јазик, и воопшто, создавањето бројни љубители на македонската пишана реч. Тие со својата дејност значително придонесуваат за ширењето и афирмацијата на македонската литература во светот и претставуваат уште една потврда за оправданоста на постоењето на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Во тој контекст, треба да се одбележи работата и значењето на 31 – та по ред Научна конференција, што побудува посебен интерес кај учесниците со предавањата и дебатните разговори за различни теми од областа на јазикот и литературата.

Целта на Семинарот за македонски јазик, литература и култура е да го поттикне афирмирањето на македонскиот јазик, литературата и културата, меѓу македонистите во светот.

Вие, драги пријатели, ја имате задачата и наедно привилегијата, да го пренесете убавиот македонски збор во Вашата средина и, на тој начин, да бидете дел од плејадата градители на здравите мостови на пријателството меѓу нашите земји и народи. Нашето искуството не уверува дека нациите не се доволни сами на себе, дека најдобриот начин да ѝ служиш на својата земја е да ѝ обезбедиш поддршка од другите, со заемни напори и со заеднички средства. Убеден

сум дека вие сте таа нишка која придонесува во ширењето на вистината за Република Македонија.

Чувството на задоволство е поттикнато од хуманата порака што зрачи од овој 37 – ми по ред Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, кој во себе ги поврзал благородните чувства за афирмација на духовното културно наследство, благородните пораки за учење, другарување, за запознавање, за проширување на чувството на блискост и разбирање, за отстранување на воспоставените гранични бариери, за воспоставување контакти за идни среќавања, за поврзување на македонистите од сите меридијани, за восхитувачката симбиоза на мудроста и младоста претставена од вас и пренесена преку вас во земјите од кои доаѓате.

Се надевам дека Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во рамките на својата разновидна програма ќе придонесе во збогатувањето на научното искуство и размена на идеи меѓу вљубениците во македонскиот јазик и култура.

Во тоа име, дозволете ми, уште еднаш, најсрдечно да ве поздравам и да ви посакам плодна и успешна работа и пријатно да се чувствувате во амбиентот на неповторливата убавина на градот - домаќин Охрид и во убавините на Република Македонија, и нека Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура биде нашиот мост за зближување и поврзување со светот и луѓето кои ги почитуваат македонската традиција, јазикот и културата.

Благодарам.

Киро Глигоров

СЕЌАВАЊЕ ЗА АСНОМ¹

Со оглед на фактот што на сите Вас, познати и признати македонисти и слависти кои со години учествуваат во работата на Семинарот, многу добро ви се познати фактите за улогата и значењето на Првото заседание на АСНОМ, можеби е подобро, во оваа пригода да кажам нешто за моите лични впечатоци по повод одржувањето на овој настан. Настан кој, како што знаете, претставува врв и позитивен пресврт во повеќевековната борба на македонскиот народ за слобода, независност и сопствена држава, што се оствари со Референдумот од 8 септември 2001 година. Како учесник на Првото заседание на АСНОМ и како секретар на Иницијативниот одбор за подготовка, свикување и одржување на АСНОМ, сакам пред вас да проговорам за некои аспекти од подготовките и одржувањето на самото Заседание.

Најнапред да укажам на три работи:

Прво, на атмосферата која владееше во тоа време кога се собравме во село Рамно и кога се расправаше во рамките на Иницијативниот одбор како ќе се одвива Собранието, кој ќе го отвори, кој ќе држи реферати, кој ќе биде во основното јадро, односно кој ќе го сочинува Президиумот како највисок државен орган кога не заседава Собранието и др. Атмосферата беше таква што кај секого

¹ Излагање на 37-от Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, по повод чествувањето на 60 годишнината од одржувањето на Првото заседание на АСНОМ, Охрид, 4 август 2004 г.

од нас се чувствуваше дека учествуваме во дебата која значи пресвртница во нашата историја. Еве, по сите борби, по сите загуби што ги имавме во Народноослободителната борба (повеќе од 24 000 загинати), ние бевме со постојана верба дека ќе успееме, бидејќи бевме членка на антифашистичката коалиција која се бори против фашизмот. Без оглед на тоа што многу наши дотогашни востанија имаа трагичен крај, па меѓу другото и Илинденското востание од 1903 г., во кое имаше палења на села, убиства, раселување на населението, напуштање на родните огништа – во Бугарија и во други земји, па и во прекуокеанските земји. Колку и да е големо историското значење на Илинденското востание за нашиот народ и за изградбата на неговата национална свест, тоа, сепак, заврши со пораз. За тоа мораме да бидеме свесни. Но, тоа не ја намалува неговата вредност. Илинденското востание останува во нашата историја како еден од столбовите врз кои се зајакна и се базира националната свест на македонскиот народ.

По создавањето на нашата држава, по АСНОМ почнавме од азбуката, бидејќи и неа ја немавме. Не можевме да говориме македонски на улица, бидејќи тоа се казнуваше. Ако одиш на училиште – ќе те исклучат од него итн. И покрај фактот што на овие наши простори е создадена првата словенска азбука, сега се зафативме со тоа да ја приспособиме на нашиот јазик и на промените кои се неизбежни со текот на времето во самиот јазик. Со тоа, всушност, се зафати нашиот поет, историчар, писател и научник, Блаже Конески, кој доби задача, што ја изврши со полн капацитет, многу успешно. И денес за него се говори како за врвен лингвист од меѓународно значење и тоа не е случајно. Тој ги удри темелите на азбуката, на литературниот македонски јазик, се разбира, не сам, но, под негово раководство и со негова замисла како треба да се постави тоа и со тоа започна и меѓународната афирмација на македонскиот јазик. За тоа најексплицитно говори и денешната триесет и седма по ред извонредно значајна меѓународна културна манифестација, на која се собрани луѓе кои се занимаваат со македонскиот јазик, со нашата култура и литература. Во оваа пригода, би сакал да им оддадам признание на луѓето кои се грижеа овој Семинар најпрвин да го најде вистинското место во рамките на универзитетот “Св.

Кирил и Методиј”, и, кои, исто така, придонесоа многу со своите реферати, публикации, книги за нашиот јазик и неговите проблеми, тој постепено да се обликува по сите современи методи на науката за јазикот.

Второ, во подготовките на Заседанието се постави проблем каде да се одржи. Беа давани разни предлози. Тогаш се јави членот на Иницијативниот одбор, командантот на ГШ на Војската на Македонија, генерал Михајло Апостолски, кој го предложи нашиот манастир Св. Прохор Пчински, кој се наоѓаше во близина. На овој предлог имаше и спротивни мислења, постоеше страв заради конфигурацијата на теренот да бидат мали можностите за евентуално повлекување. Но, Апостолски укажа дека таквата опасност ја имал предвид и дека во таков случај две бригади (Третата и Четвртата македонска бригада) би се спротивставиле на секаков евентуален напад и даде гаранција дека претставниците на Заседанието ќе можат спокојно да работат. И така дојде до тоа Заседанието да се одржи во Манастирот Св. Прохор Пчински. Друга и долга е приказната зошто денес имаме проблеми таму да го одржуваме чествувањето по повод годишнините од одржувањето на нашето Заседание.

Би направил само една мала дигресија. За време кога бев секретар за финансии на Президиумот на Македонија, веднаш по војната, при разграничувањето на републиките, Св. Прохор Пчински беше на наша, македонска територија. Со уважување на фактот дека тој манастир е наш. Како што, не знам од кои причини и Бујановац и Прешево беа наша територија.

Кога во 1991 година станав Претседател на независна и самостојна Република Македонија дадов налог да се испита кој ги дал овие градови, особено Св. Прохор Пчински на соседна Србија. Прво се истражуваше тоа во рамките на архивата на Претседателството на Македонија и не се најде никаков документ. Потоа тоа се направи и во архивата на Собранието, во тогашниот Извршен совет (Влада), во Архивот на Македонија, и повторно не се најде никаков документ. Не може туку така, некој некому да каже еве ти го овој град, овој манастир. Мора да има реше-

ние за тоа, бидејќи инаку ние не сме држава. Претпоставка е дека ова во тоа време е направено во четири очи.

Заседанието и непосредните подготовки за него се одвиваа во една пријатна и безбедна атмосфера. Се работеше уште на една етапа на подготовка на документите на АСНОМ. Се прегледуваа разни формулации, сето во еден општ демократски дух. Она што е напишано во документите на АСНОМ, тоа денес може секој Македонец, и покрај сите настанати промени да го потпише спокојно – се говори за слободите на човекот, за неговите права, за правата на малцинствата, дека сите сме еднакви, дека можат сите исповеди нормално и легално да си ја извршуваат својата служба, дека секој може слободно да го каже својот збор. Како што некои сега велат, а тоа е точно, Декларацијата на Првото заседание на АСНОМ е задосна со истите слободарски идеали од Манифестот на Крушевската република од 1903 година. Не може поинаку да постапи народ кој бил под неколкувековно ропство. Тој кога ја изборил слободата и можноста сам да одлучува за својата иднина, тој мора и да има слободни луѓе кои ќе можат да мислат, да се изразуваат, да кажуваат разни алтернативи и на крај да се залагаат за она што е корисно за сите и што значи национална придобивка. Мислам дека со тие документи на АСНОМ можеме сите да се гордееме.

Иако бевме дел на антифашистичката коалиција, ова што ќе го кажам е историски факт – ниту еден руски, англиски, француски или американски војник не учествуваше непосредно во ослободувањето на Македонија. Тоа е дело на нашиот народ и на нашата војска. Многу порано отколку другите во разни делови на Југославија успеавме да создадеме слободна територија, каде што слободно можеше да се формираат народно-ослободителни одбори, народните избраници да ја земат власта во свои раце, да одлучуваат, дури и да судат. Значи, во процесот на борбата се создаваа органите на власта, судовите и администрацијата. Затоа, не беше тешко по ослободувањето на цела Македонија да се создадат НОО, да ја преземат власта во општините, а веќе формируваниот Президиум и Народното собрание да си ја работат својата работа.

Имаше воени мисии во Македонија за време на војната. Познато е дека ако не бевме дел од антифашистичката коалиција, можеби немаше да оствариме држава во тие години. Тоа не смее да се пренебрегне. Но, непосредно по ослободувањето, со сопствени човечки жртви, ја создадовме Македонија. Затоа мислам го дадовме најголемиот аргумент дека не може да се враќа историјата назад и да се каже дека Македонија не може да биде држава. Затоа, и на Париската конференција и подоцна на сите средби на водачите на антифашистичката коалиција ова прашање никогаш не било ставено под сомневање, а уште помалку да се реши на некој поинаков начин.

Ако денес, одвреме на време, се доведуваме во ситуација да го ставаме под прашање опстанокот на државата, особено поради некои меѓуетнички расправи, екстремни желби и слично, тоа само говори дека сме го забравиле она што беше столб на нашето постоење – дека Република Македонија е држава на сите што живеат во нашата земја и дека сите се должни и да ја бранат и во исто време да ги уживаат сите права што таа држава им ги обезбедува.

АСНОМ го следи нашето долговековно искуство со буни и востанија, немири и непокор. Кресненското, Разловечкото, Илинденското востание и најпосле НОБ 1941 – 1945 година се на една долгорочна трансверзала. Инаку не би се создала македонска национална свест и желба тие да остварат држава. Оттаму може да се каже дека е судбинска поврзаноста на двата Илиндена. Практично, во основните тогашни документи, кога ги пишувавме, настојувавме да ги следиме пораките што Илинденското востание од 1903 година ги даде на целиот свет и да го осовремениме тоа според сегашните услови.

Гледано од историска дистанца, меѓу Манифестот на Крушевската Република и Манифестот на АСНОМ нема некои суштински разлики. Тоа е истата линија – да се бориме до крај за да дојдеме до сопствена држава.

Честопати притоа се подвлекува идеолошкиот момент, дека тоа сме го правеле како комунисти и дека не сме воделе сметка за државноста на нашиот народ, туку за тоа да се вклопиме во комунистичкото море, во кое сите ќе бидеме еднакви (сè што ни треба ќе ни обезбедува државата – бесплатно образование, бесплатно здравство и сè друго, па и решавање на станбеното прашање). Тоа. сакале или не, ја убиваше иницијативата кај луѓето. А ако нема иницијатива од секој одделен човек, тогаш се губи една огромна енергија во државата и во нацијата. Ниту една држава не може од горе да управува со процеси, а да бидат сите нејзини граѓани во позиција на неактивност, да чекаат сè од неа.

И трето. За самото заседание на АСНОМ, впечаток, кој не може да се заборава и по толку изминати години, кога точно во 5.15 мин попладне, најстариот по години член на Иницијативниот одбор за одржување на Првото заседание на АСНОМ, Панко Брашнаров, учител од Велес, со тих и треперлив глас го отвори заседанието со зборовите:

"Другарки и другари, народни претставители, во овој момент, во ова историско место Свети Отец Прохор Пчински и на овој историски ден - Илинден, објавувам дека е отворено Првото антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија. Душата ми е преполна со радост и пред премрежните очи гледам како се раздвижиле сите реки од Пчиња и Вардар, до Места и Бистрица и ја заплускуваат целата македонска земја, сакајќи да ги измијат од македонскиот народ десетвековниот ропски срам и пропаста на Самуиловата држава, за да се роди денеска нова, светла, македонска држава..."

Неговата продоховена реч го предвестуваше и донесувањето на најважните одлуки на Заседанието:

Прво. Решение за прогласување на АСНОМ за врховно, законодавно и извршно народно претставничко тело – во кое беа дадени првични насоки за конституирање на македонската држава, со што Решението прерасна во уставно-правен документ врз основа на кој треба да се создаде и да се изградува македонската федерална држава.

Второ. Декларација за основните права на граѓаните и демократска Македонија – во неа стои дека сите граѓани на Македонија се еднакви и рамноправни пред законите, не гледајќи на нивната народност, пол, раса и вероисповед. Декларацијата ги регулира и правата на националните малцинства на слободен национален живот.

Трето. Решение за воведување на македонскиот јазик како службен јазик на македонската држава.

Потоа, Правилник за работа на АСНОМ, Решение за формирање на Законодавна комисија при Президиумот на АСНОМ, Решение за формирање Државна комисија за утврдување на престапите на окупаторите и нивните соработници, Решение за оддавање благодарност на Народно-ослободителната војска на Македонија, Решение за прогласување на 2 август за државен празник на македонската држава. Ова последново, немаше само протоколарно значење, туку во него се гледаше и стремежот за континуитет на борбата на македонскиот народ за сопствена држава.

И, секако, Манифестот на АСНОМ до македонскиот народ. Во, него, откако беше направен пресек на дотогашната историја и на борбата на Македонецот за слобода, се потенцира дека “првото македонско Народно собрание го прокламира пред цел свет своето праведно и неостапно сакање **ЗА ОБЕДИНЕНИЕ НА ЦЕЛИОТ МАКЕДОНСКИ НАРОД** врз принципите на самоопределување. Со тоа ќе се тури крај на ропството на македонскиот народ во сите негови делови и ќе се создадат условија за искрена солидарност и мир меѓу балканските народи”.

ЈАЗИК

Трајко СТАМАТОСКИ

ШЕСТ ДЕЦЕНИИ СЛОБОДЕН МАКЕДОНСКИ ЗБОР

Втори август 1944 се зема како официјален почеток на слободната употреба на македонскиот збор. На тој ден, имено, на Првото заседание на АСНОМ се донесе решението дека „Во македонската држава како службен јазик се заведува народниот македонски јазик”. Но, тоа никако не значи дека македонскиот јазик немал жива употреба и во пишаната практика со векови наназад. Да потсетиме при ваков повод само на фактот дека во текот на Втората светска војна, во партискиот и партизанскиот печат, е во општа, исклучива употреба македонскиот јазик. И само уште на фактот, недоволно и пошироко познат, дека Претседателството на АВНОЈ, само месец и пол по Второто заседание, заклучи сите одлуки и прогласи на АВНОЈ да се објавуваат на јазиците на народите на Југославија, значи и на македонски. Што е уште позначајно, со истата одлука (бр.18 од 15 јануари 1944) се задолжуваат „Земските собранија (веќа)... и официјално да ги прогласат јазиците на своите народи”. Значи АСНОМ го исполнува она што веќе било предвидено и официјално да се стори.

Од шестдецениска дистанца, што е веќе временска отсечка доволна за извлекување на релевантни и објективни заклучоци, некои појави од почетоците се просто фасцинантни. Да споменеме за ваков повод само две: прво, појавата на основоположнички трудови за секој јазик – правопис, граматика, историја на јазикот, поголем речник и второ, разраснувањето на македонската литература до непретчувствувани размери.

Во периоди на вистинска слобода, долго очекувана и долго копнеана, се јавуваат и исклучителни личности. Во науката за јазикот таа личност е без никакво сомневање и без никаков приговор Блаже Конески. Тој го осмисли и го напиша поголемиот дел од *Македонскиот ѝ правопис* (1945, со дополнето издание во 1950), тој сам го претстави македонскиот јазичен систем со обемниот, синтетички ненадминат поглед на јазикот на словенската писменост во Македонија односно развитокот на современиот македонски литературен јазик во *Грамаѝикаѝа на македонскиот јазик* (I дел 1952 и II дел 1954), *Исѝоријаѝа на македонскиот јазик* (1966) со нејзиниот природен дел *Исѝорискаѝа фонолоѝија на македонскиот јазик* (напишана во 1977, а објавена на англиски јазик во Хајделберг во 1983, а дури во 2002 на македонски, во издание на МАНУ); Блаже Конески беше иницијатор и редактор на *Речникоѝ на македонскиот јазик* (I том 1961, II том 1965 и III том 1966). Овие трудови ја поставија врз здрави основи македонската наука за јазикот, па денеска служат само за надградување, без да може да им се приговори нешто посуштествено на нивните основни поставки. Тоа пак од друга страна постави пред понатамошните труженици во областа на македонскиот јазик мошне високи критериуми, мерила под кои не може да се оди, од кои не може да се отстапува. Овие критериуми понатаму ѝ помогнаа на македонската лингвистика да го зачува и понатаму да го гради стекнатиот углед.

Слична е состојбата и со развојот на македонската убава литература. Ако деновите на слободата ги пречекавме со неколкуна поафирмирани писатели, пред сè, со драмскиот писател Васил Иљоски и поетите Кочо Рацин и Венко Марковски, во првата деценија на слободата веќе се истакнаа како надежни книжевни имиња Славко Јаневски, Ацо Шопов, Блаже Конески, Владо Малески, Јован Бошковски, Коле Чашуле и основоположникот на македонската критика Димитар Митрев и др. Потоа следуваа (да споменам само по некои од генерациите, без оглед на литературниот жанр за кој се определиле и се пројавиле): Александар Спасов и Милан Ѓурчинов, Матеја Матевски, Гане Тодоровски, Димитар Солев и Анте Поповски, па Србо Ивановски и Борис Вишински; третата генерација донесе пресврт

во литературата со изборот на темите и сознанијата, а во неа спаѓаат Петре М. Андреевски, Ташко Георгиевски, Живко Чинго, Радован Павловски, Михаил Ренџов, Ефтим Клетников, Петар Бошковски, Јонче Котевски, Јован Павловски, Влада Урошевиќ, Богомил Ѓузел; во четвртата генерација, главно родени по ослободувањето, ги одбележувам: Божин Павловски, Митко Маџунков, Атанас Вангелов, Васе Манчев, Катица Кулафкова; од најновите генерации треба да се споменат драмските писатели Горан Стефановски, Дејан Дуковски и Венко Андоновски, потоа Наташа Аврамовска, Кристина Николовска, Оливера Корвезироска и многу други неспоменати (од сите генерации).

Заслужува да се одбележи дека дела на поголемиот број од овие творци се преведувани на разни јазици, а некои од нив се носители и на престижни светски литературни награди и признанија.

Последниве години романескната продукција како да ја потиснува поетската. Голем придонес за тоа има редакцијата на „Утрински весник“, која веќе пет години распишува конкурс за роман на годината. Нема потреба при ваков повод да се наведуваат наградените романи. Доволно е да се каже дека на досегашните пет конкурси се јавиле автори на околу 150 романи (на последниов 37, при лично повлекување на уште неколку), дека годинашен награден роман е *Изгубен жегол* од Милован Стефановски, а дека наградениот роман на вториот конкурс *Пајокојѝ на свейојѝ* на Венко Андоновски ја доби и престижната награда „Балканика“.

Овие два објективни факта им беа тешко сфатливи дури и на еден дел интелектуалци од разни профили што во првата деценија на животот во слобода на нашиот народ ја посетуваа нашата земја со добри намери. Тие не можеа да најдат свое објаснение како е тоа воопшто можно. Само подобро упатените, оние што имаа какви-такви познавања за настојувањата на мисловните луѓе на македонскиот народ на овој план во минатото, можеа да го разберат брзиот прокут на македонската наука за јазикот и на македонската уметничка литература.

И ако првиот факт – појавата на основоположничките трудови од областа на јазикот – се сврзува главно со

една личност (Блаже Конески), вториот факт – разгрнувањето на македонската убава литература – е дело на голем број творци. Меѓутоа, и првиот факт не дојде случајно. Него го осмисли една личност што имаше добар увид во македонскиот јазичен процес низ вековите – од најстариот период, па преку нашиот многу специфичен XIX век и децениите на XX век, сè до времето на НОБ. Тој само успеа на обидите за изградба на македонски литературен јазик на филолошки добро образованите Партенија Зографски, Константин Миладинов, Лозарите и Крсте Мисирков да им даде конечен вид, да го верификува најпозитивното што тие го предлагаа. Бидејќи процесот на изградбата на литературниот македонски јазик долго траеше, каков што е впрочем случајот и со другите литературни јазици, се искристализира она што е најтворечко во тој процес: изградбата на литературниот јазик врз народна основа, изборот на современ графиски систем и соодветен со него правопис, како и богатење на литературниот јазик со сè она што е творечко во народните говори. Затоа современиот литературен јазик и беше плебисцитарно прифатен и успешно функционира.

И вториот факт – разгрнувањето на македонската литература – не се појави како самоник. И тука имаше убави примери од наши литературни творци и, што е особено важно, прекрасно народно творештво. Она што македонскиот народен гениј со векови го создавал им беше добро познато на генерациите преку драгоценото објавување на ова творештво од страна на вистинските литературни творци, какви што се несомнено браќата Константин и Димитрија Миладиновци и мајсторот на запишувањето Марко Цепенков и мнозина други. Тоа творештво им беше и усно претставувано од страна на дедовците и предедовците и лично почувствувано преку разните народни обреди, така што тоа вирееше во генерациите, тлееше во нив и во определен поволен момент изби со еруптивна сила.

Во условите на слободен живот и слободна употреба на македонскиот јазик, природно, се изградија најнужните средишта, чијашто цел е проучувањето и афирмацијата на јазикот: Филозофскиот/Филолошкиот факултет (1946), Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков” (1953), Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература (1954),

МАНУ (1967), Семинарот за македонски јазик, литература и култура (1968) и др.

Сите тие постигнаа забележливи резултати: Филозофскиот/Филолошкиот факултет со изградувањето на неброени кадри за училишната мрежа, разните културни институции, средствата за информирање итн; Институтот за македонски јазик што на организиран начин научно го проучува македонскиот јазик во разни сегменти – од јазикот во кирилometодиевскиот период, па сè до современата состојба; Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература со собирањето и едуцирањето на своите членови како носители на наставниот процес во училишните установи; МАНУ со организирањето, заедно со Факултетот и научните институти, на низа големи научни собири со значително учество на странски научни работници и посебно со водењето на многу значајниот проект *Македонска терминологија* (од 1971, најпрво како Билтен на Одборот за изработка на термилошки речници); Семинарот за македонски јазик, литература и култура со прибирањето на странските слависти и настојувањето тие да го научат а дел од нив и научно да го проучуваат македонскиот јазик.

Сите овие институции, а и уште некои неспоменати, го оформија македонскиот лингвистички центар, кој се прифаќа од објективната светска славистичка наука како сериозен партнер за научна соработка.

При овој повод сакам посебно да се задржам не на самата работа на нашиов Семинар и на неговата Научна дискусија, туку на местото што го имаат во развојот на македонистичката мисла во светот научните конференции што се одржуваат перманентно меѓу нашите и странски научни работници од одделни словенски и несловенски земји. На овие конференции учествуваат со забележани реферати по два-триесет специјалисти од соодветните земји. Така, досега се одржуваат на определено време вакви конференции меѓу наши и научни работници од Полска, Русија, Чешка, Германија, САД, како и меѓу славистите од бившите југословенски земји (Србија, Словенија).

Полските слависти, кои се секогаш присутни во голем дел на нашиов Семинар, покажуваат природно и најголем интерес за меѓусебни научни конференции: Првата македонско-полска научна конференција се одржа во

Охрид во 1985 година, Втората полско-македонска - во 1987 во Краков, а потоа следуваат - Третата во 1989 во Катовице, Четвртата во 1992 во Охрид, Петтата во 1995 во Варшава и шестата во 2002 во Охрид.

И северноамериканските слависти се заинтересирани за ваквите научни конференции. Првата ваква средба се одржа на „Универзитетот Мичиген” во Ен Арбор во 1991, Втората – во Охрид 1994, Третата - во 1997 на „Универзитетот Торонто” во Канада, а зборникот со рефератите излезе во издание на „Универзитетот Индијана” во Блумингтон во САД, Четвртата – во Охрид во 2000 година, под називот Македонско-северноамериканска славистичка конференција за македонистика, Петтата на „Универзитетот Охајо”, Колумбус – САД во 2003 година.

Организацијата на овие конференции кај нас ја има Универзитетот „Св. Кирил и Методиј”, кој се јавува и како издавач на зборниците со рефератите, а координатор од македонска страна е проф. д-р Вера Стојчевска-Антиќ.

Првата македонско-руска научна конференција се одржа во 1995 во Охрид, Втората – три години подоцна, во 1998 во Москва, Третата – пак во Охрид во 2001 година. Првата македонско-чешка научна конференција се одржа во Охрид во 1996, а Втората – во Прага во 1998. Првата македонско-германска конференција се одржа во Охрид во 2000 година, а Втората во 2001 во Јена.

Значењето на овие научни собири треба да се бара во опфатот на странските специјалисти, во нивната определба да се занимаваат со македонскиот јазик, да ги соопштуваат резултатите од своите истражувања, но и да ги прошируваат своите знаења од македонистиката во една крајно конструктивна расправа. Се разбира, од овие дискусии имаат корист сите учесници. На нив тие ги проверуваат своите согледувања на одделни појави во македонскиот јазик, а се запознаваат и со новите текови на методологијата на општолингвистичките проучувања. Многу е значајно што на нив учествуваат и добар број помлади истражувачи, со што кругот на заинтересираните за македонскиот јазик, литература и култура во светот перманентно се проширува. Во тоа го гледам и посебното значење на овој Семинар, бидејќи тој се јавува најчесто како поттикнувач и организатор, особено на учеството од македонската страна.

Рефератите од овие научни средби се печатат во посебни зборници, а прикази и рецензии за нив се пишуваат во наши и во нивни научни гласила. Тоа се резултати што имаат *ѝрајна вредносѝ*, што ќе се чувствуваат и во иднината со својот дострел.

Блаже Конески рано сфати дека е нужна широка комуникација со славистичкиот свет. Веднаш по формирањето на македонскиот лингвистички центар, тој ќе упати покани до видни претставници на светската славистика да ја посетат нашата Република и да го видат на самото место функционирањето на македонскиот јазик. Не може од една полвековна дистанца да се соопштува кои сè странски слависти престојуваа кај нас во првите години на слободен живот. Но во моето сеќавање се останати посетите на Валентин Кипарски од Финска, Тадеуш Лер-Сплавински и Франтишек Славски од Полска, Роберт Оти од Велика Британија, Макс Фасмер од Германија, Карел Хоралек и Јозеф Курц од Чехословачка и многу други, во подоцнежните децении.

При овој повод сакам да истакнам само две личности, кои се многу заслужни за пробивот на македонистиката во светот.

За почеток го одбирам престојот во 1951 кај нас на американскиот лингвист Хораст Лант, од чие перо излезе *Грамаѝикаѝа на македонскиоѝ лиѝературуен јазик* (1952, на англиски) и повеќе афирмативни прилози за актуелната јазична ситуација кај нас по тукушто извршената кодификација на литературниот јазик. За времето кога е напишан еден ваков прилог е многу значајна неговата констатација дека е „речиси неверојатен фактот оти во времето кога се појави новото издание на македонскиот правопис (1950), јазикот беше постигнал забележлива изедначеност и скоро општ прием, што значи дека за кратко време е создаден и пуштен во употреба еден стандард што може да се споредува со стандардот на другите балкански јазици”. Да се потсетиме дека вакви оценки во тоа време дојдоа и од Французинот Андре Вајан, Гркот Д. Р. Андриотес и др.

Како некакво заокружување на шестдеценискиот развој на македонската лингвистика доаѓа најава на книгата *Блаже Конески, ѝрамаѝичар и ѝоеѝ* на италијанскиот лингвист Нуло Миниси, долгогодишен ректор на

Универзитетот за ориенталистика во Неапол и осведочен пријател на македонскиот народ и почитувач на делото на Блаже Конески. Во интервјуто по овој повод тој открива: „Затоа имам намера да напишам две книги, едната посветена на делото на Блаже Конески, дело кое е многу добро познато однадвор, но јас имам намера да откријам и да покажам што има внатре”. И понатаму: „Другата книга би била посветена на теоријата на македонскиот јазик, многу поинаква од постојната... Со таа книга сакам да покажам какви промени претрпел македонскиот јазик не само во општиот словенски фонд и кои општествено-историски елементи ги обусловиле тие промени како и влијанието на соседните јазици. Значи целта ми е да му пријдам на македонскиот јазик со една нова теорија.” Нуло Миниси (со соработниците Н. Китановски и У. Чинкве) ја задолжи македонската наука за јазикот со едно многу вредно дело – *Фонетика на македонскиот јазик* (Неапол 1982), во кое го испита македонскиот гласовен систем како сонографски така и рендгенографски (со скици за позицијата на јазикот во усната празнина при изговорот на одделни гласови) и ја докажа самобитноста на македонскиот јазик и на овој план.

Се разбира, голем е бројот на странски слависти што монографски обработиле разни сегменти од македонскиот јазик, напишале магистерски и докторски дисертации, составиле двојазични речници и учебници по македонски јазик - прирачници и граматика (Италија, Франција, Русија и др.), ги толкувале фактите од македонскиот јазик во разни енциклопедиски изданија итн.

Чувствувам некако потреба да укажам на дејноста во областа на македонистиката барем на уште една личност што остави неизбришливи траги, пред сè, со своето континуирано дејствување а и со пионерско ангажирање на полето на македонската ономастика. Полскиот славист Влоѓимјеж Пјанка ги направи првите чекори во истражувањето на спецификите на македонскиот јазик уште во шеесеттите години како лектор по полски јазик во нашиот лингвистички центар. Меѓутоа, она по што тој ќе остане забележан во историјата на македонската наука за јазикот се неговите обемни монографии *Тојономасџикаџа на охридско-џресџанскиот базен* (Скопје 1970) и *Macedońskie imiona osobowe kotliny Azot* (Варшава 1975), затоа што врз

обемен материјал ја претстави и модерно ја истолкува топонимијата на голем дел на југозападна Македонија односно антропонимијата на дел од централна Македонија. Овие негови трудови се појавија во време кога во Институтот за македонски јазик тукушто беше формирано Одделението за ономастика, па тие станаа неизбежен прирачник. И што членовите на ова одделение достигнаа завидно ниво на своите проучувања во општословенски размери заслугата ја имаат и овие трудови на Влоѓимјеж Пјанка. На тој начин Пјанка застана во редот на оние светски научници што пред него обрасцово го претставија македонското именување, како што се несомнено големите ономастичари Петар Скок, Афанасиј Селишчев и Макс Фасмер.

Денешниов стадиум во развојот на македонската наука за јазикот ја карактеризира откривање нови документи и факти за македонската самобитност, такви што биле премолчувани, затскривани и криво интерпретирани. Разработката на овие материјали и нивното претставување пред светот со наше видување, наша анализа и коментар ќе му ја открива на објективниот свет вистината за Македонија, Македонците и нивниот јазик.

Времето ќе биде наш сојузник, тоа ќе им помогне и на напојуваните со мислења перманентно и упорно пласирани од заинтересираните страни македонскиот јазик – неговото минато, сегашност и иднина постојано да се проблематизира. Објективната светска наука и досега има изградено позитивна оценка за нашата реалност, тоа таа го изразува на разни начини. Радува фактот што и во услови, општо земено, не баш поволни за нашата струка пројавуваат интерес добар број млади луѓе за проучување на нашиот јазик како самостоен, во балкански контекст и пошироко од тоа.

Како еден од ретките живи учесници во македонската јазикотворечка акција во овој шестдецениски период сум имал можност да го разгледувам и да го оценувам тоа дејствување многу пати, особено на позначајни годишнини. И секогаш ми се наметнувала, без некоја моја особена желба, потребата да ги побивам нападите што доаѓале од разни страни. Ме обземало при тоа чувството на горчина, а и на не мала доза на блуткавост. Тукушто ќе сум помислел дека еве престанаа нападите и оспорувачите на нашата реалност

ја прифатија неа, кога ете пак ќе се појави директна или индиректна закана, како знак дека циклусот сè уште не е затворен.

Последниот ваков лош сигнал доаѓа од место од кое ретко кој објективен и разумен би го очекувал. Имено, во почетокот на март оваа година од Советот на Европа, попрецизно од Кабинетот на генералниот секретар на Секретаријатот Волтер Швиммер, протече препораката нашата држава да се наречува со крајно нелогичната референца БЈРМ, ние како граѓани на таа држава (значи, на Македонија), а пак нашиот јазик како македонски (словенски). Срамен потег од организација на која и нашата земја е членка, заговарање своевиден геноцид и тоа во третиот милениум. Инспираторите на притисоците му се добро познати на секој барем малку упатен во балканската проблематика.

Несфатливо е што претставници на држави со вековни традиции преминуваат преку ваквиот потег како да станува збор за нешто незначајно. Ја губат од предвид животната поука дека палавото дете му носи непријатности и на своето семејство а и пошироко од него. Впрочем, ние сме веќе навикнати на оцената дека правото е кај посилниот а не кај праведниот. Моќните не ја признаваат грешката, па се обидоа да го одречат сепак постојниот документ. Во „непостојниот документ”, кој иако така окарактеризиран сепак пристигна во Македонија, се навредува сè што е македонско – од името на државата и на нејзините граѓани до нивниот јазик и традиции. Тешко ќе ја разбере нашата навреденост човек што на своја кожа не почувствувал навреда од ваков вид.

Реагирањето на нашите луѓе преку огромниот број писма упатени по тој повод до Советот, како и остроото реагирање од надлежните институции на државата доведе до повлекување на ставовите на Советот. Ние остануваме со убеденост дека во догледно време пред Парламентарното собрание на Советот на Европа во Стразбур ќе се појави иницијативата Република Македонија да биде именувана според нејзиното уставно име а македонскиот јазик и култура без беспредметната додавка „словенски” односно дека ќе се најдат доволен број парламентарци, според прописите

најмалку 10 од пет различни земји, што ќе ја послушаат својата совест изложена на притисоци од разни побуди.

Во овие денови пред Собранието на Република Македонија се наоѓа Законот за територијална организација на локалната самоуправа како задача што произлегува од Рамковниот договор. Во нормални услови донесувањето на еден ваков закон, со кој се предвидува децентрализација на власта, пренесување на надлежности од централно на локално ниво, не би требало да предизвика посебни потреси. Во нашиов случај, меѓутоа, територијалната организација се врши со демографско прекројување на општините, па кон главниот град на државата, на пример, се припојуваат рурални општини оддалечени и повеќе од дваесет километри и се постига застапеност на албанското население со дваесет проценти во него а со тоа и употреба на албанскиот јазик како службен. Нормално, со ова објективно *се стиснува* употребата на македонскиот јазик.

Целиот свој живот храбриот Крсте Мисирков, во услови на ропство, се бореше да го доведе македонскиот јазик во слободна употреба и како литературен и веруваше во поволен исход на таа борба. Само едно не предвиде и тој видовит човек: дека во неговата татковина албанскиот јазик ќе стане втор службен јазик, и тоа дури и во нејзиниот главен град. Слободниот механички прилив од Косово, Албанија и Јужна Србија и еноормниот наталитет на албанската полулација го сторија своето. Во Македонија се создаде бинационална структура. На тој начин всушност се изврши ревизија на некои од и инаку многу демократичните решенија на АСНОМ. Новите околности нè исправија пред суровата вистина.

Често кај нас се употребува, кога чувствуваме загрозување на придобивките на јазичен план, мислата на Блаже Конески изречена уште во 1986 дека „За нас повеќе отколку за други во светот јазикот претставува, со сè што е на него создадено, како говорен и пишуван текст, најголемо приближување до идеалната татковина, тој е заправо единствена наша комплетна татковина.“ Се испушта при тоа реченицата што ѝ претходи на оваа мисла, а таа гласи: „Послушајте Македонци! Бидете на штрек пред такви „правни“ диверзии, од каде и да идат, со кои се фрла кал на нашите светли датуми и нивните постигања.“

И во овој случај, луцидниот Блаже Конески гледаше подалеку од сите нас: ги предвиде „правните“ диверзии!

Наша постојана задача останува да го браниме јазикот како цивилизациска вредност на македонскиот народ. Со таа одбрана ги браниме едновремено и нашите национални интереси.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

СТРУКТУРАТА НА МАКЕДОНСКАТА РЕЧЕНИЦА

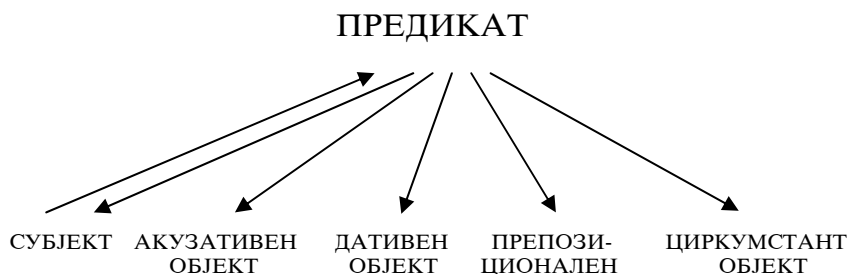
Во поглед на структурата на реченицата во кој било јазик, на прво место треба да се постави врската што се воспоставува меѓу реченичните членови. Таа врска има содржина и форма и може да се каже дека е содржината надредена над формата, зашто може некој и да не зборува правилно во духот на граматичките правила на даден јазик, но сепак соговорникот да го разбере. Од теориска гледна точка, овие две компоненти на врската меѓу реченичните членови можат да се одделат, па можеме да добиеме граматички, односно формално правилна реченица, но без содржина. Познат е примерот: *Безбојниѝе зелени идеи сѝи-јати бесно*. Ова е граматички правилна реченица со субјект, предикат и циркумстант, но може да се забележи дека има во прилична мера противречни изрази.

Во секојдневното општење, пак, настојуваме нешто да соопштиме, да кажеме нешто за своите мисли, чувства, впечатоци и слично, а тоа не мора да биде сосем добро граматички оформено, макар што не верувам дека некој роден зборувач на македонскиот јазик ќе згреша во поглед на согласувањето по род (на пример: *добро книџа*), па и по лице (на пример: *тѝој ќе дојдеи*), освен во случаите што му ги пропишува нормата, на пример учтивото обраќање на *Виѝе*, кое нема многу долга традиција во нашата средина, па оној што не е навикнат на такво обраќање може да помисли дека станува збор за повеќе лица.

Ако е во контекст, реченицата донесува релативно самостојна информација, што е во врска со актуелното расчленување на реченицата, односно со функционалната

реченична перспектива. Реченицата се надоврзува на претходните и се модификува, но мора да донесе нешто ново, некоја нова информација, која ќе го оправда нејзиното појавување во текстот. Реченицата, исто така, има своја интонација, со помош на која е јасно одделена од другите реченици. Реченицата располага и со сопствена граматичка структура, зашто е организирана според нормите на секој одделен јазик. Во реченицата, по правило, доаѓа до израз ставот на зборуваачот во поглед на содржината: тој, значи, може да ја оцени содржината како реална или нереална, како можна, неопходна, да ја потврди или да ја одрече и да даде емоционална или квалитативна оценка. Од гледна точка на комуникативната функција, зборуваачот може да ја претстави содржината како нешто што се случило, се случува или ќе се случи, како нешто што би сакал тој да се случи, а може и да праша во врска со нешто што не му е познато.

Реченицата, како централна синтаксичка единица, има своја структура и таа може да се опише:

Во согласност со вербоцентричната теорија, го сметам предикатот (прирокот), т.е. личноглаголската форма, за конститутивен член на реченицата. Без предикат нема реченица и затоа прирокот е тој што е поставен над сите други реченични членови. Според теоријата на валентноста, предикатот може да отвора празни места пред себе и зад себе за други реченични членови, а тие се или именски синтагми или еквиваленти (соодветници) на именските синтагми, т.е. адвербите (прилозите), вклучувајќи го тука и глаголскиот прилог (примери: *каде?* = *на ное месѝо*; *овде* = *на ова месѝо*; *влечкајќи се* = *со влечкање* и сл.).

Предикатот (прирокот) може да биде вербален (глаголски) и вербално-номинален (глаголско-именски). И едниот и другиот можат да бидат прости и сложени. Прости се оние што се сведуваат на личноглаголската форма, а сложени се оние што содржат модални и фазни глаголи, како и глаголи што се однесуваат на способност или обид за вршење на дејството, а глаголот што е носител на значењето се јавува во *да*-конструкција. Модалните, фазните и глаголите од третата група (освен глаголот *̄иреба* како модален), можат да се јават во кое било лице, број и време или начин, а глаголот во *да*-конструкција покажува лице и број, но се јавува во форма за сегашно време, покажувајќи истовременост. Глаголот *̄иреба* како модален е безличен и се јавува само во трето лице еднина, покажува време и начин, а глаголот во *да*-конструкција ги покажува лицето и бројот.

Примери:

Глаголски предикат прост: *Сонце̄то ис̄иураше усвӣен воздух.* - *Вие нӣш̄то не с̄ие с̄иориле.* - *Таа му ̄и беше кажувала овие работ̄и.* - *Имав завршено само едно одделение.*

Глаголски предикат сложен:

а. со модални глаголи: *Само ̄иаа можеше да му ̄омогне.* - *Ќе мораме да влеземе во болка̄иа.* - *Јас сакам да ̄ирашам.* - *Пое̄ио̄и ̄иреба да ја ̄ознава с̄ирас̄иа.* - *Требаше ̄иоа да се рече.*

б. со фазни глаголи: *Зайочнува да ̄ага задоцне̄ио̄и дожд.* - *Земја̄иа ф̄а̄ила да црвене.* - *Одблесок̄и ̄е ̄продолжи да ̄ре̄ери.* - *Сандар ̄рес̄иана да јаде.*

в. глаголи што именуваат способност или обид: *Зико ус̄еа да се добере до редакциска̄иа машина.* - *Се обиде да ја рас̄ӣа̄ни средба̄иа крај река̄иа.* - *Се мачеше да ја ис̄е̄ра болка̄иа.*

Глаголско-именски предикат, прост и сложен: *Гос̄иод е ̄олем.* - *Луѓе̄ио беа неми.* - *Тоа е нечесно.* - *Сӣе сме си ̄акви.* - *Сè е наше.* - *Ние сме ̄рви.* - *Сӣе клӯи се ме-*

ѡални. - Тие се либерали. - Секое бегање е доаѓање. - Убаво сме сѡе. - Мораме да бидеме ѡцврстѡи. - Тој ѡресѡана да биде сѡорѡски реѡорѡер. - Ке насѡојуваме да бидеме ѡбедници.

Максимална редукција на синтаксичката шема на реченицата добиваме кај **безличните реченици**. Предикатот се јавува во немотивирано трето лице еднина и во формите што покажуваат род - во среден род. Сепак, покрај предикатот можат да се јават: директен, индиректен, пропозиционален објект или циркумстант.

Безличните реченици се делат на неколку групи:

- безлични реченици со безлични глаголи, кои можат да ја содржат заменската форма *се*;

- безлични реченици од глаголи што можат да се јават во секое лице, а овде се употребени во трето лице еднина со заменската форма *се*, па поради тоа не можеме да употребиме глаголи што ја содржат оваа форма: *се бори, се надева* и сл. Носителот на состојбата може да биде сигнализиран со куси личнозаменски форми за акузативен или за дативен објект;

- безлични реченици без елементот *се*, кои означуваат психофизиолошки состојби, а носителите се сигнализирани со куси личнозаменски форми за акузативен или за дативен објект;

- безлични реченици во немотивирано трето лице;

- егзистенцијални реченици со глаголот *има*.

Примери за безлични реченици: ***Грми. - Се сѡемнува. - За малку ќе се раздени. - Ке се умира, сѡаро! - Се иѡраше долго, лудо, ужасно. - Не ми се работѡи. - Ме мрзи. - Му ѡекнува за јадење. - Наоколу мирисаше на доѡорени свеќи. - Нема ѡравда! - Има луѓе и луѓе! - Шѡо ѡи е? - Нишѡо не ми е! - Беше ноќ. - Гревѡа е. - Така му било ѡишано // ѡробѡи да си ѡо сони. - Дојдено ми е до нос. - Требало ѡака да биде и, еѡе, ѡака ѡи било.***

Субјектот (подметот) може да именува или да посочува:

- вршител на дејството;
- предизвикувач на дејството;
- поднесувач на дејството;
- носител на психички процес или состојба;
- носител на особеност; место на вршење на дејството;
- средство за вршење на дејството
- супстантивизирана придавка;
- да-конструкција;
- релативна дел-реченица.

Примери за субјект: *Шаренаџа ласџовица леџа ниско над земџаџа.* - *Ние се враџивме дома.* - *Сџариоџ се замисли.* - *Секоје оф не е од мака.* - *Лесно е да се умре, џешко е џраведно да се живее (Умирањеџо е лесно, џешко е џраведноџо живеене).* - *Кој џо носи џовароџ, ја знае неџоваџа џеџина (Товароносиџелоџ ја знае џеџинаџа на џовароџ).*

Субјектот и предикатот се во двојна врска: предикатот отвора место за субјектот, а субјектот ја диктира неговата форма, макар што може да биде и испуштен. Предикатот е конститутивен член на реченицата, а секоја реченица освен безличните, има изразен или неизразен субјект, па според тоа го нарекуваме главен реченичен член. Субјектот ја диктира формата на предикатот и во активни и во пасивни реченици.

Субјектот и предикатот се согласуваат во следните категории: лице, род и број. Значи, зборуваме за **конгруенција меѓу субјектот и предикатот.**

Во поглед на согласувањето по **лице** може да се укаже на старото правило според кое првото лице има предност над второто и третото, а второто има предност над третото.

Согласувањето по **род** се јавува кога е употребена л-формата. Проблем претставуваат имињата на функциите што не биле обични за жената во минатото: *министџер, џреџседаџел, џремиер, рекџор, декан* и сл. Причините за неупотреба на феминативи се надворешнојазични. Обично

е да се каже *учиѝел* - *учиѝелка*, *ракомеѝар* - *ракомеѝарка*, но не е обично да се каже *минисѝерка*. Во Уставот, во законите и во статутите се наведува формата за машки род како официјална и таа покрива и лица од машки и лица од женски пол. Меѓутоа, кога е носител на таква функција лице од женски пол, може да се конкретизира и да се употреби феминатив, за да не дојде до неграматичка реченица.

Во поглед на согласувањето по **број** можеме да ги споменеме:

- авторската множина, која се практикува и во нашето новинарство и во научни текстови; формите на предикатот се во множина без оглед на тоа дали се работи за глаголски или за глаголско-именски прирок;

- обраќањето од учтивост (кон едно лице) се разликува од авторската множина затоа што кога имаме глаголски предикат, тој е во множина, а кога имаме глаголско-именски предикат, глаголскиот дел е во множина, а именскиот е во еднина;

- збирната множина (особено онаа на *-је*) во македонскиот стандарден јазик добива множинско согласување;

- со именките што означуваат некакво множество (*џруѝа*, *чеѝа*, *јаѝа*) и кои се јавуваат со именка, предикатот треба да се јави во множинска форма;

- колективните именки добиваат еднинска конгруенција;

- со оглед на фактот што во македонскиот стандарден јазик има и конгруенција по блискост, кај броевите што завршуваат на *еден* во рамките на именската синтагма има еднинско согласување, но предикатот се јавува во множинска форма;

- членските морфеме играат важна ролја при конгруенцијата: ако се членувани двете определби на именката (која е во еднинска форма), тогаш предикатот е во множинска форма, а ако е членувана само едната определба, предикатот е во еднинска форма;

- при појава на два субјекта сврзани со *и*, по правило, имаме множинска конгруенција меѓу субјектите и предикатот;

- при разделна врска со *и-и*, пак имаме множинска конгруенција;

- при разделна врска со *ни-ни*, имаме единска конгруенција меѓу субјектите и предикатот;
- при алтернативна врска со *или*, имаме единска конгруенција, освен во случаите кога се јавува првото или второто лице, кои имаат предност над третото;
- при субординациска врска со предлогот *со*, во разговорниот функционален стил има множинска конгруенција, која не се препорачува во стандардниот јазик.

Примери за конгруенција меѓу субјектот и предикатот:

а. во лице: *Ост̄анавме јас, ѿој и неговит̄е ѿари; Милка и ѿи ќе се среј̄нет̄е во 10 часоѿ.*

б. во род: *Минист̄еркаѿа за надворешни работ̄и ѿо ѿримила својоѿ колеѿа од Франција.*

в. во број: *Вчера ние имавме можност̄ да се зай̄ознаеме со ѿреј̄седаѿелоѿ на Уѿравниоѿ одбор на оваа банка. - Во овој ѿрилоѿ ние ќе ѿи изнесеме вѿечай̄оциѿе од нашата ѿосет̄а. - Ние сме ѿпринудени, иако не сакаме, да изнесеме неколку забелешки. - Вие дојдов̄е кај мене. - Вие с̄те добар човек. - Вие с̄те совесен. - Жол̄ит̄е класје се наведнале. - Груѿа авс̄иралиски научници ја ѿоѿврдија вест̄а. - Цело село ќе излезе да ѿе ѿречека. - Во книѿата беа ѿомес̄тени с̄то и една ѿриказна. - Нашата и ваша екија ѿос̄ит̄на ус̄ех. - Нашата и вашата екија се ѿласираа во финалет̄о. - Мажоѿ и жената разѿовараа долѿо. - И еднаѿа и друѿата с̄рана беа силно ѿроѿивс̄тавени во судироѿ. - Ни ѿос̄од ни никој не се јави. - Шефоѿ или раководит̄елоѿ ѿреба да ѿреземе мерки. - Во кат̄иновит̄е ѿрмушки шушкаше еребица или еж. - Јас или ѿој ќе дојдеме. - Ти или Марко ќе се ѿофалит̄е со ус̄ехоѿ. - Мира со децата дојдоа. - Мира дојде со децата.*

Како што може да се види од шемата, во македонскиот стандарден јазик разликуваме **три вида објект**:

- акузативен (директен);
- дативен (индиректен);
- препозиционален (објект со предлог/предлошки објект).

За македонскиот стандарден јазик, како и за македонските дијалекти, како карактеристика се јавува удвојувањето **на акузативниот и на дативниот објект** со кусите личнозаменски форми. Ова се смета за балканска црта во македонскиот јазик. Блаже Конески во својата *Историја на македонскиот јазик* (1965: 99-100) наведува дека поттик за вакво отстапување од традиционалниот строеж на словенската реченица македонскиот јазик добил од несловенските балкански јазици и дека во врска со ова може да се констатира една интересна појава во контактот меѓу јазиците: *Еден процес наситанатӣ њо њобуда од некој њуѓ јазик може да се реализира во њошироки размери во јазикот и њио усвојува.*

И во својата *Граматика на македонскиот литературен јазик* (1952-53), и во својата *Историја*, Блаже Конески нагласува дека е удвојувањето на дативниот објект поредовно од она на акузативниот, па одбележува дека не се удвојува акузативниот објект кога е неопределен: *видов еден човек*. Од друга страна, самиот Блаже Конески, во авторскиот текст врши удвојување и на неопределени именски синтагми. Ова претставува знак дека процесот на граматикализација или автоматизација на удвојувањето на објектите многу напредувал во негово време.

Акузативниот објект се удвојува во следниве случаи:

- со долгите форми на личните заменки;
- со определени именски синтагми (со член или со показна замена);
- со лични и со географски имиња;
- со роднински имиња што содржат куса дативна личнозаменска форма употребена постпозитивно;
- со релативни заменки;
- кај прашалните заменки нема удвојување, освен во случаите кога се прашува за неопределен елемент од определено множество;
- неопределените именски синтагми (со *еден*) во поголем број не се удвојуваат, макар што има и случаи на удвојување;
- кај неопределените именски синтагми (со *некој*) усвојувањето е помалку обично;

- кај општите заменски зборови (*секој* и сл.) има примери со и без удвојување;
- кај одречните заменски зборови (*никој* и сл.) исто така има примери без, но и со удвојување.

Можеме да кажеме дека немаме удвојување на акузативниот објект во следниве случаи:

- генерична употреба на именските синтагми;
- специфична неопределена употреба на именските синтагми;
- фразеолошки изрази;
- примери со членувани именски синтагми, карактеристични за разговорниот функционален стил.

Дативниот објект се удвојува кога е претставен со:

- долги форми на личните заменки;
- именски синтагми определени со членски морфемии или со показни заменки;
- сопствени имиња;
- роднински имиња со куси дативни личнозаменски форми употребени постпозитивно;
- прашални и релативни заменски зборови;
- неопределени именски синтагми со *еден* и воопшто со броевите;
- неопределени именски синтагми со *некој*;
- прашални и релативни заменки;
- генерична употреба на именските синтагми.

Примери за удвојување на акузативниот и на дативниот објект:

Акузативен објект:

Мене ме чека болницата. - Тој уште еднаш го крева погледот кон неа. - Јас ова после го чув. - Пуштин ја има ласеѓарка. - Не ја доварди Ангелина. - Мајка ми го напуштила Солун. - Го видов шайко му. - Децата синеја под веленцата што успеале да ги наметнат врз себе. - Што сакаш? - Кој го бараше? - Никој не познавам. -

Никоѓо не го дослушува. - Ние двајцата убивме **еден доушник**. - **Го** прапуваат **еден калуѓер**, а тој им вели: Вака и вака... - ...ишуванојто од неколку луѓе кои совршено **го** владеат **еден исти правоис** се разликува само по нивниот индивидуален ракоис. - ...само по формалните признаци на множинајта ние не би сме можеле да **ја** ојределиме **една именка** во машкиот или во женскиот род. - **Ќе** дадат **некое покровче** за децата. - **Гладот** **некои гласови ги** претворил во слики. - ...македонскиот литературен јазик **ги** има ојклонето **некои црсти** што повеќе би го изделиле од соседните словенски јазици. - ...овде имаме работта ... со еден начин зачуван во народната песна, а кој ние го чувствуваме како нешто природно, сè дури не **ги** помине **некои фини граници** зад кои веќе ни се јавува како нагрубубање на јазикот. - Секој бара **пријатели**. - Спиритот испрашил **спројник**. - Му фрла **ишер во очите**. - Мене ми е жал за моите врстници што **оставија коски** во нечија земја оти тие сите беа Македончиња. - **Зем** **штоа книгите** и почни да учиш!!

Дативен објект:

Нему наеднаш му се разбистри умот. - **Како ќе му** излезам на очи **на дејето мое?** - **Му** веруваш **на овој шути улашен?** - **Ќе** \$ го кажеме **штоа на Смилка?** - **Песната му** ја посвети **на Тетово**. - **На мајка му** \$ рековме да дојде. - **Кому му** зборуваш? - **Стефан, кому му** здодеа да слуша, го прекина озборувањето. - **Му** пристиавив **на едно симпатично момче**. - **Пакејот му** го предадоа **на еден кайлар**. - **После некому** можеби му текна. - **Тој се** закани **некому**. - **Никому** лошо не му мислам. - **Секому му** повторувам. - **Себеси** почна да се смета за грешница со чувството што **им** прилеѓа **на длабоко религиозни луѓе**. - **Јас** поистинувам, како што **му** прилеѓа **на ученик** кога одговара. - **Само на човек роден во пролет** дрвцата му се фаќаат како ипреј.

Препозиционалниот (предлошкиот) објект е во тесна врска со отсуството на падежни форми кај именските зборови во македонскиот јазик. Овој објект се јавува со препозициите (предлозите) употребени надвор од нивните конкретни значења, како и со оние што немаат такви

значења, како *проштив* или *освен*. Кај овој објект на преден план се именуваните лица или предмети, како и поими, поставени во некаков однос со глаголското дејство, т.е. со предикатот. Доказ за ова е начинот на кој се заменуваат, на пример: *Заборавивме на најуштинение деца*. Синтагмата *на најуштинение деца* можеме да ја замениме со *на нив*. Тоа значи дека ја задржуваме препозицијата, а именската синтагма ја заменуваме со долга личнозаменска форма. Други примери: *Се бориме проштив непријателот*. - *Зедов сè освен нишалката*.

Препозиционалниот објект оди со глаголи од типот: *се брани, верува, внимава, заборава, зависи, се занимава, зборува, ојолномошти, се йлаши, йаѓува, мисли* итн.

Границата меѓу препозиционалниот објект и циркумстантите не е многу остра, зашто може да се каже: *Заради шебе го направи йоа*, па може да се праша: *заради коѓо* или *зошто*.

Примери:

Па зошто йребаше да мисли и на Никола? - Се сеќавам на борбата. - *Кукавициите ќе кукаат йо своја рожба*. - *Спиритот йочна да расправа за Дамета*. - *Вешрот си играше со нејзината облека*. - *Ќе си одам со йајко ми*. - *Никој освен мајка му не знае за ова*. - *Јас не можам да живеам без шебе!* - *Претставници на католичката црква се изјаснија проштив абортусот*. - *И нам ни кажаа за мачињата*. - *Мене ми спана непријатно од неговошто однесување*. - *Ана се најде йпред шежок йроблем*. - *Верувам во Македонија!*

Во рамките на циркумстантите (прилошките определби), препозициите (предлозите) се употребени пред сè, по правило, со нивните конкретни значења и можат да се заменат со адверби (прилози), на пример: *во куќава = овде*. Циркумстантите ги определуваат околностите во или под кои се врши глаголското дејство, давајќи информации за: местото, времето, начинот на одвивањето, обемот, причината, целта, условите, последиците и сл. Одделни глаголи, според својата валентност, отвораат и место за циркумстант, на пример: *влезе, излезе, живее, се качи, се*

однесува, *ос̄ӣави* итн. Од друга страна, циркумстантот може да воспостави и слободна синтаксичка врска со предикатот.

Како циркумстанти се јавуваат:

- адвербите (прилозите), за кои е ова примарна функција;
- именски синтагми со препозиции;
- фразеолошки изрази;
- глаголскиот адверб.

Циркумстант за место:

Именува различни околности во поглед на местото на вршење на дејството, како и насоки на одвивање на дејството. Во извесни случаи именската синтагма може да се јави и без предлог, што е окарактеризирано како балканска иновација. Примери: *Јунак **дома** не умира!* - ***Во Солун** народот̄ си живееше **градски** живот̄.* - *Уӣре ќе заминам **Биџола**.*

Циркумстант за време:

Ги определува временските околности и се изразува со адверби и именски синтагми со препозиции, но има и случаи кога именската синтагма се јавува и без препозиција. Примери: *Денес̄ њое̄ӣӣе делникот̄ го **презираат̄.*** - ***По нејолни десет̄ години,** сенкӣе на њоразенӣе војници се вра̄ӣӣја на боӣӣе̄то.* - ***Таа година** никој немаше **кеф** за работ̄а.*

Циркумстант за начин:

Ги определува околностите во поглед на тоа како се одвивало, се одвива или ќе се одвива дејството; го определува квалитетот на дејството или неговата особеност. Овде се јавуваат адверби за начин, именски синтагми со препозиции и глаголски адверб. Примери: *Нункот̄о зборуваше **ос̄иро, о̄исечно.*** - ***Безмилосно** ги унӣӣӣӣја дрвјата.* - *Сега работ̄ӣӣе се изведуваат̄ со **њголем ин̄ӣензӣе̄т̄.*** - *Јас се*

Људмил СПАСОВ

АСНОМ И КОНЕСКИ

Во ова предавање имам намера да поврзам две работи: 1) одлуката на Првото заседание на АСНОМ за воведување на македонскиот литературен јазик и неговото кирилско писмо за службен во македонската држава и 2) потребата што произлезе од оваа одлука да се изработат основните прирачни книги преку кои ќе се опише нормата на тој јазик (односно - ќе се постават основите на неговата стандардизација) и ќе се постават основите на јазичното планирање во дадениот момент и во иднина, поточно на Правописот на македонскиот литературен јазик (книгата од 1950 г. од Конески и Тошев), на Граматиката на македонскиот литературен јазик (книгата на Конески, прв том 1952 г. и втор 1954 г.) и Речникот на македонскиот јазик (1961- 65 г., редакција на Конески).

Одлуката на АСНОМ за воведување на македонскиот јазик како службен во македонската држава, потоа установувањето на „времените правила за македонскиот литературен јазик“, актот на Народната влада на федерална Македонија за озаконување на решението за македонската азбука, објавено во в. „Нова Македонија“ на 5 мај 1945 г., како и решението за озаконување на правописот донесено од страна на Министерството за народна просвета од 7 јуни 1945 г. го официјализираат статусот на македонскиот јазик, додека споменатите дела настанати потоа, Правописот, Граматиката и Речникот го планираат корпусот на младиот литературен јазик и ја опишуваат и пропишуваат неговата норма.

Самиот факт дека како автор, коавтор и редактор во сите нив учествува Конески, покажува дека тој е клучната личност што одлуките на АСНОМ во однос на македонскиот литературен јазик ги спроведува во дело. Понатаму,

фактот дека шеесетгодишната практика ги потврди прескриптивните решенија за македонскиот литературен (стандарден) јазик, сведочи за нивната одлична поставеност.

Изминатите шеесет години претставуваат задоволителна временска рамка да се оценат екстралингвистичките (општествено определените) законитости на процесот на јазичната стандардизација. Општествените околности што ја придружуваат современата македонската јазична стандардизација како процес земен во својата целина во период од околу педесет години (од Мисирков, 1903 г. до Конески 1950/52 г.), а што можат да се оценат на скалата меѓу добри до изразено недобри, придружени се со различни форми на повеќе или помалку успешна културна и цивилизациска надградба. Најновите општествени промени отвораат и нови можности за научна преоценка на одделните литературнојазични ситуации, проценки што мораат да бидат ослободени од каква и да било идеологизација на историските и современите реалности. Токму затоа се потврдува мислењето дека македонската јазична стандардизација го издржува мошне успешно тестот на времето и дека таа ѝ е соодветна на македонската култура. Во неа се покажува и историјата и современоста на македонскиот јазичен дијасистем. Затоа можеме да кажеме дека добрите општествени околности што ги даде АСНОМ беа умешно искористени за конечно решените на т.н. „македонско јазично прашање”. Може да се каже и тоа дека Конески во тој процес одигра клучна позитивна улога.

Јазикот го дефинирам како дијасистем, односно систем на дијалекти обединети со зеднички карактеристики јавени во резултат на историскиот развој на дијасистемот, системот на дијалектите кои, од своја страна, исто така претставуваат одделни системи. Системот се определил длабоко во својата историја и во таа смисла се подразбира дека во исто или слично време се определиле и други системи паралелни со него. Ова пак значи дека системите не настанале од ништо, туку од некој друг систем во кој овие системи биле потсистеми. Таквиот заеднички ситем за нашиот и другите тогашни потсистеми бил прасловенскиот јазик. На оваа етапа од размислувањето се поставуваат две прашања: кога споменатите потсистеми станале системи и зошто се случило тоа. На првото прашање одговорот е 11 -

12 век, додека одговорот на второто бара поставување на хипотеза.

Сега по ред: прасловенската јазична заедница претставена преку прасловенскиот јазик можеби во ниту еден момент не била монолитна, т.е. не претставувала еден систем, туку била систем на системи/ потсистеми. Наједноставно е потсистемиите да ги определиме географски како: северен, источен, западен, јужен. Нив ги обединувале во еден систем заедничките карактеристики на сите јазични рамништа: гласовното, морфотактичкото, синтаксичкото. Нив ги разделувале, односно ги обединувале промените кои настанале некогаш во нивната историја и тоа најнапред на гласовното рамниште. Не треба да мислиме дека овие промени биле иреверзибилни, што значи дека се случиле и останале. Во тоа време промените оделе и во регресивна насока што значи дека биле непостојани. Таквата непостојаност најјасно изразена ја гледаме во изговорот на полувокалите, на еровите. Тие имено во определени периоди во рамките на прасловенскиот јазик или на прасловенската јазична заедница се вокализираше за потоа повторно да се редуцираат, па повторно се вокализираше и сè така... Како што се ширел просторот населен со зборувачите на прасловенскиот јазик, така вокализацијата на еровите станувала трајна работа, а пак ако доаѓало до нивна повторна редукција, тогаш синтагматските односи во гласовната низа веќе не биле исти како претходно. Во еден момент претпоставената веќе диференцирана јужнословенска јазична заедница, како потсистем, се поделила на повеќе системи: српски=хрватски, македонски, бугарски. Или со други зборови: во јужнословенскиот јазичен континуум се јавиле иновациони средишта кои, според логиката на нештата, во рамките на дијасистемот создале центар и периферија. Така, во текот на 11-12 век почнал да се формира македонскиот јазичен систем (македонскиот дијасистем). Тој се оформил паралелно со другите роднински дијасистеми: бугарскиот и српско-хрватско-црногорско-бошњачкиот. Првата гранична линија во однос на соседните роднински дијасистеми се поставила со развојот на еровите: во македонскиот дијасистем он дало о: сон, а ен дало е: ден; во српскиот-хрватскиот дијасистем двата ера се слеале во темен вокал, потоа а: сан, дан, во бугарскиот носовката од заден ред дала

темен вокал, додека носовката од преден ред дала е: сѐн, ден.

Досега кажаното е одговор на првото прашање. Сега сакам да ја поставам хипотезата како дел од одговорот на второто прашање. Јазикот е создаден од човекот и му е наменет на човекот како средство за комуникација. Оттука доаѓаме до очигледниот факт дека јазикот како систем е тесно поврзан со една дефинирана човечка заедница која се служи со тој јазичен систем, односно дека јазикот може да биде зависен од промените што се случуваат во животот на таа заедница. Промените можат да бидат од следниов тип: преселби (како нивен резултат се создаваат помали заедници во рамките на поголемата заедница и се формираат јазични потсистеми во рамките на системот), војни (како резултат се намалува или се проширува бројот на луѓето што зборуваат на еден потсисем или во една заедница се слеваат луѓе носители на друг јазичен систем, па настануваат јазични интерференции) и сл. Овде не треба да се забораваат и разликите во релјефот на територијата која една јазична заедница ја населува. Во принцип планините, реките и другите големи води раздвојуваат, додека долините спојуваат итн. Овде треба да се споменат и големите природни катастрофи, потоа разните епидемии што исто така придонесуваат за менувањето на особеностите на заедниците, за нивното зближување или раздвојување.

Вториот дел од одговорот на второто прашање е поврзан со создавањето на писменоста на јазичниот дијасистем (јазикот) на еден народ. Во принцип еден јазичен дијасистем може, но и не мора да добие свој писмен јазик или, поточно, стандардизиран облик на својот јазичен израз. Историјата на европската цивилизација нè учи дека афирмацијата на стандардните јазици претставува израз на афирмацијата на заедницата која се служи со еден јазик. Процесот на стандардизацијата се поврзува со некој културен факт. На пример: латинскиот, грчкиот и хебрејскиот во новата ера (по Христа) се афирмираат како библиски јазици. На латински и грчки се преведува Стариот завет и се пишува Новиот завет, на хебрејски е напишан Стариот завет (Талмудот). На (старо)(црковно)словенскиот се преведува Библијата (Стариот и Новиот

завет). За македонскиот јазик ситуацијата е донекаде посложена во споредба со другите словенски јазици. Најнапред, како што е познато, првиот словенски превод на Светото писмо (деветтиот век) е направен врз основа на говорот на македонските Словени од околината на Солун. Понатаму, тргнувајќи од дејноста на охридската книжевна школа, во текот на единаесеттиот - дванаесеттиот век се афирмира македонската редакција/рецензија на црковно-словенскиот јазик. На крајот, во текот на првата половина на деветнаесеттиот век во јужна/југозападна Македонија на современ дијалектен јазик, кој повеќе или помалку подоцна ќе претставува основа на СМСЈ, е преведен Новиот завет од грчки јазик (исто како во деветтиот век). И сосема на крајот, во текот на втората половина на дваесеттиот век е направен превод на Светото писмо на СМСЈ.

Вториот бран на афирмацијата на заедниците и нивните јазици е поврзан со уметничкото и неуметничкото творештво на конкретниот јазик. Како што е познато, стандардниот италијански јазик се врзува со творештвото на Данте, стандардниот руски јазик се врзува со творештвото на Пушкин, стандардниот германски со творештвото на Гете и браќата Грим (Јакоб и Јохан), автори на првиот речник на германскиот јазик итн. СМСЈ во оваа смисла, се поврзува со собирачкото и со индивидуалното прозно творештво пред сè на Марко Цепенков, но и со другите собирачи на народно творештво, понатаму со собирачкото и индивидуалното поетско творештво пред сè на Константин и Димитар Миладинови, но и со другите собирачи на народното поетско творештво, понатаму со сите индивидуални поетски творци од втората половина на деветнаесеттиот век, но и со творештвото, односно со текстовите настанати од перото на Кирил Пејчиновиќ и Јоаким Крчовски. Што се однесува до неуметничките текстови, мора да се издвојат есеистичките текстови на Кирил Пејчиновиќ (Слово за празниците), на Глигор Прличев (особено неговата серија говори посветена на различни поводи), текстовите на Кузман Шапкарев (особено неговите учебници за мали деца), научните текстови на Партениј Зографски (серијата текстови под заеднички наслов „Мисли за болгарскиот јазик“), Ѓорѓи Пулевски (неговата обемна светска и македонска историја, неговите учебници за основно образо-

вание, неговите речници, неговата граматика на македонскиот јазик итн.), Константин Петкович (неговите научни трудови посветени на македонската етнологија, неговите лексиколошки трудови, неговите збирки на лични имиња, поговорки итн.), Темко Попов (неговите есеи и писма посветени на националната посебност на Македонците) и др.

Крајот на епохата (крајот на дветнаесеттиот и почетокот на дваесеттиот век) секако е одбележан со појавата на групата македонски интелектуалци собрани околу списанието „Лоза“, како и со делото на Крсте Мисирков, пред сè преку неговата книга „За македонските работи“ (1903 г.), дело што ја покажува македонската национална програма и дело кое во практика ги покажува структурата и функционирањето на македонскиот јазичен стандард според стандардизацијата на Мисирков. Може во таа смисла да се каже дека книгата „За македонските работи“ го означува почетокот на крајот на процесот на конечната стандардизација на современиот македонски стандарден јазик.

По Балканските војни и по Првата светска војна настапуваат нови, мошне потешки, услови за еманципација на македонскиот народ. Пред сè поделбата на македонската земја доведува до засилена денационализација на Македонците во сите нејзини поделени делови. Македонскиот јазик е дури законсаки забрануван во Егејска (Беломорска) Македонија и неговите употребувачи се репресираат, додека во Вардарска и Пиринска Македонија на лице иде хегемонизмот на српската односно бугарската политика преку приклучувањето на македонскиот јазик кон јужносрпските односно западнобугарските дијалекти. Кон оваа политика, освен домашните научници (на пр. Александар Белиќ од српската и Александар Теодоров-Балан од бугарската страна) се приклучуваат и некои странски научници, како и некои научници, Македонци по потекло, ставајќи се во нејзина служба.

Меѓутоа, периодот меѓу Првата и Втората светска војна е обележан преку повеќе настани на планот на афирмацијата на македонскиот јазик. Најнапред тоа се поетските и прозните творби на Венко Марковски, Коле Неделковски, Кочо Рацин, драмските текстови на Васил Иљоски, Ристо Крле и др.

Времето непосредно пред Втората светска војна е обележано преку политичката поддршка од страна на Коминтерната и КПЈ (1934 г.) на македонското движење за национална еманципација. Македонската национална еманципација добива широка поддршка од страна на НОВ и ПОЈ, така што македонскиот јазик станува јазик на администрацијата и на јавната комуникација и јазик на командувањето на НО (народноослободителните одбори, никулците на новата власт) и на воените единици во Македонија.

На Првото заседание на АСНОМ (2 август 1944 г.) македонскиот јазик се воведува за службен (официјален) јазик во македонската држава (ДФМ, НРМ, СРМ, РМ). На 5 мај 1945 г. со решение е усвоена македонската азбука, а на 7 јуни 1945 г. е озаконет македонскиот правопис.

Со ова е извршена конечната стандардизација на македонскиот јазик. Процесот е крунисан со појавата на четирите книги, основни за стандардизацијата на македонскиот јазик: „Македонскиот правопис“ (1945 г.), „Македонскиот правопис со правописен речник“ (1950 г.) од Блаже Конески и Крум Тошев, „Граматика на македонскиот литературен јазик“ (дел прв 1952 г., дел втор 1954 г.) од Блаже Конески и „Речникот на македонскиот јазик“ (РМЈ) (во три тома: 1960-1965 г.) под редакција на Блаже Конески.

Од претходно кажаното се гледа дека процесот на конечната стандардизација на современиот македонски стандарден јазик (СМСЈ) е започнат во 1903 г. со дејноста на Крсте Мисирков, а е завршен во 1945 г. со дејноста на Блаже Конески.

СМСЈ во овој период се врзува со поезијата на Блаже Конески, Ацо Шопов, Славко Јаневски, Гане Тодоровски и др., со прозните текстови на Блаже Конески, Славко Јаневски, Коле Чашуле, Владо Малески, Димитар Солев и др., со драмските текстови на Коле Чашуле, Томе Арсовски и др., со преводите на Блаже Конески, Гане Тодоровски и др., со есеите и критиката на Димитар Митрев, Александар Спасов, Георги Старделов, со научните текстови на Блаже Конески, Харалампие Поленаковиќ, Михаил Д. Петрушевски, Крум Тошев и др.

Еволуцијата на јазичниот систем низ вековите е предмет на проучување на историската граматика. Но, ова е само едната страна од историјата на еден јазик. Втората

страна го претставува проучувањето на историјата на еден јазик како средство за комуникација на соодветната средина, сочувано во пишаните текстови. Ова е историјата на писмениот или литературниот (книжевниот) јазик. Таа е поширока од историјата на стандардниот јазик затоа што ги опфаќа и оние пишувани текстови што не се стандардизирани. Оттука следува дека стандардниот (литературниот) јазик има и свој претстандарден период. Се разбира, границата меѓу претстандардниот и стандардниот период не е еднозначна затоа што стандардизацијата како процес почнува длабоко во претстандардниот период и ја поврзува претстандардната и стандардната историја на јазикот. Затоа овде нужно се опфатени и двата периода.

А сега дозволете да преминам на фактите. Притоа веднаш истакнувам дека нив главно ги преземам од книгата на Ристески (1988).

Самуил Б. Бернштејн (Москва 12 септември 1945 г.) прави кус историски преглед на македонскиот народ и неговиот јазик, укажува на важноста за изборот на народниот говор што треба да се земе за основа на македонскиот литературен јазик, за каков што не може да се земе скопскиот и велешкиот, па се искажува дека таков говор може да биде само централниот говор (централните говори на западномакедонското наречје): Битола, Порече, Прилеп итн.

Епаминонда Попандонов кажува дека во Горно Врановци се сретнал со: Киро Хаџивасилев, Владо Малески, Илија Топаловски, Мито Хаџивасилев, Блаже Конески, Даре Џамбаз и некои други. Оттука може да се заклучи дека во Горно Врановци постепено се создал кругот на личности што подоцна ќе станат главни актери за решенијата на новата македонска азбука и правопис.

Блаже Конески одржал предавање во Горно Врановци (две и третото било подготвено, но не и одржано). Тој, меѓу другото, објаснувал дека во нашиот јазик постојат гласовите *ќ* и *ѓ*.

Филолошката конференција работела од 27 ноември до 4 декември 1944 г. во Скопје. Овде биле разгледувани најразлични јазични прашања поврзани со блиската стандардизација.

Блаже Конески бил за терминот „западномакедонски *a*-говори” и со право сметал дека е поправилен од терминот „централномакедонски говори”. Во работата на првата комисија (ако се работи за званична Комисија) се прифатил терминот централномакедонско наречје, иако научно гледано тоа не постои туку постојат западномакедонското и источномакедонското наречје. Мојот коментар е дека Бл. Конески е во право бидејќи терминот „централномакедонски говори ги ограничува говорите на потегот Кичево-Штип-Велес-Прилеп-Битола, додека неговиот термин ги означува централните говори на западното наречје: Кичево-Велес-Прилеп-Битола...

Стојан Ристески вели дека во прилог на српската азбука се искажал и Блаже Конески, но овде се работи за афирмирање на идејата од страна на Блаже Конески дека азбуката треба да биде еднозначна, т.е. да биде сочувван принципот на една буква да § одговара еден глас. Токму затоа во предавањето во Горно Врановци Бл. Конески истакнува дека во нашиот јазик постојат гласовите (фонемите) *ќ* и *ѓ*.

Стојан Ристески нè известува дека (с. 170-171) дека Д. Влахов настојувал да не се прима Вуковата азбука, тој потенцирал дека македонската азбука треба да има национално обележје и дека тој настојувал дека како основа треба да се земе битолско-охридскиот говор. Мојот коментар е дека ова гледиште е повеќе политичко отколку научно, бидејќи за земање на овој или оној говор не одлучува политиката туку културата, а таа ни кажува дека делото на Цепенков, на Кочо Рацин и др. се во основата на современата македонска култура, покрај делото на Миладиновци, како и другите претоходно споменати.

Ал. Белиќ истакнувал дека Македонците нема потреба да „измислуваат нова азбука”, бидејќи ја имаат азбуката на Мисирков. Јасно е дека за ова тој бил во право.

Терминологијата за македонската граматика на Воислав И. Илиќ во март 1945 г. дошла во рацете на македонистите од тоа време и била прифатена, а во најголем дел таа се темели на трудовите на Ѓ. Пулевски, Мисирков и другите наши интелектуалци до 1941 г., но и потоа. Во Граматиката на Кепески (1946 г.), во Правописот на Конески и

Тошев (1950 г.) се усвоени претежниот дел од нејзините термини.

Третата (или втората) јазична комисија на 3 мај 1945 г. дефинитивно ја утврдила мак. азбука и за тоа донела резолуција. Решенијата таа ги доставила до Владата на ДФМ. Истиот ден, 3 мај 1945 г., Владата донесла решение со кое биле озаконети решенијата за македонската азбука. Решението било објавено во празничниот број на НМ. Истиот состав на комисијата (без Иван Мазов-Климе) на 2 јуни го утврдува нацртот на Македонскиот правопис. За тоа е донесена резолуција и доставена до Владата на ДФМ. Предлогот на Комисијата го разгледало Министерството за народна просвета и го озаконило Македонскиот правопис на 7 јуни 1945 г.

Датуми:

1. 2 август 1944 г. (Илинден) АСНОМ: мак. ј. е службен во мак. држава
2. 3 мај 1945 г. решение на Владата на ДФМ: азбуката
3. 7 јуни 1945 г. решение на Министерството за народна просвета: правописот.

Првата научна разработка на современиот мак. лит. јаз. ја прави Бл. Конески во в. Нова Македонија со статијата „За македонскиот литературен јазик“ од јуни 1945 г. Принципите се: во основа се влезени централните говори на западномакедонското наречје, понатаму за една буква – еден глас, фонетски правопис со мали отстапки кон етимологијата (морфолошката граница), речникот да се збогатува од сите говори и, во нужност да се заема од др. јазици.

Потоа следуваат основните дела: Мак. буквар со читанка за прво одделение; во јануари 1946 г. излегува Мак. граматика од Круме Кепески.

Министерството за просвета 1947 г. назначило Комисија за, условно речено, подобрувања на македонскиот правопис во состав: М. Петрушевски, Бл. Конески, Кр. Тошев. Комисијата предлага седум измени. Од нив како најважни можат да се земат: дополнување на правописот на

j, воведување на глаголските форми со –ува, регулирање на наставките за множините (особено збирната), регулирање на наставките –тел, ач(ка) итн.

Во 1950 г. излегува изданието Македонски правопис со правописен речник од Бл. Конески и Кр. Тошев, одобрено од Министерството за просвета и објавено во 50 000 примероци. Речникот е изработен во соработка на Б. Видоески и Р. Угринова-(Скаловска) и има 6000 единици.

Како што е познато, Бл. Конески е автор на Граматиката на македонскиот литературен јазик (дел прв и втор, 1952 и 1954 г.), Историјата на македонскиот јазик (1965 г.), редактор на Тритомниот речник на македонскиот јазик со срхр. толкувања (1961-1965-1966 г.) итн.

ЗАКЛУЧОК/ЦИ:

1. Со сета почит кон сите кои учествувале во работите поврзани со современата кодофокација на СМСЈ, треба да се издвои Бл. Конески.
2. Докажете за овој заклучок ги наоѓам во следново:
 - Тој настојува дијалектната база на СМСЈ да бидат „западномакедонски *a*-говори” што значи дека се работи за системот без т.н. „темен вокал”, системот за кој се залага и Мисирков во својата книга „За македонските работи”.
 - Доследно останува на стојалиштето дека современата македонска азбука треба да има еднаков број на букви колку што има фонеме (независни гласови). Оттука следи дека т.н. „темен призвук” кон вокалното *p* претставува факултативен алофон, карактеристичен за некои говори (охридскиот, југоисточните и сл.).
 - Во духот на прашката школа, тој, заедно со некои други, и овојпат поддржувајќи го Мисирков, се залага СМСЈ да биде поставен на синхрониска основа, како писмен јазик на современата македонска нација и, од друга страна, свесен е дека синхронијата „гарантира”, така да се каже, еднаква одалеченост на СМСЈ во однос на бугарскиот и српскиот јазичен стандард. Во истата насока тој ги усвојува т.н. Вукови принципи, значи со намера да се нагласи стремежот за осовременување на

писмениот јазик, а не со намера македонскиот јазичен стандард да му се приближи на српскиот јазик. Впрочем, Конески повеќепати истакнува дека делата на Цепенков во СБНУ се печатат со фонетска, а не со традиционална азбука. Само како илустрација да споменам дека антиевропската струја на српските лингвисти во најново време се појави како жесток противник на Вук. Впрочем, помалку или повеќе Вуковите принципи се прифатени и од страна на хрватската современа лингвистика (еден глас = една буква, фонетско-морфолошки правопис, а не стимолошко-морфолошки итн.).

Оттука следи дека Конески го избра својот пат, поаѓајќи од македонската посебност, бидејќи објективниот јазичен материјал него го налагаше. Тој ги следи оние граматички и нормативни тенденции кои го афирмираат денешниот современ македонски јазичен стандард. Тие се јавуваат од најстари времиња, сп. ја македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, па преку средниот период, сп. го јазикот на македонските дамаскини, ги следиме размножени до новиот период, сп. го јазикот на делата на М. Цепенков, јазикот на делата на браќата Миладиновци, јазикот на К. Рацин итн.

Граматиката на Конески, како што е познато, стана основа за детални проучувања на одделните граматички прашања во земјата и во странство, основа на граматиките на македонскиот јазик за употреба во основните и во средните училишта и, се разбира, основна универзитетска граматика при наставата на македонскиот јазик на домашните, но и на странските универзитети. Нејзиното значење е, така да се каже, пресвртно во нашата наука за јазикот бидејќи таа во однос на предметот на описот ја стабилизираше нормата на македонскиот јазик, но истовремено го насочи неговиот натамошен развиток.

По формирањето на современата македонската држава (на Второто заседание на АСНОМ, 1944 година), граматичарската дејност почнува со Граматиката на македонскиот јазик на Круме Кепески, потоа доаѓа граматичкиот опис на македонскиот литературен јазик во познатиот „Водич низ словенските јазици” од Реџиналд де Бреј

(1951), потоа Граматиката на Хорас Г. Лант од 1952 год. Многу значајни решенија за одделни граматички прашања поврзани со современиот македонски стандарден јазик (СМСЈ) даде Благоја Корубин (в. Корубин, Јазикот наш денешен 1-4, 1969-1986; 1990), но жалиме дека од него сепак не добивме една целосна граматика на македонскиот литературен јазик. Покрај погоре споменатите, и други странски научници се однесувале со должно внимание кон македонскиот литературен/стандарден јазик, па се напишани граматиките кои повеќе или помалку тргнуваат од основното дело: Граматиката на Конески. Тоа се граматиките на: Мареш (1994), Фридман (1992), Тополињска (1995), Пјанка (ракопис), Усикова (1985, 2000), Коваљов (1977), Бошњак-виќ (1986) и др.

Литература:

Конески 1952 - Конески, Бл. 1952. Граматика на македонскиот литературен јазик. (Дел Прв. Увод. За гласовите. За акцентот). Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија

Конески, Бл., Јашар-Настева, О. 1972. Македонски текстови - 10 - 20 век. Скопје: Универзитет Кирил и Методиј

Конески 1975 - Конески, Бл. 1975. Од јазикот на словенската писменост во Македонија. Скопје: Македонска книга

Конески 1981 - Конески, Бл. 1981. Кон македонската преродба. Македонските учебници од 19 век. За македонскиот литературен јазик : с. 220-330. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга

Конески 1982 а - Конески, Бл. 1982 а. Историја на македонскиот јазик. Скопје: Култура

Конески 1982 б - Конески, Бл. 1982 б. Граматика на македонскиот литературен јазик. Скопје: Култура

Конески 1986 - Конески, Бл. 1986. Македонскиот 19 век (јазични и книжевно-историски прилози). Скопје: Култура

Конески 2001 - Конески, Бл. 2001. Историска фонологија на македонскиот јазик (Конески, Бл. 1983. A historical Phonology of the Macedonian Language. Carl Winter: Heilderberg)

Лант 1952 - Lunt, H. G. 1952. Grammar of the Macedonian Literary Language. Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија

Мисирков 1903 - Мисирков, Кр. 1903. За македонските работи. Софија

Ристески 1988 - Ристески, Ст. 1988. Создавањето на современиот македонски литературен јазик. Скопје: Студентски збор

Ристовски 1992 - Ристовски, Бл. 1992. Лоза и Лозарите во македонскиот културно-национален развиток (по повод стогодишнината од излегувањето на првиот број на списанието Лоза). Современост 9-10: 70-95

Спасов, Љ. 1990 - Спасов, Љ. 1990. Константин М. Петкович (јазични и книжевно-историски прилози). Скопје: Македонска книга

Спасов 1995 - Спасов, Љ. 1995. Македонскиот 19 век наспрема македонскиот 20 век (или: Прилог кон дискусијата за македонското јазично прашање во 19 век). Педесет години на македонската наука за јазикот, 63-70. Скопје: МАНУ

Димитар ПАНДЕВ

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ОД ИЛИНДЕН (1903) ДО АСНОМ (1944)

Во ова предавање го разгледуваме македонскиот јазик од два аспекта:

- од аспект на општата историја, при што предвид ги имаме општите текови на историскиот развој на народите во светот во периодот што е предмет на наш интерес (од 1903 до 1944) и
- од аспект на одделната историја т.е на историјата на одделните народи, при што предвид ја имаме македонската национална историја.

Всушност, одделните истории (историите на одделните народи) се во нераскинлива зависност со општата историја (историјата на светот), а историјата на светот не може да се замисли без влогот на одделните народи во светската историја.

Поврзаноста меѓу општата и одделните истории (во нашиов пример, историјата на македонскиот народ) отвора (најмалку) три димензии на разгледување на дадената тема:

- военоисториска;
- геополитичка;
- геолингвистичка,

како вовед во една историскосоциолингвистичка димензија која ја отвора темата за поврзаноста на кодификацијата на јазикот (во нашиов пример: македонскиот јазик) со државноста на народот (во нашиов пример: македонскиот народ).

Притоа, имаме предвид дека временскиот контекст на државноста (на македонската државност) и на кодификацијата (на македонскиот јазик) временски е определена (и сместена) во првата половина на XX век.

Од аспект на општата историја заклучуваме: мал е или *појточно речено* не е голем бројот на јазиците кодифицирани во првата половина на XX век. Подетално кажано: мал е бројот на народите што се поставиле во ситуација во која било форма да го разгледуваат прашањето за кодификацијата, па и да ги исполнат и да ги остварат неопходните критериуми за кодификација (па и меѓу нив, уште е помал бројот на народите што го решиле тоа самостојно).

При споредба на македонската јазична ситуација со податоци преземени и обработени од поновата (социо)лингвистичка литература која опфаќа прашања поврзани со кодификацијата на јазиците во светот (пред сè, Калве, Мечковска), па и на (релативно) постарата, ако се има предвид дека се работи за релативно понова тема, или поточно, понов пристап при спецификацијата на јазиците во светот (Никољски) во првата половина на XX век се издвојуваат следните ситуации на кодификација на јазици во светот:

- (македонската);
- норвешката;
- турската;
- дел од јазиците во поранешниот СССР;
- (македонската);
- корејската.

Споредена со овие ситуации, македонската има извесни сличности (паралели) со турската. Всушност, ако се споредат македонската и турската ситуација можат да се препознаат определени сличности кои бездруго се надоврзуваат на податокот дека двата јазика во различна мера се употребувале во рамките на една иста империја, разбирливо со сосема различен (дијаметрално поставен) статус, но и на еден друг, исто така важен и значаен податок, дека се јазици со богата традиција.

Имено, ако ја проследиме турската јазична ситуација, покрај податокот дека бил престижен во Отоманската империја и дека бил јазик со богата традиција, издвојуваме дека таа се одликува со случаи на диглосија (јазик на религијата/народен јазик), пошироко и со функционална полиглосија (во определени периоди од развојот).

Исто така, како паралела меѓу македонската и турската ситуација можат да се наведат соодветни процеси

карактеристични за одделни фази од историјата на турскиот литературен јазик и на македонскиот литературен јазик, а тоа е историската оптовареност поради непрочистување или неосовременување на јазикот, при што го следиме односот современ народен јазик – современ литературен јазик.

Оваа ситуација за историјата на македонскиот литературен јазик е карактеристична речиси за целиот XIX век и повторно се актуализира во периодот од 1945-50 година.

Во поширока мера, одделни ситуации меѓу јужнословенските јазици имаат соодветни паралели со норвешката ситуација по однос на уредувањето на јазикот, односно на вариететите на јазикот. Имено, на норвешката ситуација наликуваат одделни јазични ситуации кои се одраз на единството на јужнословенските земји под Турција, па и под Австроунгарија, ситуации чија разврска била кодифицирање одделни јазици во различни периоди, меѓу кои и македонската во периодот што е предмет на наш интерес.

Македонската ситуација нема паралели со ситуациите на јазиците од поранешниот Советски Сојуз (пред сè, ги имаме предвид јазиците од алтајската група, чие јазично прашање е решавано диригирано во наведениот период), ниту пак со (северно)корејската, која одела во пакет со решенијата во советските републики.

Наспроти паралелите со јазиците кодифицирани во првата половина на XX, во пошироки размери пред нас се поставува паралелата со другите јазици кодифицирани пред и по овој период.

*Кодификација на македонскиот јазик наспроти
кодификацијата на јазиците во XIX век*

Кодификацијата на јазиците на XIX век е поврзана со стекнувањето и официјализирањето на државноста на народите. Тука се следи идеална ситуација: совпаѓање на името на државата и името на јазикот.

Имено, името на јазикот одговара на името на државата (односно на името на територијата, на народот, на нацијата).

Во тој контекст, одбележуваме:

Заложбите за македонската државност во различни форми (сепаратистички, автономни, конфедеративни, или пак во смисла на отстапки од целосно ропство) се тесно поврзани со македонскиот јазик од повеќе аспекти на подолг временски период пред и за време на кодификацијата. Да ги издвоиме пројавите претставувани преку видни дејци што се застапувале за македонскиот јазик, меѓу другото и со сопствен придонес, од повеќе аспекти, на пример од

- образовен аспект: Димитрија Миладинов и други;
- военоисториски аспект: Горѓија Пулевски и други;
- дипломатски аспект: Темко Попов и други;
- политички аспект: Димитар Влахов, Димитрија Чуповски и други;
- историсконаучен аспект: Крсте Петков Мисирков и други, итн...

Притоа, на поширок план ги имаме предвид и Македонците кои активно се вклучувале во воените, дипломатските и политичките активности на други земји, како и во општите меѓународни движења (работничкото, социјалистичкото), понекогаш во името на поголемите идеи или во името на очекувањата, па и на штета на остварување на македонската државност и на употребата на македонскиот јазик.

Впрочем, мал е бројот на видните македонски дејци што физички и умствено го поминуваат прагот на XX век. Некои од оние што, сепак, го преминуваат прагот на XX век, не се активни, не создаваат, некои, пак, работат само на заокружување на своето дело (Шапкарев).

Истовремено, целата историја на процесот на македонската државност е исполнета со туѓи имиња; врие од претставници од Бугарија, Србија, Грција, Русија, Австроунгарија, Англија, Франција итн. кои се активно вклучени во определувањето на статусот на Македонија во насока на оспорување на македонскиот народ. Тој процес е оптоварен и со вклучување на луѓе по потекло од Македонија во засилувањето и на зацврстувањето на државноста на соседните народи, особено, луѓе кои го прифатиле и биле задоволни од личниот статус како можен и конечен, а

новото ропство го дефинирале како ослободување од претходното.

Да направиме мала дигресија:

Во годината 1903 и особено во годините од 1941 до 1944 тоа не е случај. Сите решенија/одлуки се чисто македонски и донесени од Македонци.

(Имено, по однос на 1903 затаила однапред понудената помош од соседството, Бугарија, а во ослободителните операции во 1943 и 1944 не учествувале сојузнички војски...).

*Кодификација на македонскиот јазик на сиротии
кодификацијата на јазиците
во втората половина на XX век*

Кодификацијата на јазиците во светот во втората половина на XX век е во тесна со врска со напуштањето на идејата на колонијализмот од страна на големите светски сили, односно со ослободувањето на колонијалните земји. За сите нив е карактеристична ситуацијата: прво држава - потоа јазик. Тоа подразбира диригирана ситуација во која главен збор и понатаму имала претходната колонијалистичка сила, па во најголем број случаи јазикот на колонизаторот и понатаму останувал прв или пак втор официјален јазик.

Од аспект на нашава тема издвојуваме:

Процесот на диригирање (играње) со народите, играње со јазиците во XX век, започнува со решавањето на статусот на Турската империја како одраз на балансирање меѓу империите. Несомнено, пропаста на Турската империја била изненадување за другите империи. Имено, таа пропала неочекувано брзо, па големите сили немале соодветно и брзо решение за новонастанатата ситуација. Токму тоа, по однос на Македонија го искористиле малите што-туку *иркнајии* држави со свои аспирации по остатоците од Империјата. Од остаток на најосиромашената империја, по Балканските, како и по Првата светска војна, Македонија станува делови (парчиња) од најосиромашните новосоздадени држави во Европа.

Во ситуација на територијална, духовна, политичка итн разнебитеност, македонскиот јазик самостојно опстојал до повторната официјална кодификација, па во тој контекст нема никакви паралели меѓу македонскиот јазик и јазиците што се здобиле со кодификација во втората половина на XX век. За сите нив е карактеристична сложена ситуација на употреба на повеќе јазици и недоволно развиена функционалност (стилска разновидност).

Во контекст на функционирањето на кодифицираните јазици во втората половина на XX век, македонскиот јазик наоѓа паралели со употребата на јазиците во федеративните заедници. Имено, по стекнувањето државност (АСНОМ 1944) и по релативна самостојност, Македонија станува членка на југословенската федерација, па македонската ситуација во одредена може да се споредува со ситуациите на другите официјални јазици во СФРЈ, како и со ситуациите во СССР и ЧССР.

(Впрочем, и по однос на федерациите, создавани, пред сè, како цврсти државни заедници, како да важи податокот што важел и за Турската империја: *распаднаџи се неочекувано брзо...*)

Имајќи го предвид тоа, на поширок план во втората половина на XX век ја издвојуваме следната ситуација:

Името на поранешната колонијална земја или името на федерацијата да не се согласува со името на јазиците што се зборуваат во неа.

Да заклучиме: Идеалната ситуација: име на територија – име на народот/на нацијата – име на државата – име на јазикот одговара на народи кои сами се избориле за својата независност. Токму таква е македонската ситуација.

Впрочем, во периодот меѓу двете кодификации, македонскиот литературен јазик ги проширува своите функции. Имено, тој е

1. јазик на науката и на публицистиката (Мисирков и други),
2. јазик на четите (во поинденскиот период) и на војската (во НОБ),
3. јазик на литературата (особено меѓу двете светски војни),

4. јазик на администрацијата (црковната, воената, судската во НОБ),
5. јазик на образованието.

Со еден збор, македонскиот јазик е јазик на отпорот.

Од друга страна, по иронија на судбината, првото стеснување на употребата македонскиот јазик го има во федерална Југославија токму во оној сегмент во кој оствари престижност: во војската.

Имено, употребата на македонскиот јазик беше одземена (беше намалена неговата функционалност) токму во оној сегмент кој во определен начин најмногу придонесе за зацврстување на неговата употреба во односниот период (војската).

(Погледнато на поширок политички и военоисториски план, на ова стеснување на употребата на македонскиот јазик во новосоздадената федерација, му претходи, бездруго погубниот, за Македонија и за македонската војска, став на Коминтерната: македонските воени единици од Егејска Македонија да се приклучат кон грчките, а Македонците од Пиринска Македонија кон новоформираните бугарски воени единици.)

Овој принцип на постојано проширување и на повремено стеснување на употребата на македонскиот јазик во различни области на јазичната практика ја следи македонската јазична ситуација од чинот на кодификацијата до денес и го одразува развојот на македонскиот литературен јазик.

Коста ПЕЕВ

**СОЦИЈАЛНИОТ ФАКТОР ВО ОНОМАСТИЧКАТА
НОМЕНКЛАТУРА КАЈ МАКЕДОНСКИТЕ
МУСЛИМАНИ***

- врз материјали од реканскиот говор -

1.1. Социјалниот фактор во дијалектната диференцијација се манифестира низ различни аспекти. Најлесно се забележува кај одредени „затворени“ групи во кои носителите се поврзани меѓу себе со производствени (професионални) активности или со припадност кон политички и религиони асоцијации. Нашиот интерес во овој случај е насочен кон јазикот на исламизираните Македонци. „Под определени економско-политички услови во 16-18 век, а и подоцна, еден дел од македонското словенско население на целото пограничје со Албанија се исламизирало и се формирало како посебен етнос во рамките на една единствена етносоцијална средина. Се создале две верски групации: христијанско-православна и мухамеданска, кои потоа се издиференцирале во две етно-социјални групи со верското како главно обележје: македонско-православна, со жива словенска традиција и народносно издиференцирана, и торбешко-мухамеданска, народносно неопределена” (1).

Освен во периферните македонски населби кон Албанија: во Дебарско (Жупа и Голо Брдо), по долината на Радика, на север во областа Гора, во Полог, во Струшки Дримкол, исламизирани Македонци се среќаваат уште и во Централна Македонија, иако во помал обем (Прилепско, Велешко и Скопско). Во некои села живеат заедно Македонци муслимани и Македонци христијани, но има и такви

во кои населението е комплетно исламизирано, и нашиот интерес е свртен имено кон нив, главно кон оние во Река.

1.2. Иако македонскиот говорен израз на исламизираното население во основа ги носи карактеристиките на територијалниот дијалект кон којшто § припаѓа, сепак новата религија имала извесен одраз и врз јазикот, најмногу поради тоа што муслиманското население живее позатворено, со послаби контакти надвор од нивниот круг, што придонесло развитокот и воопшто промените во јазикот овде послабо да се чувствуваат, во некоја рака да бидат конзервирани. Односниов аргумент може да се илустрира со присуството, односно зачуваноста на фонемата **x** во некои муслимански села, се разбира во одредена позиција (како што е познато гласот **x** во западно македонското наречје одамна е исчезнат, односно заменет со **v**, односно **ф**).

2.1. Како и во другите говорни изрази во кои е присутен социјалниот фактор (на пр. во професионалните дијалекти), така и во јазикот на Македонците муслимани главниот разликувачки момент е изразен пред сè во лексиката, конкретно во тематските подрачја поврзани со обичаите (особено религиозните), со именувањето на роднинските односи, облеката и сл. Независно од тоа, треба да се нагласи дека основниот речнички фонд кај Македонците муслимани е македонски.

Дури и сумарниот преглед на ономастичкиот материјал во регијата што е предмет на нашиот интерес, нè упатува на заклучокот дека социолингвистиката наоѓа доволно моменти за компаративни истражувања во средини со различна верска припадност, и тоа како на планот на топонимијата, така и во именувањето на луѓето. Во тој контекст забележлива е издиференцираноста меѓу овие два феномена, имено прави впечаток автономниот статус што го покажуваат имињата од областа на антропонимскиот систем, коишто ја немаат онаа устојчивост и петрифицираност што ја покажуваат топонимите. Ова евидентно се забележува при споредба на граѓата од личното именување на исламизираните Македонци, каде што се присутни форми преземени од ориенталните јазици: од арапскиот, персискиот и турскиот, наспрема топонимите коишто по сите

основи ги носат белезите карактеристични за македонскиот топономастички систем.

2.2. Значи, кај религиозно хетерогеното македонско население се забележува респект и толерантен однос кон старата (словенско-македонска) микротопонимија, којашто е релативно добро зачувана, со сосема мали отстапувања – резултат на социјалната диференцијација. Несомнено дека ова се должи на заедничкиот јазик. Со други зборови, тоа излегува од материјалите, меѓу двете религии – во однос на именувањата на местата – постои некаков вид симбиоза, но со апсолутен примат на стариот статус додека интерференцијата во системот е одвај забележлива. Се разбира, тоа не важи, како што веќе беше нагласено, за антропомастичката номенклатура.

3.1. Новите муслимански лични имиња, присутни во регијата, во најголем дел се навлезени директно преку исламската религиозна терминологија. Неспорно е дека новото муслиманско лично име претставувало надворешен симбол на суштинската измена, т.е. на прифаќањето на новата религија. Значи, големото општествено престојување на религиозен план – прифаќањето на исламската религија просто ја наложило оваа промена, како што „јужнословенските племиња почнале масовно да ја отфрлаат родовската многубожечка религија и да го прифаќаат еднобожественото христијанство, што довело до промени во личните имиња. Старозаветните, а особено новозаветните приказни кај новите христијани станувале сè попопуларни, а светците, мачениците и богоугодните личности од приказните се претставувале преку црквените книги кај покрстените Словени како примерни личности што треба да се имитираат. Така доаѓа до постепено навлегување во јужнословенската антропонимија на разни библиски и црковни имиња, чијашто етимологија имала несловенско потекло. Тој процес црквата свесно го помагала преку своите дејности и манифестации, а најмногу со чинот на крштевање на новороденото дете”, така во далечното минато се отвориле патишта за навлегување на нови библиски и календарски имиња што ги изместиле, делумно, старите словенски имиња.(2)

3.2. Истава ситуација, т.е. замената на словенските со муслимански имиња кај исламизираниите жители на Босна убаво е илустрирана во еден опис земен од турски документ од 16 век (1585 г.) во кој се објаснува „механизмот“ на збиднувањето: „Едноставно, секој што ја менува верата го преведува своето име на турски јазик. Така, тој што се викал **Живко** ќе се преименува во **Јахја**, тој што имал име **Волкашин** ќе го земе името **Курт** и сл. Штом ќе го смени името, т.е. штом ќе почне да се вика со муслиманско име, како награда му се укинува **џизија-та** (данокот **десеток** што го плаќале само оние што не биле муслимани)”.(3)

4.1. Исламизацијата како процес наложен од класата којашто господствува, во случајот од турската власт, оставила траги и кај нашиот источен сосед – Бугарија. За постанокот, односно за физиономијата на односна религиозна посебност, искажувањата на бугарските лингвисти во основата се блиски или аналогни со оние што ја анализираат состојбата во Босна, односно во Македонија. Општ заклучок е дека исламизацијата оставила многу мали траги врз јазикот. „Населението на Родопската област се состои од христијани и Мухамеданци (помаци). Помаците во Родопите зафаќаат значителна територија. Во минатото во реоните од Пловдивско до Солунско и од средниот тек на Арда дури до Вардар имало доста помаци. Денеска тие се останати во Хвојненско, Смољанско, Доспат, Чепини и Разлог. **Помаците** се Бугари (за македонскиот карактер на населението на Разлог авторот ништо не кажува), коишто се потурчени во 16-17 век. Иако имаат турски имиња, тие не зборуваат турски. По турски само поздравуваат и бројат. По зборувањето се наполно еднакви со зачуваното меѓу нив христијанско-бугарско население. На пример, меѓу говорот на христијаните и говорот на мухамеданците во с. Арда (Смољанско) постојат само ситни разлики фонетски, сп. **врут** и **врит** (= сите)” (4) – има наведено уште 5-6 слични примери.

5.1. Да се вратиме на микропонимијата. Поставаите што беа изнесени ќе се обидеме да ги документираме, основно врз микропономастичка граѓа, собрана на теренот – во селата по долината на Радика (Дебарско). Направен-

на е комплетна ексцерпција на споменатава номенклатура од три села во кои населението е целосно исламизирано: Жировница, Скудриње, Видуше. (5)

Анализата на месните имиња од трите села укажува на тесната врска меѓу топономастичкиот материјал и современиот македонски дијалект во Дебарско. Оваа блискост, па дури и идентичност се јавува прво во основата на именувањето: меѓу топонимите, од една страна, и од друга, постојните апелативи (на синхрониски план), и второ, застапените суфикси во микротопонимските единици, вклучувајќи ги и оние што се позајмени од турскиот јазик, по правило се со македонска основа, односно присутни во дебарскиот дијалект.

5.2. Да започнеме со материјалот од с. Жировница. Има забележано 131 микротопоним. Од нив има само десетина-петнаесет имиња што содржат турско-арапски елемент, но веднаш да истакнеме дека по правило тоа се дво-члени синтагми од кои само првата – придавската одредница е од споменатово туѓо потекло, сп.: **Рамково Гумно** (наспрема **Рамко** - муслиманско лично име, вториот дел од синтагмата **гумно** е стар словенски збор (гоџмѣно), освен во македонскиот се среќава и во другите словенски јазици), или **Алитов Лаз** (наспрема првата компонента **Алит** - мусл. л. име, вториот дел **лаз** освен во македонскиот со значење „место исчистено од камења, грмушки и сл., приготвено за обработка” се среќава и во др. словенски јазици, со модифицирано значење; од истиот корен се глаголите **лазе** и **влезе**), или **Мазламов Гроб** (: **Мазлам** - мусл. л. име, но втората компонента **гроб**, освен во македонскиот, односно во јужнословенските, се среќава и во подалечните источно-словенски и западнословенски јазици, сп. стсл. **Гровъ**).

Да додадеме, тоа се гледа и од примериве, дека кон лично муслиманско име, најчесто е додаден *суфиксот* - **овъ -евъ**, што уште од прасловенскиот период служел (а и денеска е продуктивен) за образување на посесивни придавки од именки. Сепак регистрирани се и случаи, модификатори со суфиксот **-ски (-ска, -ско)**: **Шабаноска Ливада** (: **Шабан** - мусл. л. име), **Османоска Река** (: **Осман** - мусл. л. име)

Има случаи во кои вториот дел од синтагмата отпаѓа, т.е. останува само личното муслиманско име, т.н. елиптични синтагми: **Куртовоно** = име на шума; („Куртовоно Место”, **Курто** - мусл. л. име), исто **Чуленово** („Чуленово Место”, сп. **Чуле** - мусл. л. име, ретко се среќава).

Се среќаваат и примери во кои е застапен турскиот образец за вакви синтагми – со непосредно прибавување на именките без граматички показатели за посвојност: **Асан Кула** (место Асанова Кула) – име на место на преминот кон с. Тануше (не се споменуваат руини).

Иако многу ретко, во микротопономастичката граѓа од односнава регија има и такви имиња што не можат да се поврзат со македонски (словенски) основи, независно дали се едно или повеќекомпонентни: **Асан Кула, (Долно)-малска Корија, Сарајлие** (= ливади, се косат во круг, личат на пита **сарајлија**). Да споменеме дека споменастиве турцизми (**кула, корија, сарајлија**) се нашироко познати во македонскиот народен јазик.

5.3. Почитувањето на традицијата, односно верската толеранција, многу убаво се потврдува во месните имиња што содржат називи од христијанската религија, независно дали се со словенска или со грчка основа. Како репрезентативен пример да го земеме микротопонимот (од околината на односново исламизирано село Жировница): **Корстец** (уште: **Долни Корстец, Горни Корстец**) - од основата **корст** (= крст, вокалното **р** овде се изговара како **ор**); називот е добиен според формата, или според некоја легенда, но првата можност е сепак поверојатна, бидејќи се работи за име на рид. Со религиозно-христијански карактер се и топонимите: **Пеколец** (= место со многу карпи, по цел ден изложено на сонце); во основата е лексемата **пекол** регистрирана од стсл. период (п^кк^лл^ь), позната во повеќе словенски јазици, натаму **Попоски Оградје** (= бавчи до селото), информаторот објаснува: присуството на зборот **поп** - од религиозната терминологија на христијаните, укажува дека називот (топонимот) потекнува од периодот пред исламизацијата. Во оваа група треба да се спомене и месното име **Манастир** или **Манастириште** (место до селото). Ако уште ги изделиме и оние 5-6 месни имиња што ни изгледаат нејасни, односно што бараат повторно навра-

ќање, какво што е **Каркеле** (= каменлива месност), тогаш преостанатите, речиси 90% од микротопонимијата во исламизираното село Жировница има македонска, или пошироко речено словенска основа.

6.1. Општо е познато дека топономастичката граѓа има извонредно значење во проучувањето на исторскиот развоток на јазикот, односно за проследување на постари (но и понови) еволутивни фази. Во таа смисла сигурно не е без значење вклученоста во микротопонимскиот систем на ред стари словенски лексички единици исчезнати од секидневната комуникација, но затоа присутни во подалечните словенски јазици (на исток или на запад) што многу убедливо зборува за нивната архаичност, но и за единството на лексичкиот систем на словенските јазици во минатото. Да илустрираме: старословенската лексема **студѣнѣцъ** во македонските народни говори е изместена од називите **извор**, **кладенец** и сл., топонимијата во случајов упатува на зачувани реликти – имено во с. Жировница е забележано месното име **Студенци** (мн. форма – извори, ниви со пченка), во с. Ростуше се среќава **Студенец** (= место, има и извор); иако во тритомниот **Речник** на македонскиот јазик е регистрирана лексемата **рупа**, но само како „планинска ровина”, сепак евентуалната употреба во секојдневната комуникација (наместо **дупка**) би се третираше како импорт од север, но присуството во топономастичката граѓа упатува на една постара состојба, чија изоглоса била прекината, сп. **Речкана Рупа** (= место, шума кон областа Горна Река) – оттаму придавката **речка-на**; сп. уште: **Пајкова Рупа** (= место близу до селото), сп. **Пајко** – машко л. име. Истово важи и за лексемите **брдо** и **валог** (сп. стсл. **врѣдо**, **вълогъ**), коишто, речиси, се изместени од именките **рид** и **долина** (планинска), но егзистираат во микротопонимијата од с. Жировница: **Стредно Бљрце** (= рид меѓу 2 потока), **В-лок** (= плодно место покрај река, односно нивје кон с. Ростуше).

7.1. Во селото **Скудриње** има забележано 117 микротопоними. Овде бројот на имињата што делумно имаат турски елемент е нешто поголем, приближно една петтина (околу 25 единици), но веднаш да речеме дека поголемиот

број од нив (впрочем како и во с. Жировница) претставуваат двокомпонентни синтагми, од кои со турска основа е само придавската определба, што покажува посвојност според некое муслиманско име, но пак со македонски суфикс, додека втората компонента во синтагмата е со македонско, словенско потекло: **Оџо Гариште** („**Оџово** – значи во турскиот назив е инкорпориран суфиксот **-ов**, но во случајот е обезличен поради стегане на вокалите, сп. уште **Асано-Гумно** и др.

8.1. Дијалектните карактеристики на микротопонимастичките единици присутни во изразот на муслиманите (исламизирани Македонци) недвосмислено ја потврдуваат тезата дека истите се само дел од македонскиот етнос и секое настојување религијата да ја детерминира националноста е искривено и ненаучно претставување на работите. Ова идеја што и денеска, по шест децении од формирањето на Македонската држава (прво како Република во рамките на Југославија, а повеќе од деценија како самостојна држава) се провлекува и се злоупотребува, со цел односно македонско население да се обезличи, односно да се приклони кон туѓа сфера, турска или албанска, сèедно. Да не беше жално, ќе беше можеби смешно кога споменатите националисти докажуваат дека исламизираниите Македонци се фактички помакедончени Турци и затоа е „нормална“ нивната препорака тие (исламизираниите Македонци) да се вратат кон својот „мајчин јазик“ – турскиот, на кој треба да се образуваат децата. Самиот атрибут „мајчин“ претпоставува дека тој јазик децата го учат од своите мајки, што во случајот е нелогично, бидејќи во семејната комуникација се користи само македонскиот јазик, што ќе рече дека и за мајките, првите учители на своите деца, турскиот јазик е непознат, туѓ. Интересно е дека во своја сопствена држава ваквите злонамерни активности непречено се реализираат, се отвораат училишта на јазик што во никој случај не може да биде „мајчин“, а дури не се почитува и решението на највисоката судска власт за незаконитоста на овие активности.

Сега се поставува прашањето: кој е крив? Дали грешката треба да ја бараме само во туѓата агресивност, или треба да ја бараме и кај себе?

Ф у с н о т и

* В.: К. Пеев, *Што покажува микроџонимијата од исламизираниите македонски села во Долна Река - Дебарско*. Одбрана и заштита на мајчиниот македонски јазик и етнос кај исламизираниите Македонци, Скопје 1995.

1. Б. Видоски, *Социјалниот фактор во диференцирањето на македонските говори*. Дијалектите на македонскиот јазик, т. 1., МАНУ, Скопје 1998, с. 126.

2. И. Смаиловиќ, *Лична имена неориенталног џоријекла у босанско-херцеговачких муслимана*, Втора Југословенска ономастичка конференција, Скопје, МАНУ, 1980, с. 321.

3. Мехмед Ханџиќ, *Један џрилог џовијесџи џрвих дана ширења ислама у Босни и Херцеговини*; цит. од И. Смаиловиќ, с. 322.

4. С. Стојков, *Българска диалектологија*, *София* 1962, с. 82.

5. Автор на топомастичкиот материјал собран од населбите во Дебарско е д-р Аритон Поповски.

Снежана ВЕНОВСКА-АНТЕВСКА

**МАКЕДОНСКИ ЈАЗИЧЕН КОРПУС
(идеја, можности, реализација)**

Во денешни услови речиси е невозможно да се вршат јазични истражувања без помош на современата техника. Кон крајот на 80-тите години на 20-от век компјутерската техника, сосема скромно почна да се употребува и во македонската лингвистика. Така, ИМЈ во желбата да не заостане зад другите славистички центри започна со употреба на новите технички помагала, со еден компјутер 2,86 и во текот на последниве десетина години речиси целата работа се одвива преку компјутери. Факт е дека не успеавме преку мрежа да ги поврземе барем деловите од петте одделенија, а исто така факт е дека и во поглед на компјутеризацијата многу не можеме да се пофалиме иако се знае колкава е потребата од добра техничка опременост. Имајќи ги пред себе искуствата на други славистички и лингвистички центри и информациите преку директна размена на податоци и преку интернет пред нас се поставува потребата од навремено претставување на македонскиот јазик во електронска форма, а тоа го става во преден план формирањето, поточно изработката на македонскиот јазичен корпус или на националниот корпус. Идејата за разработка на ова прашање е поттикната од предавањето на Радмила Хоракова од Братислава, Словачка, која имаше предавање за хомонимијата во ИМЈ, во септември 2003. Меѓу другото, таа не поттикна да размислуваме за македонски јазичен корпус, претставувајќи го Словачкиот национален корпус кој го изработува Александар Хорак. Со оглед на поставеноста на словачкиот јазик во славистиката, степенот на истражувањата врз него, најдовме многу допирни точки и се родија идеите како да се направи македонскиот јазичен корпус. Ова предавање може да го сметаме како почеток

бидејќи неговата цел е запознавањето со можноста за оформување на еден таков проект, но наедно и желба да се разменат искуства и да се поттикнат сите заинтересирани да се вклучат во изградбата на корпусот. Она што може да се најде како информација за корпусите кај другите словенски јазици и начинот како е поставено прашањето околу функционирањето на другите корпуси потврдува дека постоењето на корпус во електронска форма и неговата достапност и претставеност на интернет е еден вид фундаментално истражување во хуманистичко-општествените науки. Овде ќе се обидеме да ви претставиме само дел од она што може да го отвори прашањето за македонскиот корпус како основно за соодветно претставување на македонскиот јазик не само во рамките на словенските туку и во рамките на европските и на светските јазици. Иако е доволно, кога ќе се видат другите корпуси, да се каже дека без такво претставување на еден јазик, во денешни услови, е исто како да не постои таков јазик. Пред сè е потребно да се почне од основните прашање, а тоа се:

Што е корпус?

Што значи постоењето на корпусот за еден научник што се занимава со јазични истражувања?

Корпусот на еден јазик претставува збирка од различни видови текстови и јазични материјали дадени во електронска форма. Лингвистите со помош на информатичарите врз автентични јазични материјали ја создаваат таа збирка од текстови. Богатството на корпусот се огледа во бројноста на материјалите од различни функционални стилови и застапеноста на сите функционални стилови. Факт е дека картотеките на ИМЈ од петте клучни области (историја, дијалектологија, ономастика, современ јазик и лексикологија) претставуваат корпуси на македонскиот јазик на дијахрониски и на синхрониски план. Но, тие картотеки се речиси од затворен тип и се користат само од определен број научници и со определена цел. Нивното претставување во електронска форма во рамките на еден Македонски јазичен корпус би имало двојно значење. Првото е заштита на картотеките, односно заштита на собраниот материјал и второ, отвореност за јазични истражувања. Дел од овие картотеки веќе се во електронска форма, така што нивно-

то вградување во МЈК најлесно би можело да се реализира. Во практиката тоа ќе значи дека секој што е заинтересиран за определено јазично прашање поврзано со македонскиот јазик, од кој било дел од светот, со помош на комјутер и интернет врска ќе може да добие информација преку македонскиот јазичен корпус.

Денес, корпусот служи како појдовна точка на секое лингвистичко истражување. Факт е дека македонскиот јазик нема ваков корпус во кој би биле вградени репрезентативни текстови на историски и на современ план во електронска форма. Нивното вградување во еден јазичен корпус ќе значи можност за повеќенаменски истражувања.

Значи, првата фаза за изработката на Корпус е електронска обработка на текстови од различни функционални стилови, тука може да се има предвид дека определени текстови веќе се во електронска форма, така што лесно би се вградиле во Корпусот. Тој материјал би се претставил на одделна веб-страница со сите податоци за постоењето на Корпусот. Едноставно кажано, во комјутерот се внесуваат текстови, се класифицираат, се групираат зборовите и со помош на одделна методологија може да се види кои зборови, колку пати, каде и во која форма се појавуваат. Така се добива статистички опис на употребата на еден определен збор во сите негови форми и во сите позиции и во различни текстови,, тоа овозможува повеќенаменска употреба на дадените материјали и целосна претстава за дадениот збор во дадениот јазик.

Македонскиот јазик нема таков корпус, додека пак другите словенски јазици започнаа со изработка на сопствените национални корпуси, и овде не треба да се најдеме во позиција да не биде претставен нашиот јазик, имајќи ги предвид можностите што ги нуди Корпусот. Меѓутоа искуството од другите може да ни овозможи полесно да започнеме со создавањето на македонски јазичен корпус. Ако се види сето она што го направиле Словаците кои неколку години се подготвувале за оформување на Корпусот, а потоа во 2002 го претставиле на интернет, тогаш нивниот пример може да ни служи за да го оформиме и ние Корпусот. Тие имаат текстови во електронска форма од различни функционални стилови, и работат со помош на програмата конкорданс за пребарување на бара-

ните зборови. Многу подалеку во оваа проблематика се во хрватскиот јазик кои го имаат Хрватскиот национален корпус, каде што внесуваат дела од познати хрватски автори и други материјали. Чесите и Полјаците се многу повеќе навлезени во оваа проблематика, работејќи на неколку различни корпуси, сите потоа во координација. Исто така и Русите имаат направено Корпус со обемна литература и со неверојатно голем број информации. ФИДА или Корпусот на словенечкиот јазик веќе дава информации за над 100 милиони зборови. Разгледувајќи ги корпусите на другите словенски јазици мора да се запрашаме каде сме ние, кога ќе почнеме да размислуваме за вакво претставување на македонскиот јазик, дали може да направиме нешто врз основа на постоечките материјали во електронска форма и врз основа на искуствата од другите.

Целта поставена на почетокот може да опфати три подрачја: составување и обработка на македонскиот јазичен корпус како темел на основните јазични материјали кои може да послужат за различни видови истражувања во лексикологијата и во лексикографијата (изработка на разни видови речници, еднојазични и повеќејазични, термилошки итн.); дополнување на правописниот речник; дијахронско и синхронско истражување на македонскиот јазик по определени проблеми и по определени автори. Целосноста во информациите овозможува побргу да се дојде до податоци потврдени преку примери.

Реализацијата на ова прашање нè враќа кон основното прашање што може да биде оправдување за постоење на еден вака голем проект, проект кој кога ќе започне треба да биде во континуитет, долгорочен, со постојано надоградување и со следење на најновите движења. Кон прашањето зошто ни е потребен корпус, се навраќаме кон потребата за соодветно претставување на нашата држава и кон нашата желба за европска интеграција, иако создавањето на Корпусот не е само со таа намена, поточно соодветно да бидеме претставени во Европа, бидејќи како што споменав на почетокот заштитата на македонскиот јазик во денешни услови е можна само ако биде претставен пред другите европски и светски јазици, токму преку Корпус.

Ова објаснување за потребата за постоење на Корпус може да биде многу долго елаборирано и сликовито претставено преку другите корпуси, нивните почетоци итн., итн., но на крајот би дошле до ист заклучок дека започнувањето со планови за формирање на Корпус треба да биде приоритетна задача.

Пред сè, треба да се овозможи изработка на проект со такво име и да се обезбедат средства за неговата реализација. Во другите словенски јазици зад изработката на Корпусите застанува државата, Владата, Претседателот на државата, моќни фирми, Министерства и донатори. За оформувањето и финансирањето на еден таков проект е потребна пошироко елаборирање со конкретен план што и како би се работело во определена фаза.

За нас би било добро носител на еден таков проект да биде ИМЈ, со тоа што би се вклучиле сите заинтересирани страни (Филолошкиот факултет, МАНУ, Електротехнички, информатичари, ПМФ и др.)

Корпусот би можел да се шири на поткорпуси, слично како во другите словенски корпуси, така на пример, во Хрватскиот национален корпус (ХНК) во 1996 год. имаше обработено пет поткорпуси, и тоа, печат (8 примероци со по 25 000 пројави, со 195 052 збороформи), драма (20 примероци со по 10 000 пројави, 203 208 збороформи), проза (20 примероци со по 10 000 пројави, 205 816 збороформи), поезија (20 примероци со по 10 000 пројави, 201 667), учебници (58 примероци со по 3 450 пројави, 202 005 збороформи). Овде е опфатен периодот 1935-1978, а во самиот Корпус биле вклучени неколку организации (Заводот за лингвистика, Хрватскиот електронски текстовен архив). Денес нивните материјали може да се најдат на интернет заедно со сето она што е поврзано со ХНК, но исто така во нивните планови е доработка на 30 милионскиот корпус и претставување на цд-ром.

Корпусот не би значел комплетно одбегнување на печатењето книги, особено речници, туку би овозможил поголема достапност и информираност, а од друга страна целосна и брза изработка на определени лингвистички прашања во врска со македонскиот јазик, а со помош на другите корпуси и компаративни истражувања, значи треба да се предвиди една голема репрезентативност. Ако нам ни тре-

баше 100 години да минат па повторно да се запрашаме што направивме и што треба да направиме за однапред, не треба да чекаме уште 100, туку треба да ги здружиме сите можни капацитети, секако од различни области и да започнеме со Корпусот. Никој не би требало да се почувствува непоканет, туку сосема спротивното, сите што може да помогнат со нешто (идеи, насоки, информации) треба да се вклучат. Не треба да губиме во време барајќи виновници за нешто што не сме сториле досега, а наедно губејќи го времето во тие трагања. Лично, постоењето на Македонскиот јазичен корпус треба да биде цел и задача на секој што може нешто да придонесе.

Овде во најкуси црти ви го претставуваме прашањето за Корпусот од аспект на некој што се интересира за оваа проблематика како лингвист, во рамките и со можностите што би побудиле интерес кај некој што се занимава со јазични проучувања, а сака да си помогне преку современа технологија што му е достапна, со едно жалење што кај нас нема специјализирани студии по информатичка лингвистика кои би овозможиле многу полесно решавање на вакви и слични прашања.

Имајќи го предвид сето тоа потребни се стратегии за дизајнирање и за конструирање на Македонски национален корпус сличен и споредлив со други национални корпуси, како на пример, Британскиот национален корпус, Американскиот национален корпус, Чешкиот национален корпус и други.

Повеќето таканаречени големи светски јазици веќе имаат свои национални корпуси. Британскиот национален корпус се употребува како мерило за квалитетот на повеќето корпуси на другите јазици обработени во последните десет години. Бидејќи македонскиот јазик нема свој национален корпус, се предлага изработка на еден таков корпус кој би се базирал на искуствата на другите светски корпуси и на меѓународни стандарди за кодирање на корпуси.

Македонскиот национален корпус (МНК) ќе се состои од балансиран збир на текстови кои ја карактеризираат состојбата на современиот македонски пишуван и говорен јазик. МНК ќе се употребува за собирање на квалитативни и

квантитативни јазични податоци и докази за градење на помали специјализирани корпуси, за конкорданси, за создавање на низа списоци на лингвистички елементи, и за изучувања на фреквентноста на граматички елементи. Така, МНК ќе биде наменет, пред сѐ, за употреба при изучување на граматичката структура на македонскиот јазик и за пронаоѓање на некои постојани промени во јазикот во еден определен временски период. Во иднина, описите на граматичката структура на македонскиот јазик, како и стручните речници ќе може да бидат градени врз база на овој корпус.

Во својата почетна форма корпусот треба да биде синхроничен и да се состои од текстови составени од 1990 година. Текстови пишувани во претходни години може да бидат додавани постепено. Текстовите кои ќе влезат во корпусот ќе треба да бидат само оние составени од македонски автори кои живеат или живееле во Македонија. Што значи дека се исклучуваат текстови кои се преводи од странски јазици, текстови пишувани од автори на кои македонскиот јазик не им е мајчин јазик, и текстови пишувани од Македонци кои живеат во други јазични средини. За да биде македонскиот јазик претставен целосно потребно е корпусот да вклучува примери од сите синтактички и семантички феномени на јазикот и да се состои од текстови на различни теми и од различни жанрови, текстови објавени во книги, учебници, весници, неделни и месечни списанија, проспекти, писма, итн, како и текстови пишувани од машки и женски личности од различна возраст. Тука, исто така, ќе треба да се има предвид и возраста на авторите. Хрватскиот национален корпус, на пример, исклучува текстови пишувани од личности под 16 години.

МНК ќе треба да има и динамичен составен дел во кој ќе се додаваат текстови во определени интервали. Американскиот национален корпус, на пример, предвидува додавање 10% нови текстови секој пет години. Ова ќе овозможува изучување на периодичните промени во јазикот.

МНК ќе биде корисен за лингвистите само ако е нешто повеќе од збирка на зборови. Корпусот може да биде најкорисен ако биде кодиран, или анотиран, според некој познат стандард со кодирање на текстови. Во светот на

компјутерската лингвистика има неколку такви стандарди. Надворешните својства на текстови, како на пример наслов, автор, жанр, итн, обично се кодираат во согласност со стандардот TEI (Text Encoding Initiative – Иницијатива за кодирање на текстови). За кодирање на содржината на текстовите би се употребил европскиот стандард EAGLES, кој е веќе прифатен како стандард од многу други современи системи за компјутерско изучување на електронски текстови. Прифаќањето на овој стандард ќе овозможи полесно спроведување на компаративни изучувања на македонскиот корпус споредно со други корпуси.

Токенизацијата е следниот степен во обработката на текстот пред да влезе во корпусот. Токенизација подразбира делење на текстот на посебни зборови. Интерпункциските знаци ќе треба да се кодираат посебно (исто како и зборовите), за да може, на пример, корисникот да пребарува зборови кои се проследени со запирка, или пак реченици кои завршуваат со извичник.

За кодирање на текстовите со серија на граматички и семантички карактеристики МНК ќе употребува проверени методи од компјутерската и корпусната лингвистика. Колку побогата е анотацијата на посебните зборови во текстот, толку поголем е и истражувачкиот квалитет на корпусот. Затоа, секој текст во МНК ќе треба да биде кодиран на начин кој би ги покажал морфолошките, семантичките и синтаксичките својства на зборовите во секој посебен текст.

За да биде корпусот максимален текстовите ќе бидат кодирани според светскиот стандард XCES (XML Corpus Encoding Standard) за аотирање на електронски текстови, кој беше подготвен за да ги овозможи потребите за работење со корпуси. За аотирање на ниво на посебни зборови ќе се употреби стандардот MULTEXT-East, кој се состои од јазични средства базирани на морфосинтаксичкиот систем EAGLES, и опфаќа повеќе централни и источноевропски јазици, како на пример српскиот, словенечкиот и бугарскиот. Multext-East пропишува хармонизирани лексички спецификации и ги формулира релевантните нотации кои се употребуваат за градење на лексикони и аотирани корпуси направени во овие јазични групи.

Главните заеднички граматички категории во MULTEXT-East се следните:

Part-of-Speech	Code	Atts
Noun	N	10
Verb	V	15
Adjective	A	12
Pronoun	P	17
Determiner	D	10
Article	T	6
Adverb	R	6
Adposition	S	4
Conjunction	C	7
Numeral	M	12
Interjection	I	2
Residual	X	0
Abbreviation	Y	5
Particle	Q	3

Во првата редица е назначен називот на видот на зборот. Во втората редица е кодот за видот на зборот, назначен со една голема буква. Во третата редица е бројот на атрибути за секој вид збор. Така, на пример, кодот за именките е латинската буква N, а именката може да има најмногу 10 атрибути. Да разгледаме еден пример на MULTEXT-East системот за морфосинтактички опис на именки во бугарскиот јазик.

Noun (N)			
P	ATT	VAL	Example
1	Type	common proper	kniga Ivan
2	Gender	masculine feminine neuter	stol masa vreteno
3	Number	singular plural l.s. count	momtche stolove (dva) stola
4	Case	nominative vocative	narod narode
5	Definiteness	no yes l.s. short_art	utchitel zhenata moliva

	1.s.	full_art	molivyt	f
6 Clitic			-	-
7 Animate			-	-
8 Owner_Number			-	-
9 Owner_Person			-	-
10Owned_Number			-	-

Во првата редица е назначен редовниот број на атрибутот. Во втората редица е назначен називот на атрибутот. Во третата редица се назначени можните вредности на атрибутот. Во четвртата редица се дава пример на именка со одредената вредност, а во последната редица е назначен кодот соодветен за одредената вредност. Да видиме неколку примери.

Комбинации:

POS	Type	Gend	Numb	Case	Def	Clit	Anim	OwnN	OwnP	OwdN	Example
N	[cp]	[mfn]	[sp]	-	n	-	-	-	-	-	1.
N	[cp]	m	s	-	[sf]	-	-	-	-	-	2.
N	[cp]	[mf]	-	v	-	-	-	-	-	-	3.
N	[cp]	[mfn]	p	-	y	-	-	-	-	-	4.
N	[cp]	[fn]	s	-	y	-	-	-	-	-	5.
N	c	m	t	-	-	-	-	-	-	-	6.

Примери:

- narod, Ncms-n
zhena, Ncfs-n
selo, Ncns-n
Ivan, Npms-n
Penka, Npfs-n
- naroda, Ncms-s
narodyt Ncms-f
- narode, Ncm-v
zheno, Ncf-v
- narodite, Ncmp-y
zhenite, Ncfp-y
selata, Ncnp-y
- zhenata Ncfs-y
seloto, Ncns-y
- naroda, Ncmt

Морфосинтактичките особености на зборовите во корпусот ќе бидат додадени, или припоени, кон секој збор со помош на компјутерска програма наречена *tagger*. Програмата ќе треба да биде создадена од страна на специјалисти на компјутерска и корпусна лингвистика. Програмата ќе треба да биде способна да го анализира одредениот текст на ниво на збор, да ги определи морфосинтактичките особености на зборот, и да го прилепи кон зборот соодветниот морфосинтактички опис во *MULTEXT-East format*. Сигурно во некои текстови во корпусот ќе има помалку или повеќе грешки во компјутерската анотација. Во такви случаи текстовите ќе треба да се прегледат и исправат рачно. Рачно проверување на еден повеќе милионски корпус сигурно нема да биде практично. Затоа меѓународните стандарди препорачуваат рачно прегледување на одредена количина од корпусот, обично не помалку од околу десет проценти од корпусот.

На најниско ниво еден корпус треба да овозможи пребарување во корпусот на одредени зборови и правење на обичен конкорданс во *KWIC (Key Word In Context)*, или „главен збор во контекст“. Современите јазични корпуси се разликуваат по начинот на нивниот пристап, обемност и сложеност. Да видиме неколку примери.

Кога се пребарува Босанскиот корпус, резултатите може да се побараат во форма на *KWIC* конкорданс, или може да се побара распределување на резултатите според лингвистичката форма на зборовите или према изворите на текстовите. Еве неколку примери:

- **sebi**" Svi primjeri riječi **sebi**.
- **"kak.*"** Sve riječi koje počinju slovima **kak**.
- **".*ovati"** Sve riječi koje završavaju nizom **ovati** (=infinitivi, na pr. kritikovati).
- **".*t" "ć.*"** Svi nizovi koji se sastoje od dvije susjedne riječi kod kojih prva završava na **t** a druga počinje sa **ć** (=puni oblik budućeg vremena, na pr. vidjet ćeš).
- **"da" [{}0,7} "se"** Riječ **da** iza koje slijedi **se** koje može biti odvojeno od **da** sa najviše sedam riječi.
- **"u" [{}* "u" [{}* "u" within p** Paragrafi koji u sebi sadrže bar tri primjera riječi **u**.

- **kak** u novinama ili časopisima (Kodovi koji počinju sa PU).
- **[word=".*t" \$ ori=".*94"] []* "ć.*"** Nizovi riječi (koje ne moraju biti susjedne) gdje se prva riječ završava na **t** a druga počinje sa **ć** u djelima koja su objavljena 1994. godine.

Системот за пребарување во Хрватскиот национален корпус е сличен на Босанскиот. Еве како изгледа страницата за пребарување во тој корпус:

Upit nad 30-milijunskim korpusom:

(Zamjensko pisme: *, npr. sve riječi koje počinju sa *imenic...*: imenic*
Napomena: Ako se u upitu nalazi *, pretraživanje korpusa znatno će se usporiti.) Kodnu stranicu treba podesiti na Central European Alphabet (Windows) (CP 1250) Oni koji preko tipkovnice ne mogu dobiti: č ć đ š ž neka ih kopiraju s ovog mjesta.

Unesite riječ:

Odaberite (pot)korpus:

Cijeli korpus	▼	Pošalji	Briši
---------------	---	---------	-------

Еден дел, јавниот, од Чешкиот национален корпус може да се пребарува од секого преку интернет страница, а комплетниот корпус може да се пребарува само со посебна дозвола. Јавниот дел се состои од 20 милиони зборови избрани од големиот сто милионски корпус. Пребарување во јавниот корпус дозволува пребарување само на посебни зборови, а не фрази, и контекстот на зборот не може да биде поголем од 60 букви. Големиот корпус овозможува безграничен контекст, пребарување на фрази, пребарување базирано на морфолошки карактеристики (именки, заменки, итн.). Истиот овозможува запишување на резултатите (конкордансот) на локална дискета. Еве како изгледа страницата за пребарување во јавниот дел на корпусот

Czech Corpus Public access

Look for the word:

with a width of context (max. 60) characters.

Selection of concordances: linear random

Еве како изгледа страната за пребарување во јавниот дел на Британскиот национален корпус

Simple Search of BNC-World

Please enter your query:

*You can search for a single word or a phrase, for example **Dogged** or **brown bread**. Use the **_** character to match any single word, for example **bread _ butter** finds bread and butter, bread or butter etc. Use the **=** character to restrict searches by part of speech, for example **house=VVB** finds only verbal uses of house. Use braces **{** and **}** to enclose a regular expression, for example **{s[ia]u}ng** finds sing, sang or sung*

Рускиот национален корпус е пример за најдобар и најефикасен систем за пребарување во јазичен корпус. Целиот корпус е достапен на секого, а морфосинтактичките карактеристики на пребаруваните зборови може да бидат најопределени од сите други јавни корпуси. Еве како изгледа страницата за пребарување во овој корпус:

Национальный корпус русского языка

Поиск в корпусе: основной корпус

здать свой корпус

Поиск точных форм **Лексико-
грамматический поиск** Слово 1 грамм. признаки Расстояние: от до

Слово 2

грамм. признаки

Определување на граматичките особености на пребаруваниот збор е тоа што го одликува квалитетот на овој корпус од сите други јавни корпуси:

Часть речи	Падеж	Род	Прочее
☐ существительное	☐ именительный	☐ мужской	☐ словарная форма
☐ прилагательное	☐ звательный	☐ женский	☐ аномальная форма*
☐ глагол	☐ родительный	☐ средний	☐ искаженная форма*
☐ наречие	☐ родительный 2	Антропнимы	☐ несловарная форма**
☐ мест-сущ	☐ дательный	☐ фамилия	Наклонение / Форма
☐ мест-прил	☐ винительный	☐ имя	☐ изъявительное
☐ мест-наречие	☐ винительный 2*	☐ отчество	☐ повелительное
☐ числительное	☐ творительный	Лицо	☐ инфинитив
☐ числ-прил	☐ предложный	☐ первое	☐ причастие
☐ предлог	☐ предложный 2	☐ второе	☐ деепричастие
☐ союз	Степень / Краткость	☐ третье	Залог
☐ частица	☐ сравнительная	Время	☐ действительный
☐ междометие	☐ сравнительная 2*	☐ настоящее	☐ страдательный
☐ предикатив	☐ превосходная	☐ будущее	☐ медиальный
☐ вводное слово	☐ полная форма	☐ прошедшее	
	☐ краткая форма		
Число	Одушевленность	Вид	Переходность
☐ единственное	☐ одушевленное	☐ совершенный	☐ переходный*
☐ множественное	☐ неодушевленное	☐ несовершенный	☐ непереходный*

Отмена

Стандардизиран, проверен корпус на македонскиот јазик кој претставува балансиран пресек на жанрови ќе биде непроценлива алатка за истражувања на македонскиот јазик. За да биде корисен, корпусот треба да биде достапен на македонски и на странски лингвисти. Тој претставува непроценливо средство не само за истражувачи, туку и за педагози, студенти и за јавноста. Кога ќе биде готов, корпусот би требало да се состои од 100 милиони зборови, составен од широк избор на современи пишувани и говорни текстови. Корпусот ќе претставува една точна слика на тоа како македонскиот јазик се употребува во денешна Македонија.

Пред сè корпусот треба да биде национален, како што е случајот и со корпусите на другите јазици.

Литература

1. BNC - British National Corpus. <http://info.ox.ac.uk/bnc/>
2. Tomaž ERJAVEC, Nancy IDE, 1998: The MULTTEXT-East Corpus. First International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'98. Ur. Antonio Rubio, Natividad Gallardo, Rosa Castro, Antonio Tejada. Granada. 971-974. <http://nl.ijs.si/ME/>
3. TEI94 - Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange, 1994. Ur. C. M. Sperberg-McQueen, Lou Burnard. Chicago, Oxford. <http://www-tei.uic.edu/orgs/tei/>
4. Lou BURNARD, C.M. SPERBERG-MCQUEEN, 1995: TEI Lite: An Introduction to Text Encoding for Interchange. <http://www.uic.edu/orgs/tei/lite/>
5. ICNC - The Institute of the Czech National Corpus. <http://ucnk.ff.cuni.cz>
6. Fillmore, C., Ide, N., Jurafsky, D., and Macleod, C. (1998). An American National Corpus: A Proposal. *Proceedings of the First International Language Resources and Evaluation Conference*, Granada, Spain, 965-70.
7. Ide, N., Macleod, C. (2001). The American National Corpus: A Standardized Resource of American English. *Proceedings of Corpus Linguistics 2001*, Lancaster UK.
8. Korpus bosanskih tekstova na Univerzitetu u Oslu <http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Korpus2.html>
9. Czech National Corpus <http://ucnk.ff.cuni.cz/english/index.html>
10. Corpus of Estonian Written texts 1983-87 <http://psych.ut.ee/gling/en/corpusb/index.html>
11. Hrvatski nacionalni korpus <http://www.hnk.ffzg.hr/index.html>
12. The Oslo Corpus of Tagged Norwegian Texts <http://www.tekstlab.uio.no/norsk/bokmaal/english.html>
13. Национальный корпус русского языка <http://www.ruscorpora.ru/index.html>
14. Multext-East Resources, Version 3 EAGLES (Expert Advisory Group on Language Engineering Standards) <http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/home.html>

ЛИТЕРАТУРА

Георги Сталев

**ПРВАТА ЕТАПА ОД
ПОВОЕНАТА МАКЕДОНСКА КНИЖЕВНА
КРИТИКА**

*(со посебен осврт врз творечкиот лик на академикот
Александар СПАСОВ)*

Почетоците на македонската книжевна критика (и наука) би можеле, условно, да ги пронајдеме околу средината на XIX век во текстовите на Папа Теодосија Синаитски („Предисловие” кон книгата „Утешение зрешним” од Кирил Пејчиновиќ, 1840 г.) и Константин Миладинов („Предговор” кон познатиот зборник од народни песни, потпишан од Браќа Миладиновци, 1862 г.). Првиот е познат со согледбите за значењето на народниот македонски јазик и неговата употреба во литературата, а вториот со исказите за македонската народна песна и со класификацијата на таа поезија, со пристапот кон нејзината версификација итн.

По нив парцијално се искажувале за некои конкретни прашања уште и Кузман Шапкарев (1834-1909), Григор С. Прличев (1830-1893), Крсте П. Мисирков (1874-1926) и други, скромно, но не секогаш и ладнокрвно, сè до Кочо - Коста Солев - Рацин (1908-1943) кој критичкиот диспут го подигна на повисоко книжевно ниво.

Дури по ослободувањето на Македонија и нејзиното конституирање како држава во рамките на Демократска (односно, подоцна, Федеративна) Народна Република Југославија, беа создадени услови за солиден понатамошен развој и на литературата во целина, како и на сите други уметности, науки итн. Ова задоцнување, како што е познато, резултираше од продолжителното робување на македон-

скиот народ не само под отоманското иго туку и под пресијата на околните аспирации и доминации над македонската земја.

Книжевната критика била негувана меѓу членовите на *Македонскиот литературен кружок* во Софија кој бил активен од 1938 до 1941 година; на неговите состаноци се анализирале новите текстови на Никола Јонков Вапцаров (1909-1942), на Ангел Жаров (Михаил Сматракалев), Антон Попов и другите активисти, но „на дневен ред“ дошла и збирката стихови „*Бели муѓри*“ од Кочо Рацин, за која – покрај многуте пофалби – се нашле и забелешки за отсутноста на национални теми и мотиви во неа. Некои од овие писатели (сите Македонци по потекло до еден) соработувале во бугарскиот весник на прогресивните интелектуалци-литерати, „*Литературен критик*“. Антон Попов (1915-1942) бил водечки критичар во самиот кружок, додека од соработката во споменетиот весник произлезе перото на Димитар Митрев (1919-1976) подоцнежниот корифеј на повоеаната македонска книжевна критика во слободниот дел на Македонија. (Патема да забележиме дека Македонскиот литературен кружок во Софија не одиграл само видна културна ролја туку бил и средиште каде што *се развивала чиста македонската национална свес*, а дел од неговите членови биле потврдени антифашистички борци кои тогашната бугарска власт ги гонела, ги судела и ги осудувала - некои од нив - и на смрт: така биле ликвидирани и споменатите Н. Ј. Вапцаров, А. Попов и други, стрелани на 23 јули 1942 г. во дворот на една од софиските касарни).

Димитар МИТРЕВ по потекло е од Егејска Македонија. Неговите родители се нашле во егзодусот при познатите чистки на мегалогрчките шовинисти спроведен над македонскиот народ од тој крај. Се школувал на бугарски јазик. Во ослободеното Скопје дошол пред крајот на Втората светска војна со единиците на Народноослободителната војска на Македонија, со воена и политичка ролја на правобранител. Веднаш се вклучува во литературниот живот на Републиката, станувајќи еден од првите членови на Друштвото на писателите на Македонија во 1946 година. Марксистички ориентиран уште од времето на Вапцаровиот Кружок, тој - врз база на своите погледи - ги вгради

темелите на една модерна книжевна критика кај нас, придобивајќи за себе млади ентузијастички, но подоцна и здобивајќи се со непомирливи противници. Во почетокот, како што и му одговараше на едностранскиот политичко-идеолошки систем во новата држава, Д. Митрев го застапуваше исклучивото право на *монизам*, објавувајќи се за *соцреалистичка уметничка литература* и, во таа смисла, паралелно со своите критички осврти за поединечни дела, (па и за цели опуси) пишувааше и теоретски расправи кои, во основата, им послужија на подоцнежните негови опоненти како фактографија за жестока пресметка со личноста, не со творечкиот лик на овој дец. Но, и тогаш, во „сталинистичкиот период“, Д. Митрев точно знаеше што бара од книжевниот творец: бараше - јунакот во книжевното дело да израснува како жив човек, а не како херој -марионетка. „Нема ништо поодвратно од белетристика што се служи со шаблон при претставувањето на луѓето“, - беше напишал критичарот -теоретичар уште во 1947 година („Јован Бошковиќ: Растрел, сп. „Нов ден“ бр. 5 за спомената година“).

Со подотворањето на државните граници кон Западот и неговата култура, неминовен беше пробивот на помодерните стремежи во уметноста воопшто и кај нас: тогаш и се појави познатата конфронтација ЗА и ПРОТИВ *модернизмот*, односно *реализмот* што резултираше со извојување право на книжевен плурализам. А се случи – ортодоксните традиционалисти-реалисти да станат модернисти и, обратно: застапниците за модернизам да останат долго време на „старите позиции“. Подоцна, пак, и најголемиот поборник за модерниот израз (Димитар Солев, 1930-2003) ненадејно се врати кон социјалистичкиот реализам!... За тоа време и ставовите на Дим. Митрев еволуираат: од дециден заштитник на реализмот тој ги прифати новите модернисти (Матеја Матевски, 1929, „одметникот“ Славко Јаневски, 1920-2000), а критиката во него виде застапник за „креативен реализам“ (Миодраг Друговац) - што би рекле, со јазикот на Гароди: „Реализам без брегови“. Така, и „волкот беше сит“ и овците требаше да бидат на број!... Развојниот пат на критичарот Д. Митрев и неговите вистински вредности читателот може да ги проследи преку неговите најзначајни дела: „*Вайцаров*“ (1953), „*Криптиум*“

и доџма” (1956), „*Минајќо и лиџерајџура*” (1958), „*Тенденџии во развојот на македонџќа лиџерајџура*” (1972), трите книги со огледи, критики и есеи (од Избраните дела во 7 тома, 1970 г.). Најмногу го афирмирал делото на Славко Јаневски, Ѓорѓи Абаџиев (1910-1963), Стале Попов (1902-1965), Блаже Конески (1921-1993), Аџо Шопов (1923-1982), Јован Котески (1932-2001) и, се разбира, на повеќепати овде споменатиот Н. Ј. Вапџаров, легендата на Македонскиот литературен кружок во Софија. Со оглед на фактот дека од перото на Д. Митрев произлезе студијата „*По џтраџијте на џодвиџот на Миладиновџи*” (досега најбрилијантно што е напишано во Македонија за познатиот Зборник од народни песни) и некои други маркантни научни и есеистички текстови, - може да се види, директно и индиректно, дека тој со право книжевната критика ја доближува до науката и уметноста.

Повеќе од половина деценија Д.М. фигурираше на критичкото поприште речиси осамено, со повремени пројави на театарско-критички текстови од *Јован Косџовски* или на критички импресии од журналистот *Бранко Заревски* кај кого личните ставови беа прилично недефинирани, а тогаш младиот универзитетски предавач *Блаже Конески*, паралелно со своите поетски настапи, објави неколку свои критички анализи на извесни книжевни преводи од руски јазик. Дури со појавата на вториот круг македонски повосени книжевни творџи (генерации родени околу 1930 год.) ќе се почувствува едно раздвижување во оваа сфера што за причина ќе го има незадоволството на младите од „збајатеноста на книжевната продукџија во еден период (1945-1954), а за повод - првиот пат појавата на стихозбирката „*Сџихови за макаџа и радосџа*” од Аџо Шопов, а вториот - впечатокот што го остави Г. Лорка со својата поезија во „*Моќџа на џиџараџа*”, - со што интересирањето за модерната книжевност стана еден од доминантните фактори за јавен диспут: така се отвори првата вистинска книжевна конфронтација и во македонската средина, во знакот ЗА и ПРОТИВ МОДЕРНИЗМОТ, односно ЗА и ПРОТИВ РЕАЛИЗМОТ (не „соџијалистичкиот” чишто позиции веќе ги напуштија и најтврдокорните соџијалисти).

Најатрактивен, најекспониран беше тогаш младиот надежен литерат *Димитџар СОЛЕВ*, соработник на весникот „Разглед“ кој произлезе од истоимениот подлисток на в-кот „Нова Македонија“ и кој набргу прерасна во посебно списание, парирајќи му на неколку години постариот со-брат „Современост“ во кој главниот збор го водеше, имено, Димитар Митрев. Д. СОЛЕВ стана корифеј на модернизмот во тогашна Македонија, најбескомпромисен противник на традиционализмот. Уште во 19(3)5 г. тој го изрази своето незадоволство во однос на резултатите на повоената македонска литература, особено на тогашната современа проза. Од писателите побара не само да *оџишуваат* туку и да *оџкриваат*, сметајќи дека нивната проза тој миг е „површно импресионистичка во сликата, грубо дидактичка во идејата“ и дека „не ретко остава впечаток дека е повеќе идејна одошто уметничка“. Тој длабоко го почитува еден Иван Тургенев, но смета дека книжевноста на една нова епоха може само да се надоврзува во литературата од минатото, внесувајќи, во континуитет, новитети што тоа ново време едноставно - ги бара. Сметајќи дека човекот е колку објект толку и субјект во креацијата (во книжевниот текст), Солев ѝ забележуваше на естетиката - што „не го сфаќа“ тоа - дека таа е причина во моментот за судирот помеѓу уметноста и животот. Реализмот, - онаков, каков што се јавуваше во македонската проза во почетокот на 50-тите години на 20. век, - во очите на Солев беше „недефиниран“ (дури и „размеѓен“, или - најблаго речено - „некатегоризиран“), додека „стариот начин на песне“ за младите поети беше „лажен“, „неподобен“. Есеистот, критичарот Д. Солев (идниот автор на книгата критики и, посебно, есеи „*Quo vadis scriptor*“) во споменатата проза наоѓаше безлични приказки во лажнонароден или квази-класичен манир, етнографски описи, површен фолклор, наспроти новите „текстови што се одречуваат од класично-реалистичните компоненти за да се одржат, на пример, врз сопствената концепција“, воведувајќи ги „поттекстните сугестии на современите психолошки набои“. Во однос на повоениот краток период, констатацијата на Д. Солев беше дека т.н. социјалистички реализам „преку некаков синхронизам и механизам“ се имаше пресадено и кај нас, во Македонија, како кај другите тогаш нови социјалистички

земји, а во критиката со она, најдогматското во неа. Стануваше збор за „предводничка критика“ наметната над самата книжевност, - а со самото тоа и - нормативна. Меѓутоа, Д. Солев веќе сметаше дека македонската современа литература се лишуваше самата себе од ролјата на предводен: според тоа, таа самата ги отфрли оние „некои застарени облици на нејзиното раководење, третмани и интерпретации“, - се разбира имајќи ги пред себе реализациите на генерацијата што настапуваше.

Набргу Д. Солев се сврти од поприштето на критиката, за да ѝ се предаде целосно на белетристичката дејност, на својата проза што беше одраз на неговите естетски сфаќања (почнувајќи со романот „Под усвијеноси“, завршувајќи со романот „Крајќаиша ѝролеј на Моно Самоников“), но релативно набргу потоа почна да се зборува за неговата нова литература, отпрвин како за психолошко-реалистичка белетристика, за да му се истргне самопризнанието на една средба со нашите семинаристи овде, во Охрид, и нешто повеќе од тоа: неговото враќање кон социјалистичката но нова концепција зародена во – современа Јапонија! За тоа нашата критичка мисла не кажа ниту збор!

Меѓу најактивните соработници на сп. „Современоси“ и в-кот „Хоризонѝ“ (со пореалистички профил) се издвои тогаш младиот филозоф Георги СТАРДЕЛОВ (1930), марксистички ориентиран, во тоа време жесток опонент на својот врсник Д. СОЛЕВ. Објавуваше првенствено есеи, третирајќи во нив разни аспекти од областа на уметноста пошироко, на поезијата (во потесна смисла), на критиката, есеистиката. По вокација естетичар, тој речиси сите свои текстови ги посвети на прашањето во контекст, поттекст на оваа гранка од науката. Од нив тој ја компонира својата книга „Есеи“ (1957), продолжувајќи и понатаму до појавата на клучното дело „Анијеј бара ѝочва“ (1971). Во времето на споменатата конфронтација Г. Старделов беше многу строг критичар (и повеќе од тоа: негатор) на речиси сè што се појави кај неговите врсници под знакот на *модерноѝо* (читај *модернисѝичкоѝо*). Според него - од тој период - кај некои од „модерните“ млади автори „животниот факт“ се наоѓа во инфериорна положба; тој е прет-

ворен „во свој антипод, задушен во спекулативна(та) медитација”, „ставен *vis-a-vis*” интелектуалната конструкција”. Ликовите им се црпени „од типологијата на книжевноста или се конструирани во филозофската и, воопшто, во културната суперструктура на писателот”. Во самиот *надреализам* тој наоѓа „најапсурдни метафори”, „тотална деструкција на сè што се нарекува историја и минато”; убеден е дека читателот останува „емоционално и идејно сосем празен” по средбата со надреалистичката песна за тоа што „надреалистот се одвоил од општествената стварност со својата пасионирано окарактеризирана *'splendide isolation'* (блескава осаменост, - забел. Г. Сталев), со што нужно мораше да се создаде расчекор помеѓу субјективните стремежи на уметникот и општествениот живот”. Врската меѓу психоанализата и надреализмот би била лажна или, - ако постоела? - „надреализмот само нај-вулгаризаторски ја ползувал психоанализата како своја метатеза (со цел) за да оправда нешто; меѓутоа – оправдување, де факто, немаше”. Г. Старделов, имено, укажуваше на апсурдноста на сликите во поезијата на младите македонски поети-почетници, па некои од нив тоа го сфатиле сосема конкретно, како *consilium abeundi*, и веќе не § се вратија на поезијата! Во исто време тој побара од домашниот автор да се сврти кон родното поднебје и таму (тука) на свој терен, да ги побара проблемите што навистина не мачат, коишто се навистина - наши: од таа почва да никне и книжевниот херој кој - како оној митски Антеј - би ја црпел и би ја обновувал својата сила во допирот со мајката-земја за понатамошна борба со демоните или со спротивречностите на своето време!.. (Зависно или независно од ова барање, неколкумина од тогашните надежни поети го реализираа тоа свое поврзување: Анте Поповски, Радован Павловски, Петре М. Андреевски и други). Подоцна се покажа дека Г. Старделов (покрај Миодраг Друговац) ќе биде најактивниот проследувач на најмаркантните појави, но кои мошне селективно ги одбира, а за да им даде голем простор во својот опус. Инаку, покрај двете споменати дела, тој е автор уште на тринаесет пообемни книги (со цели студии) од кои е објавен посебен избор во организација на МАНУ во 9 томови. Се појави и како антологичар (на македонскиот роман, на македонската поезија, расказ). Г.

Старделов тогаш, поврзан со кругот на Д. Митрев, мошне афирмативно пишуваше за едномислениците (белетристи, поети), па дури и за тие што му го свртија грбот на реализмот, а останаа да му го менуваат профилот на сп. „Современоси“.

МИЛАН ЃУРЧИНОВ (1928) се врати во Македонија по завршените славистички студии во Белград каде што, всушност, ги следеше процесите на литературните движења, одразени - пред сè - преку српското списание „Дело“ кое беше едно од првите (ако не и прво) што во тогашна Југославија тргна кон „десно“, отворајќи се за модерните струења од Запад, макар што тоа што се пренесуваше оттаму беше веќе „подзастарен“ резонанс од некое, иако не толку многу далечно минато. Како и да е, М. Ѓурчинов се приклучи кон едномислениците на „Разгледу“, определувајќи се за порески промени во литературата (што Г. Старделов во својата опсервација изнесена во текстот „Критика со нагласена естетска тенденција“ јасно го потенцира како заложби за модерното). Меѓутоа, авторот на книгата критики „Време и израз“ (1956) не беше слеп приврзаник на сè што се претставуваше како нова тенденција. Напротив: тој му стави остри забелешки на Славко Јаневски (еден од првите што ги напушти релациите на реализмот) за извесни нелогичности, неотпорности во првите негови модерни текстови, и тоа на оние пунктови што беа клучни за суштината на модернизмот. Подоцна М. Ѓурчинов се разиде со „разгледашите“. А веќе беше ги поставил прашањата: „Дали нашите разлики стасале до ниво на книжевна оформеност?... Дали оној што не е согласен знае што сака, има ли тој своја платформа, свој поглед, се стреми ли тој свесно и спремно кон својот вид книжевност?...“ итн. Тие прашања не беа поставени без основа. Без да знае дека М. Друговац веќе наголемо ја подготвуваше својата обемна студија „Современа македонска книжевна критика“ (на српски јазик, а подоцна и објавена во „Замак културе“, 1974 г.), М. Ѓурчинов ја предложи скицата на еволуцијата на литературно-критичките пристапи во нашата, македонска средина и тоа конкретно како:

1. *Почейоци* (1945-50) под што се подразбира „книжевната критика во услови на естетскиот монизам“,

2. *Преоден период*, чијашто карактеристика би била „одвојување од дневната политика” и „осуда на наивниот романтизам, на културниот изолационизам” и

3. *Книжевната критика во услови на естетскиот илурализам*, - со што дословно се опфаќаат книжевните полемики во конфронтацијата: сè сфатено како „време на смирување и прилагодување, нови тенденции” итн. Следи многу смело кроки одредување на карактерите на поедини профили од книжевно-критичките творци... За М. Ѓурчинов, како критичар, постојат, навистина контроверзни мислења: од „очигледна рецензентска доминантност” во неговите текстови до „блескави, суптилни анализи”, кон што треба да се додаде и марксистичката ориентација на овој автор... По целата „онаа бура”, М. Ѓурчинов објави низа свои дела; некои од нив беа композирани од претходни текстови со актуелни теми („*Присујности*”, 1963, „*Живо и мртво*”, 1974), а некои беа сосем нови трудови, меѓу кои и цели студии: „*Современа македонска книжевност*” (1984), „*Компаративни студии*” (1998), „*Облик и смисла*” (2000) и други, во кои тој се јавува и како познат литературен теоретичар, компаративист, антологичар...

Меѓутоа, МИОДРАГ ДРУГОВАЦ (1928-1995) беше најревносниот, најекспонираниот критичар кој *афирмативно* се однесуваше кон македонската колку тековна литература толку и кон историскиот нејзин континуитет. Тој *следеше речиси ајсолутивно сè* и редовно реагираше во *периодиката и во дневниот печат* не само кај нас туку и, *буквално*, на целата територија на СФРЈ! Тука беше вклучена и детската литература. Се покажа дека неговиот целокупен објавен опус опфаќа околу 30 импозантни томови, од кои, одделни, со над 1.000 авторски страници („*Историја на македонската книжевност, XX век*”, 1990). Но, негов фах се, главно, *профилише* на македонските писатели. Автор е на монографијата за Славко Јаневски, а негде во заклучокот на таа книга, издвојувајќи ја постиката на *интегралниот реализам* на овој автор, Друговац ќе рече: „Денеска, според збирот на естетските искуства, подразбирајќи ги сите спопатни метаморфози, ова дело ни се открива како синтеза на книжевно-уметничките постапки од првостепено значење за македонската литература и за

понатамошниот пат на Јаневски. Традиционалното и модерното тука наоѓаат заеднички јазик”. Но, подвигот на М. Друговац, секако, е неговата студија за современата македонска книжевна критика, објавена во две различни варијанти: српска и македонска („Савремена македонска книжевна критика”, „Замак културе”, 1974 и „Преглед на македонската книжевна критика”, Скопје, 1988). За да го реализира овој проект, М. Друговац требаше првин да се определи за конкретна периодизација, а таа гласи: 1. Преродбенски период, 2. Илинденски период, 3. Рациновски период и 4. Слободниот или период на остварениот континуитет. Првите три се сведени на спорните „зачетоци” и на „појавата” на македонската книжевна критика, додека четвртиот - кому и според логичниот развој му припаѓа примарното место - има 6 интересни, но и (меѓу нив) дискутабилни поглавја што опфаќаат 3 фази: основоположничка, фаза на конфронтациите и фаза на критички и книжевно-историски синтези. Овој преглед и не е Историја на македонската книжевна критика, туку, пред сè, *расправа*, во која авторот се изјаснува мошне експлицитно, но притоа пазејќи се многу претпазливо од доцирањето (поучителни умувања). Па и во однос на својата периодизација, авторот дословно пишува: „Секоја периодизација на книжевноста, па и на книжевната критика, е условена од лични сознанија за нејзините развојни процеси. Од некоја друга проекција на тој развој би резултирала поинаква периодизација како и типологизација на главните гранични типови на критиката”.

За жал, за оваа книга (барем колку што досега му е познато на авторот на денешново предавање) во македонската периодика немаше посериозни одгласи. Сепак, поопширно за неа пишуваше во белградската „Книжевна критика” Радомир Ивановиќ, кој ќе го даде и следниот заклучок: „Сигурно е... дека на Друговац му должиме за големиот број нови сознанија... дека тие може да се коригираат, но и покрај сите неоспорни и спорни дострели (сето тоа) директно покажува на богатството од мисли и идеи во современата македонска критика”.

Би било несправедливо ако не го споменеме (во овој прв период по Ослободувањето на вардарскиот дел на

Македонија) дејствувањето на уште неколкумина интересни критичари. Меѓу нив беше мошне експониранот АЛЕКСАНДАР ЕЖОВ (1928) од таборот на „Современост“ кој, иако тогаш млад, се осмели сосема конкретно да им одземе од величината на таборски воспфалуваните литерати (но, од другата страна на барикадата!). Од нам непознати причини, од своите над 60-тина критички текстови А. Ежов не објави книга. Наместо тоа - тој едноставно престана да пишува: се повлече не само од поприштето туку и од јавниот живот. Остана само сеќавањето на него од страна на современите и, веројатно, нешто и за Историјата. А пишуваше афирмативно за делото на поетот Гане Тодоровски во целина и ја следеше тековната продукција на Анте Поповски, Ацо Шопов, Славко Јаневски итн. иако без некоја посебно изградена постапка: ту како аналитичка, ту како интерпретативна, одвреме-навреме иманентна...

ДУШКО НАНЕВСКИ (1929-1994) заедно со Евтим МАНЕВ (1931) го „симнаа наземи“ поетот Србо Ивановски (1928) кој беше и префорсиран во есот на соцреализмот, но откако тој им се приклучи на поетите што посегнаа по „меките и нежни штимунзи“ (по интимната поезија), прогласувајќи го речиси како плагијатор во однос на лириката на Сергеј Есенин. По заштитничка линија нив ги замолкна боемската братија, а првиот пострада и на фамозниот Голи Оток. Десетина години потоа Д. Наневски се јавуваше во периодиката - за да се повлече набргу од исто такви необјасниви причини како и Ал. Ежов. И, кога се мислеше дека и тој дефинитивно крена раце од творечкиот чин, се најде во кругот на сп. „Современост“, како еден од неговите уредници; повторно се ангажира, и тоа со ревитализиран елан, објавувајќи книжевни критики и есеи. Дури објави и една книга со многу амбициозни претензии („Македонска ѝоејска школа“, 1977) којашто набргу беше преведена на еден од јазиците на тогашните југословенски народи. Но, како есеист покажа многу повеќе, иако во поодминатото време од конфронтациите. Во диспутот, пак, ЗА/ПРОТИВ РЕАЛИЗМОТ односно МОДЕРНИЗМОТ тој ја зазеде позицијата на „традиционалистите“, но не и толку уверливо како што беа неговите првотни искажува-

ња. Тоа најпрвин го покажа со дитирамбните фалоспеви на поезијата на Радован Павловски, а потоа и на десетината негови избраници (застапени во споменатата книга: Ацо Шопов, Блаже Конески, Гане Тодоровски, Анте Поповски, Јован Котески, Чедо Јакимовски, Михаил Ренцов, Петре М. Андреевски, Богомил Ѓузел, меѓу кои - малку необично, нели? - ги нема Славко Јаневски и Влада Урошевиќ. Сепак, Д. Наневски се пројави како извонреден есеист, откривајќи го совршенството на метафората во македонската народна љубовна поезија, -во што го виде темелот на македонската современа, модерна метафорика. Д. Наневски објави и една посебна монографија за Кочо Рацин што излегува од рамките на стандардната форма на монографијата.

СЛОБОДАН МИЦКОВИЌ (1935-2002) секако не е последниот претставник на македонската критичка мисла од тој период. Но тој долго важеше, покрај Д. Митрев, како единствен нејзин претставник кој не се занимаваше со пишување ни белетристика ни со поезија. (Дури отпосле, и тоа фуриозно, се оддаде на објавување свои романескни дела, по блескавиот успех со романот „*Александар и смртта*“, номиниран од наша страна за наградата „Балканика“). Но, може да се подвлече, дека овој критичар, всушност, не беше сè уште „стасан“ во времето на конфронтацијата. Меѓутоа, анализирајќи ја подоцна, му пристапи на сп. „*Разглед*“, согледувајќи од некој свој аспект дека нему, како на автор чишто размислувања го воделе да се определи за послободна интерпретација, местото му е, можеби, таму. Долго време беше претставник на ТВ-медиумската критика, со своите парцијални анализи на одделни елементи и фактори во новото дело што е предмет на неговото внимание. Тој свој став С. Мицковиќ не беше го формулирал никаде посебно, но тоа беше воочливо од неговите критички текстови. Своја книга книжевни критики (избор од ТВ-искуството) објави дури во 1969 година, - *Размислувања* - по што уследија подоцна и други посебни објави („*Толкувања*“, „*Време на јесна*“, „*Збор и разбор*“ итн.)

* * *

Во споменатата студија на М. Друговац постои поглавје, посветено на т.н. *универзитетски круг*. Во врска со него се одбележуваат проф. д-р Харалампие Поленаковиќ, проф. д-р Кирил Пенушлиски, проф. и почесен д-р на неколку универзитети Блаже Конески, проф. д-р Александар Спасов и проф. д-р Георги Сталев. Тука, пред сè, се тргнало од сфаќањето за КРИТИКАТА ДО СТЕПЕН НА НАУКА, односно, поскромно, до СТЕПЕН НА УМЕТНОСТ. Имено: според логиката на нештата сиве посочени професори се, првенствено, историчари на литературата, истражувачи во таа област, теоретичари, аналитичари, есеисти, интерпретатори... Тројца од нив беа членови на МАНУ. По повод годишнината од смртта на Александар СПАСОВ овде ќе стане збор повеќе за него. За другите заслужни еминентни личности - друг пат и по други поводи...

АЛЕКСАНДАР СПАСОВ (1925-2003) се приклучи кон групацијата на „Разгледни“, следејќи ја конфронтацијата и учествувајќи во неа поспокојно од многумина други, се разбира, во тоа време како поборник на новото, на модерното. Со време како да го прифати естетскиот плурализам (секако - не како систем, бидејќи таков не постои, туку како збир на различности, во секој случај толерантни!). Во почетокот се сврте кон новите книшки поезија и проза на Србо Иврновски („Средби и разделби“ 1953), Гане Тодоровски („Тревожни звуци“, 1953), Ацо Шопов („Слеј се со пшнина“, 1955), Блаже Конески („Песни“, 1953, „Лозје“, 1955), Цветко Мартиновски („Луѓинци“, 1955), компонирајќи ја потоа својата прва книшка „Пашинија кон збори“ (1956) составена не само од оваа продукција туку и со прилози од другите културни средини (словенечка, хрватска) и по нешто друго од историјата. За разлика од тандемот Д. Наневски – Е. Манев, оценката за тогаш најновата стихозбирка на Србо Ивановски од перото на А. Спасов беше мошне висока. Тоа што времето-судија ова не го потврди, не треба да се смета за промашување на

критичарот, затоа што тој тогаш можеше да го вреднува споменатиот поет само - компаративно: во однос на неговата дотогашна строго социјалистичка поезија.

Уште од оваа книшка можеше да се насети дека А. Спасов тежнееше повеќе и посигурно кон научната компонента во својот пристап, иако и подоцна не отстапи сосема од класично сфатеното критичко вреднување на дела од тековната, македонска пред сè, продукција. Тоа го покажа во повеќе наврати, особено со освртот врз романот „*Крајќињата пролеќа на Моно Самоников*” од Д. Солев, но мошне карактеристично и преку своите антологии често наменети за немакедонскиот читател (словенечкиот, српскиот). Во овој дел од своето творештво А. Спасов ги имаше предвид естетските страни на вреднуваното дело, но откривани со тенденција да не бидат само откриени и образложени туку, изгледа, пред сè - самиот тој да реализира текст на ниво на висок артизам. Меѓутоа, неминовноста се наложи за премин кон друг вид книжевна критика. Имено, А. Спасов предаваше на Катедрата за историја на книжевноста на народите на СФРЈ Нова словенечка литература (од крајот на XVIII до Првата светска војна) и, паралелно со тоа, Македонска литература во XX век. Немаше ништо положично од тоа „реструктурирање” при што професорот требаше да се определи за метод - како ќе му се презентираат тие книжевности на студентскиот аудиториум. Познато е дека има повеќе пристапи: чисто историски (хроничарски) само со кроки нагласување на суштината на делото (и тоа во зависност од кој агол се набљудува неговата содржина), импресионистички, аналитичко-интерпретативен и, секако, и некои други, - како што Р. Велек најде 6 вида книжевна критика во споредба со Т. Елиотовите три. Ние не сме сигурни каков вид предавања држел проф. Ал. Спасов (бидејќи кај нас, за разлика од состојбите во бившите социјалистички земји, дејноста на универзитетските наставници беше и остана сосема самостојна, без официјална државна контрола врз идеолошкиот третман на наставната содржина: инаку, не би се случило во марксистичка Југославија еден тогашен универзитетски професор да ја интерпретира филозофијата од идеалистички позиции!) Но, претпоставуваме, по сè она што во врска со истата материја Ал. Спасов публично го презентира, дека

тој употребувал некаква комбинација помеѓу историскиот и аналитичниот пристап. Пред асистентот постоеше обврска - да докторира. Колку што нам ни е познато, помеѓу 1950 и 1954 годинас А. Спасов работеше врз својата докторска дисертација за животот и делото на Кочо Рацин. Од нам непознати причини тој се преориентира на друга тема (за Рајко Жинзифов), а првиот текст го објави во 1954 година под наслов: „*Кочо Рацин - сѝихови и ѝроза*” при што приматот им се даде на Рациновите текстови. Но, она што следеше како придружен дел од перото на проследувачот се покажа како негови *исѝражувања и коменѝари*, со каков што наслов се појави подоцна една друга негова книга со сосема различна содржина. Може да се каже дека оттука натаму педантноста, грижата за егзактност (во неегзактнава наука!), прецизноста на исказот и во акрибијата, темелноста и совестноста ќе станат *еѝички ѝринциѝ* во понатамошната дејност на овој своевиден труженик. Тој и натаму ќе се искажува импресионистички во некои од своите не толку обврзувачки есеи, но постои еден добар дел и меѓу неговите вакви текстови кои беа проследени со точна анализа или, пак, во извесни случаи, и со своевидна синтеза. Помеѓу книгите „*Паѝиѝиѝа на збороѝ*” и „*За македонскаѝа лиѝераѝура*” (1969), уследија неговите антологии на македонската поезија и проза: една на македонски, две на српски и една на словенечки јазик. Изборот во нив, се разбира, беше по афинитет; критичарот М. Друговац имаше некои свои забелешки, особено по прашањето на „генерациите”, но евидентно беше и импресионистичкото во коментирањето на изборот и во истакнувањето на профилите на селектираните автори. Покрај тоа, антологичарот покажа и извесна храброст – застапувајќи во првата антологија сосема млад, неафирмиран, но надежен поет. И не се излажа.

Понатаму патиштата на А. Спасов беа прецизно насочувани. До крајот на својот живот ги реализира и делата: „*Нашеѝо ѝреѝознавање*” (огледи и критики, 1971), овде загатнатите „*Исѝражувања и коменѝари*” (студии и есеи, 1977), „*Задача на Деноѝ*” (огледи, критики и есеи, 1979), кратката монографија за Кочо Рацин изработена специјално за УНЕСКО на француски јазик (Париз, 1986), „*Браќаѝа Андреја и Консѝанѝин Пеѝковиќ*” (студија,

1996), „Македонско-словенечки книжевно-културни релации” (1998) и друго. Се сеќаваме лично на далечните години кога Ал. Спасов ги откриваше, ги објавуваше и ги проследуваше со свој коментар низ архивите пронајдените печатени стихови на еден од споменативе браќа Петковиќ; тој подоцна откриваше непознати делови од нивните биографии. Во Москва пронајде жив еден од наставниците на Рајко Жинзифов кој, иако му предавал на нашиот поет само три месеци, успеа да му даде на нашиот истражувач интересни, драгоцен податоци. Со ваквите истражувања А. Спасов не само дополнуваше непознати страници за нашите писатели од XIX век туку и исправаше грешки што се провлекуваа со децении низ историјата на книжевноста. Сепак, тој дел од неговата работа § припаѓа на построгата наука. Меѓутоа, овде би било интересно накратко да се посочат некои есеистички теми опфатени во делото на А. Спасов: на пример - некои проблеми од литературата за деца, за развојот на македонскиот роман со понудена типологизација или ЗА книжевноста на малите народи!... Кога сме кај последново прашање, во едно од своите симпозиумски излагања авторот ја изразува својата несогласност со употребата на овој термин, затоа што тој „не е адекватен”, „не е прецизен” иако самиот тој го прифаќа и тоа „само условно” како „збирна ознака за термини што во овој миг циркулираат широко во книжевната наука и есеистика од видот: книжевност на недржавни народи,... големи и мали книжевности, книжевности на високоразвиени и неразвиени земји, блокирани книжевности, книжевности во задоцнување, периферни или нетипични книжевности, водечки и „законодавни” книжевности, книжевности со неконтинуиран развој и сл.”! Неговата теза се сведува, всушност, на негирање на терминот „книжевност на малиите народи, додека самата негова употреба има оправдување поради моментната празнина што постои во извесни вакви литератури, а кои недвосмислено мора да се пополнуваат, иако надвор од сите минати времиња, школи и струења.

Во оставнината на Ал. Спасов се наоѓа пообеман ракопис за Рајко Жинзифов. Нашиот увид во дисертацијата (фрагментарно објавувана, на пример, за поезијата на македонскиот поет од 19. век, во сп. „Трудови” бр. 1) и во

веќе подготвениот текст за печат јасно укажува дека се работи за проширена, во таа смисла и нова, верзија на некогашниот труд (коригирана, дополнета, акрибично збогатена). Во што се состои застојот на публикувањето тешко е да се одговори, но сите сме во исчекување да се соочиме со новитетите на овој „стар” манускрипт.

ИТН.

И пред сумирањето на сиве овие резултати, Ал. Спасов беше избран меѓу првите членови н Македонската академија на науките и уметностите (МАНУ). Она што следеше, само ги потврди оправдувањата на тој избор. Инаку, за информација на нашите денешни слушатели, ќе споменеме дека нашиот објект на предавањево беше назначен за прв директор на Семинарот за македонски јазик, литература и култура кој ја извршуваше оваа функција во тек на три последователни години.

Илија ВЕЛЕВ

**ВИЗАНТИСКАТА КНИЖЕВНОСТ И
МАКЕДОНСКИТЕ КНИЖЕВНО-ИСТОРИСКИ
ПРОЦЕСИ**

На општествено-политички план Македонија и Византија се нашле во коренити допирни историски релации, преку кои се испреплело наследството на моќната древна македонска империја што згаснала со исто така моќната византиска империја што се родила главно врз нејзините темели. За да се проследи предисторијата за историјата на византиско-македонските книжевни врски треба да се идентификуваат историско-цивилизациските прелевања на древното македонско културно наследство потпрено, пред сè, врз помодарските класично-еленистички творечки и филозофски восприемања од една страна, а од друга страна, потребно е да се истакне ангажираниот однос при градењето на византиското културно клише врз истата класична елинистичка матрица. Само на тој начин ќе се согледа типологизацијата на творечкиот комплекс, што ја оформил суштината на византиско-македонските културни и книжевни врски. Нужно е секогаш да се има предвид незаобиколниот факт дека од еден ист извор се профилирале основните доктрини на древномакедонската и на византиската цивилизациска препознатливост. Но, истовремено, ставајќи се во позиција да се има во основата поддржувачкиот модел на веќе изживеаната но секогаш инспиративна класично-еленистичка традиција и да се повикуваат на нејзиниот историско стекнат авторитет, Македонија и Византија оставиле простор при историографските толкувања да им се жртвува автентичниот идентитет за сметка на друг неоправдан претендент кон севкупниот цивилизациски придонес на класичниот еленизам, древниот македонизам и византизмот. Токму недоволните

препознавања на секој од нив посебен развоен идентитет, или пак отсуството на историскиот реализам за цивилизациските трансформации и за автохтоните поединечни функционирања, денес во науката произведуваат дефектни претстави. Тоа најдобро се илустрира во погрешниот третман за наследството на современата традиција на денешна Грција.

Откако згаснала Македонската империја, нејзината древна цивилизација останала како талог на дното од изворот на новиот цивилизациски примат, произлезен во моќната Римска империја. Македонија почнала да се пови-ва во амбиентот на римската цивилизациска претстава. Нејзината традиција на прабиблиска земја (заверена и во содржината на Стариот завет од Светото Писмо како земја на Китимците) ја предодредила да стане и првата земја во Европа, каде што апостол Павле со апостолите Тимотеј, Сила, Силуан, Матиј и други ја ширеле христијанската вера и го покрстувале месното население. Како прв христијански теолог апостол Павле напишал повеќе *Посланија*, меѓу кои и две до Солуѓаните. Овие негови епистолии се сочувале, а подоцна биле прифатени во составот на Новиот завет од Светото Писмо. По смртта на апостол Павле и евангелистот Лука вршел свои христијански проповеди по Македонија. Апостол Урван бил и епископ во Македонија. Дури некои легендарни вести сведочат дека и самиот Исус Христос имал средби со Македонците, или пак, дека света Богородица ја посетила Македонија по распнувањето на Синот Божји. Македонската земја станала плодна почва за втемелување на христијанството и неговото воздигнување до степен на основен двигател на духовните и на културните процеси. Издвоеното источно римско царство – Византија се потпрело токму врз македонските историски и културни искуства. Тоа се заложило на христијанската форма во општественото расудување да ѝ посвети примарна улога при градењето на идејните и на мисловни системи во своевиден нов цивилизациски однос на живеење. Византија тоа можела да го гради само врз основите на духовниот амбиент создаден во Македонија. Така, сосема слободно може да се констатира дека свој влијателен духовен и културен влог дала и Македонија во речиси 1000-годишниот византиски цивилизациски систем на опстојување.

Воопшто, правилно за да се протолкува феноменот на византизмот во историски, духовен и во културен контекст, тогаш треба да се иницира попрецизен одговор на прашањата: **Што претставува феноменот Византија и како треба да се распознава нејзиниот културен идентитет?**

Византија е временски прецизно омеѓена империја, со точен датум на настанување и на згаснување. Имено, на 11 мај 330 година Константин Велики го прогласил обновениот град Византион (т.е. Константинопол) за престолнина на Источната (нова) римска империја, основајќи самостојна држава различна од она на Цезарите, а во чиј состав влегувале 14 дицебези од три континенти - меѓу кои и Македонија. Крајот на империјата е омеѓен со датумот 30 мај 1453 година, кога османлискиот завојувач Мехмед Фатих влегол во Константинопол (Цариград) и го завладеал. Тоа значи дека Византиската империја го изодела својот развоен пат - од епохата на доцната антика, сè до крајот на својата државност, кон средината на XV век во доцното средновековие. Прецизен историски аргумент е дека Византија го заживеала својот државен и политички живот од 30-тите години на IV век, а својот феноменолошки исчекор го почнала со културната претстава надградена од карактеристичните за источните провинции атмосфера и традиции. Тоа го сторила по историскиот углед на древномакедонската цивилизациска перцепција, зашто била свесна дека се наоѓа пред предизвикот од динамиката на времето и за големите промени што ќе следеле во судбината на евроазиските народи.

Според вака претставената историска проекција на феноменот Византија, преостанува уште да ги прецизираме неговите поконкретни културолошки рамки. Византија била полиетничка и мултикултурна државна творба, проширувана со завојување на повеќе земји и народи, со огромно влијание на широк триконтинентален географски простор. Културните вредности што се граделе и се издигнувале во неа немаат изворна еднострана компатибилност, туку тие претставуваат конгломерат од повеќе интензивни творечки суштини, производ на односи, врски и влијанија на неколку културни традиции. Во своето империско воздигнување секогаш претендирала на правото да го наследи Римскиот државен континуитет. Своите освојувачки

амбиции ги потпирала врз угледот на древно-македонското царство, а по неговиот пример ги прифатила врските со класично-еленистичката античка култура и јазик, наспроти латинизмот, како позиција на културен престиж од минатото. По историскиот пример на истото древно-македонско културно клише, преку комплексот на византиската култура се приопштувале и класичните предвизантиски културолошки спектри, кои потекнуваат од Индија, Асировавилонија, Палестина, Египет и од други древни источни цивилизациски искуства. На крајот, библиската земја Македонија § била инспирација за покренување растеж на нова цивилизациска трансформација преку византискиот интегративен центар, каде што се инкорпорирале основните идеолошки начела и културолошки насоки во општиот христијански колективитет. Но, овој процес не треба да се сфати како византизација на освојуваните простори со древна културна традиција и истиснување на претходната творечка смисла. Напротив, треба да се има предвид меѓусебната културна партиципација и поттикнатата конфронтација на определени творечко-изразни параметри, што произлегуваат од идентитетот и од автентичноста на културниот и на духовниот живот во секоја средина одделно.

Врските на македонската ранохристијанска и средновековна книжевност со византиската биле неограничени, при што во овој домен се вршела трансмисија на верската, филозофската и на научната мисла во двете насоки. Уште во ранохристијанскиот период Византија ја основоположувала книжевната традиција и на македонскиот простор. Понекогаш, дури, во општиот византиски книжевно-историски развој позицијата на книжевните процеси што се одвивале во Македонија периодично имале својство на изворен центар за актуелизирање на развојните тенденции што ги наметнувало времето. Оттука сосема би биле оправдани констатациите дека византиската книжевност станала основата и образецот и за македонскиот историско-книжевен развој. Тоа е така зашто, развојот на македонската книжевна историја (во целосно согледаниот нејзин континуитет) и на процесите што се одвивале во неа не можат доследно да се сфаќаат ако не се проследуваат нејзините непосредни врски со византиската книжевност.

Или обратно, сликата за историјата на византиската книжевност нема да е целосна ако во нејзиниот развоен контекст не се согледаат извесните влијанија од македонската книжевност. Ваквите релации на меѓусебни влијанија творечки се реализирале преку посебно омеѓени периодични рамки. Ако во ранохристијанскиот период Византија ја основоположувала книжеvnата традиција и на македонскиот простор, во кирилometодиевскиот период македонските книжевни процеси биле користени како акции за реализирање стратешки развојни доктрини. Во периодот на XI-XII век византиската книжевност ги наметнувала сопствените творечки суштини во Македонија, преку влијанието над Охридската архиепископија и над црковниот живот. Затоа пак, во XIII-XV век Македонија станала полигон за активирање на новите развојни иницијативи во книжеvnоста, зашто Византија ги изгубила своите влијанија во источните провинции. На крајот, поствизантиските релации ќе добијат плодна развојна почва токму во македонската, а посредно преку неа и во другите јужнословенски книжеvnости. Токму погоре нагласениот интегрален концепт на творечко-изразниот стандард не овозможувал градење на тесно национални, а ниту на строго лични сознајни согледби.

Книжевните дејци (авторите на ранохристијанските и на средновековните творби, преводи и преписи) биле главните двигатели на творечките процеси во византиската и во македонската книжевна историја. Од ранохристијанскиот период и сè до афирмацијата на словенската писменост и цивилизација во Македонија книжевните дела се восприемале директно на византиско-грчки јазик. Домородното македонско население ги восприемало духовните и културните доживувања на престижниот *koine* јазик за општа комуникација во византиската полиетничка и мултикултурна средина. Затоа и византиските книжевници од тој период биле и директни протагонисти на книжеvnото создавање во Македонија. Некои од нив својата книжевна дејност ја вршеле во актуелните центри на почвата на Македонија, најпризнатите дела од византиските книжевници доживувале своевидна афирмација и на тие простори, а имало и македонски книжевници кои се вклучувале во општите византиски книжевни процеси. Од друга страна

пак, во втората половина на IX век, при воспоставувањето и афирмацијата на словенската цивилизациска свест од светите Кирил и Методиј и од нивните ученици и следбеници - свети Климент и Наум Охридски, во Македонија и во другите јужнословенски средини почнал нов книжевно-творечки процес на старословенски јазик, во чијашто основа лежел македонскиот словенски говор од околината на Солун. Настапила нова словенска цивилизациска трансформација во духовното и во културното живеење на Македонците, а првовремено самиот пристап на заживување и афирмација бил поттикнат од глобалните византиски политичко-стратешки интереси. Но, токму и свртувањето кон афирмацијата на словенската писменост, книжевност и богослужба го продлабочило чувството за дистанцирање на македонското духовно и културно живеење од она во Византија. Стапувањето на општествената сцена на словенската цивилизациска свест во Македонија го довело во надвледејувачка позиција словенството како колективен идентитет. Општиот идеолошки и творечки концепт бил и натаму поддржуван како општествен стандард, но истиот се реализирал и се манифестирал преку словенската автентичност. Со тоа настапила нова насока во византиско-македонските книжевни врски преку масовното преведување на старословенски јазик на делата на византиските писатели. Во новонастанатите творечки состојби, исто така идеолошката платформа се инкорпорирала во содржината на книжевната артикулација и таа морала творечки да се операционализира во сите центри еднакво и автентично - било да станува збор за преводна или пак за оригинална творечка акција. Имено, со чинот на преведувањето, книжевната содржина не се ставала во функција да го активира механизмот за преточување на една уметничка или мисловна претстава во друга, туку таа извршувала пресликување на претставата на однапред изграден и осмислен свет во сознанието на восприемачот. Дури и оригиналните творби што биле пишувани од македонските и од другите јужнословенски книжевници го поддржувале византискиот творечки образец, придонесувајќи да се сочува единството на духовното и на културното живеење.

Сепак, Византија до крај не се отуѓила од македонската книжевно-историска опстојба. Напротив, во перио-

дот меѓу втората половина на IX и средината на XI век, кога со византиската империја владеела македонската династија, во Македонија истовремено се противставувале еден на друг двата концепта: словенскиот и византискиот. Големото влијание на Охридската книжевна школа основоположена од светите Климент и Наум Охридски сè повеќе ги вкоренувало словенската писменост, книжнина, богослужба и општата цивилизација, а Византија веќе на тие процеси гледала како на антивизантиски постапки. Во тоа се убедила и при функционирањето на Самуиловото македонско словенско царство, кога при неговото уништување се обидела да ги потисне словенските воспоставени писмени традиции преку доминацијата на византискиот црковен фактор. Но, книжеvnата традиција на Охридскиот центар веќе имала вкоренето цврсти корења, што не се искоренувале. Во македонските книжевни и скрипторски центри книжевниците продолжиле да пишуваат книги на старословенски јазик, а други македонски книжевници учествувале во византиските творечки процеси поддржувајќи ги актуелностите на доминантните идеологии на времето во кое живееле сите заедно. Дури во посебни случаи, кога презентираната книжевна материја требало да се најде пред високообразовните творци, чинот на преводот бил беспредметен и делата на македонските книжевници се пишувале на византиско-грчки јазик. Во таквите случаи, применетиот јазично-писмен израз немал тенденција да ја измести словенската културна свест на книжевникот, туку на прв план бил стремежот да се истакне поддржувањето на општите идејни, структурни и стилско-изразни концепции, особено кога тие требало да се протолкуваат и да се надополнат.

Во обновеното Византиско царство (1261-1453), по неговото полувековно згаснување (1204-1261), настапило меѓусебно доближување на византиската книжевност со словенските книжевности. Општествено-политичката криза во центарот на Византиската империја била причината полигонот за судирот меѓу идеите и развојните иницијативи да се дислоцира на македонскиот терен. Таму се одвивала општата развојна тенденција на теологијата и на филозофијата, зашто во источните провинции Византија го изгубила влијателниот механизам. Света Гора, Солун, Сер,

Скопје и други станале интегрални центри на византискиот и на словенскиот духовен и културен живот. Таму се централизирала интроспекцијата на новата византиска и на словенската традиција. Во Света Гора и во Солун престојувале најистакнатите богослови, филозофи, ретори, книжевници, естетичари и сл. Таму ги противставувале своите идеи протагонистите на мистицизмот и на рационализмот, а во предизвиканата идејна конфронтација меѓу нив се вмешале и словенските монаси од светогорските манастири, како и словенските ученици во Солун, кои ги следеле нивните предавања. Сите заедно, одиграле значајна улога во развојот на византиската и на средновековната македонска книжевност.

Речиси и да нема творба од жанровскиот корпус на ранохристијанската книжевност во Македонија и во Византија во која не се одбележува авторството на некој од црковните писатели со патристички авторитет. Или пак, не се среќава таков книжевен текст од жанровскиот корпус на средновековната македонска книжевност во кој не дошле до израз византиските писатели, коишто придонеле да се развие спектарот на теолошко-догматската перцепција и го збогатувале фондот на проповедните, поучните, монашко-аскетските правила и постапки, химнографските и хагиографските творечки искуства, историско-летописните, правно-канонските и на другите творечко-изразни насоки. Нашите истражувања евидентираа повеќе од 100-тина истакнати имиња на книжевници од IV до XV век, чиишто дела се преведувани од византиско-грчки на старословенски јазик и се препишувани во сочуваното до денес македонско ракописно наследство. Главно, станува збор за дела на ранохристијанските и на средновековните византиските книжевници застапени во македонската ракописна книжевна традиција, на ранохристијански и средновековни византиски книжевници кои престојувале или работеле во Македонија и на македонските книжевници кои се вклучиле во византиските книжевни процеси.

Од X до XIII век во македонската средновековна ракописна традиција, а пошироко и во јужнословенските ракописи, делата на општохристијанските црковни и византиски писатели не ги среќаваме преведувани и препишувани во посебни авторски зборници (антологии, панеги-

рици, хомилијари, правно-канонски и друг вид на интегрални жанровски форми), туку дел од нивните творби поединечно се поместувале во разноврсни зборници. Веќе од XIII век, а особено од XIV век наваму почнале помасовно да се препишуваат посебните авторски презентации во одделни кодекси. Станува збор за пообемни познати дела, или пак за зборници со состави од еден писател што интегрираат определена творечка и изразно-проповедна функција. Тоа се главно патристички дела што зафаќаат егзегетски (толкување на библиски текстови), догматски (коментари против ереста и паганските традиции), аскетски (проповедништво и монашки поуки) и други текстови со филозофско-богословска, граматичка и полемичка содржина. Дури и во наједноставната жанровска класификација овие авторски презентации добиваат посебно место во однос на зборниците со антологиски книжевни зафати или на панегирично-проповедните кодекси. Сепак, чест бил случајот кога кон овие посебни книжевни презентации се приклучувал и избор од други состави, како антологиско-творечки обид за допрофилирање на содржинската рамка и во дослук со творечкиот ангажман за преантологизирање на книжевните текстови. Тука пред сè мислиме на *Паренесисоѝ* од Ефрем Сирин; *Слова* од Григориј Богослов со пропратни толкувања од Илија Критски или од Никита Ираклиски; делата на Јоан Златоуст - *Злаѝоусѝ*, *Злаѝосѝруј*, *Адријанѝи* и *Марѝарѝи*; *Ареоѝаѝѝиѝкаѝѝа* на Псевдо-Дионисиј; *Слова* на Ава Доротеј; *Лестѝвиѝа* на Јоан Синаитски Лествичник; *Шестѝоднев* од Георги Писидиец; *Слова* на Исак Сирин; *Паноѝлиѝа Доѝмаѝѝика* од Ефтимѝ Зигабен; *Диоѝѝра* од Филип Монотроп; *Синѝѝаѝма* од Матеј Властар; и др. Спротивно на тоа, регистрираме и примери кога во составите на антологиските зборници (па дури и во зборниците со постојан состав, т.е. панегириците, хомилијарите, и сл.) се поместуваат целосни содржини од поголемите авторски дела, или пак се земаат делови од нив и се приспособуваат на содржинскиот блок. Интересно е да напоменеме дека во текот на XIV век (согласно акцијата за повторно преведување, реструктурирање и преантологизирање на книжевните состави) се извршиле нови преводи од делата на Василиј Велики, Исак Сирин, Јоан Златоуст, Ава Доротеј, Симеон Нови Богослов, Јоан Дамаскин, Псевдо-

Дионисиј Ареопагит; или пак се извршил превод на делата од современите за тоа време автори Григориј Синаит, Григориј Палама и др. Своевидна нова редакција претрпеле веќе преведените дела: *Слова* на Григориј Богослов, *Лесѝ-вицаѝа* на Јоан Лествичник, *Словаѝа* од Методиј Патарски, *Прашања и одговори* на Псевдо-Атанасиј, *Паренеси-соѝ* на Ефрем Сириј и др.

Во македонската ракописна книжевна традиција многу поголем е бројот на оние дела од византиските книжевници, чишто состави се дел од содржинските структури на повеќе интегрални жанровски форми: антологиските зборници, панегириците, хомилијарите, патериците и други. При нашите поранешни истражувања за патристичките текстови и други состави од корпусот на ораторската проза засведочени од нивните автори во глобалните содржини на антологиските зборници извршивме своевиден преглед, којшто го презентиравме во монографското издание *Средновековни книжевни аниѝолоѝии* (Скопје 2000, стр.24-50). Но, претставата за застапеноста на делата на византиските книжевници во македонското книжевно ракописно наследство се проширува со прегледот на содржинските структури од панегиричните, хомилијарните и патеричките зборници со македонска провениенција. Се евидентираат имињата на книжевници од II-III век сѐ до XIV век, т.е. од Иполит Римски до Никифор Калист и Давид Дисипат.

Претставата за византиско-македонските книжевни врски ќе ја надополниме уште со проследувањето на делата на ранохристијанските и на средновековните византиски книжевници кои престојувале, се школувале или работеле во Македонија, а чишто дела се преведувале на старословенски јазик и се препишувале во македонските средновековни ракописи. Повеќето нивни дела биле создавани во Македонија, каде што престојувале или пак каде што биле родени, а се читале на византиско-грчки јазик, зашто својата примена ја имале во поголемите духовни и културни средини. Оние дела што го нашле своето место во помасовната богослужбена, проповедна и пошироко читателска практика едноставно биле преведувани и на старословенски јазик и се ширеле преку повеќе преписи. Овие книжевници работеле на просторот на Македонија од

едноставни причини што уште во својот историско-развоен зародиш, т.е. во ранохристијанскиот период, Византија ја основоположувала книжевната традиција и на македонскиот простор. Книжевниот облик на воспоставување свителски култови се одвивал и на просторот на Македонија, зашто голем број општохристијански светители го граделе својот свителски култ токму на нејзиниот терен. Речиси низ целиот VI век во Византија владеела Македонската - Јустинова династија (518 - 610), а во друг историски наврат приближно два века со империјата владеела и втората Македонска - Василиева династија (867 - 1057). Во двата периода византиската цивилизација и култура стекнала своевиден процвет, а голем број богослови, филозофи и книжевници им бил близок на македонските византиски дворови. При пројавата на кирилометодиевскиот период, кој ги отворил новите просветителски насоки со книжевните процеси во Македонија и во моравско-панонските кнежевства, авторите како носители на истите биле поставувани во функција да ги реализираат стратешките развојни доктрини на Византија и на нејзините духовни и политички интереси. Но, откако веќе воспоставената кирилометодиевска традиција повеќе од предвиденото го афирмирала ширењето на словенската цивилизациска свест, тогаш протагонистите на изворните идеи од Моравската мисија станале носители и на антивизантиски духовен и книжевен однос. Затоа, пак, во периодот на XI-XII век (откако било урнато Македонското словенско царство на Самуил) византиските книжевници се нашле пред ново искушение да ги наметнат сопствените творечки суштини во Македонија. Тој обид се инсталирал преку влијанието над Охридската архиепископија и над црковниот живот, дури и преку творечките ангажмани на поставените од Византија охридски архиепископи и други великодостојности по македонските епархии. Ваквата византиска стратегија повторно стекнала спротивен ефект во идниот развој на духовните и книжевни околности во Македонија. По првото распаѓање на византиското царство (1204 - 1261), па сè до конечното згаснување на оваа моќна империја во 1453 година, Македонија станала главниот полигон за активирање на новите развојни иницијативи на богословски и на книжевен план. Во Македонија се одвивала општата развој-

на тенденција на теологијата и на догматиката, зашто во источните провинции Византија ги изгубила влијателните механизми. Така, дел од истакнатите средновековни византиски книжевници истовремено ја развивале и македонската книжевна традиција, дури и повеќе во однос на другите јужнословенски средини. Тие ги централизирале и ги приопштувале своите идејни и книжевни тенденции токму на македонскиот терен, во македонските центри. Голем е списокот на овие византиски книжевници и на нивниот творечки корпус за овде, во оваа пригода да ја предадеме целосната претстава. Тоа се автори кои живееле и работеле во периодот меѓу V и XV век: Јоан Стобиј, Паулин, Петар Солунски, Јоан I Солунски, Јосиф Исповедник, Јосиф Химнограф, патријархот Фотиј, основоположникот на Втората македонска династија Василиј I, Лав VI Филозоф, Лав Магистер, Константин VII Порфирогенит, Теодор Дафнопат, Христофор Митиленски, архиепископот Лав Охридски, Никита Солунски, Теофилакт Охридски, Василиј Охридски, Евстатиј Солунски, Димитриј Хоматијан, Константин Кавасила, Јаков Светогорски, Јосиф Филозоф, Димитар Триклиниј, Григориј Синаит, Варлаам Калабријски, Јоан VI Кантакузин, Григориј Палама, Јоан Педијасим, Теодор Педијасим, Калист I Светогорец, Филотеј Кокин, Нил Кавасила, Димитриј и Прохор Кидон, Георги Пелагониски, Симеон Солунски, Теодор Газес и др.

Во градењето на врските и влијанијата меѓу византиската и македонската книжевно-историска традиција своевиден влог давале и македонските книжевници, кои директно биле вклучувани во општите книжевно-развојни процеси. Овие книжевници ги издвојуваме од прегледот на византиските ранохристијански и средновековни автори кои престојувале или работеле во Македонија, иако меѓу нив имало и домородни (т.е. домицилни) Македонци. По природата и по карактерот станува збор за творечка имплементација на општи форми и содржини, приспособени на идејната суштина за единствено толкување на единствената вистина, сообразена во христијанскиот свет. Најтипичните претставници кои го отвориле овој процес на заемно византиско-словенско, а историски посредно македонско творечко создавање ги евидентираме во делата на св. Методиј и св. Константин-Кирил Солунски, Јоан През-

вистер, Григориј Акиндин и др. Предусловите од секаков вид во историскиот контекст покажаа дека овие книжевници не успеале целосно да се вклучат во византискиот книжевно-творечки формат. По многу јасно изразени специфичности тие останаа да го наследат и статусот на македонски книжевници, зашто нивните книжевно-творечки активности само имале ангажиран третман поафирмативно да се вклучат во општите достигнувања при изградбата на новите универзални вредности во православно-христијанската традиција. Типичен е примерот со историските и творечки профили на светите Кирил и Методиј, а при толкувањата на историските извори често доаѓа до отворање на бројни дилеми во врска со нивното потекло, карактерот на нивната дејност и со нивното реално место во строго орамената историска рамка. Светите Методиј и Константин-Кирил Солунски се, пред сè, и над сè, византиски мисионери - израснати во високиот слој на византиската општествена хиерархија, реализатори на афирмацијата на словенската духовна и културна традиција, т.е. словенски просветители во функција на византиските политички и воени интереси. Но, тие се од Солун, македонски град кој бил втор административен византиски центар по Константинопол. Претпоставките до кои дојдовме при нашите истражувања нè упатуваат кон констатацијата дека тие не биле Словени, туку се потомци на старото домородно македонско население, кое знаело словенски јазик и веќе живеело сродно со другите народи во Византија и со Словените. Но, во конкретниот случај е поважно нешто друго.

Заживувањето на кирилометодиевската традиција предизвикало градење на словенска цивилизациска свест, чијшто извор бил во Македонија. Исто така, словенскиот цивилизациски идентитет (манифестиран преку духовните, писмените и книжевните развојни контури) практично и творечки се стандардизирал повторно во својот извор – Македонија, анимиран од дејноста на светите Климент и Наум Охридски и од основоположената од нив Охридска духовна и книжевна школа. Прифаќањето на изворните идеи за ширење на словенска цивилизациска свест од Кирилометодиевската (Моравска) мисија од страна на другите јужнословенски средини и од Русија, предизвикало историс-

ко подместување на многу поширок социолошки план, при што настанала уште една нова дисперзија во духовниот и културен живот во Византија, во Македонија и во другите јужнословенски средини. Византија веќе го изгубила приматот на единствен регулатор при развојот на духовните и творечките процеси во православно-христијанските средини, а во Македонија почнале да настапуваат разногласијата за реализација на духовните и на културните изразувања.

Ако словенската богослужба, писменост и книжевност биле мотивирани да се анимираат од македонското почва во служба на византиските политичко-стратешки интереси преку мисионерската духовна и просветителска дејност на солунските браќа св. Константин-Кирил и св. Методиј, сепак наредните развојни процеси што произлегле од овој голем стратешки проект станале антивизантиски проекции за зацврстување на моделот на словенскиот духовен и културен идентитет. Имено, веќе профилираната словено-византиска и притоа христијанска цивилизација и култура станала функционална политичка доктрина на воено виталната бугарска држава од времето на Борис и на Симеон при новите освојувања во Македонија. Но, евидентните отстапки што ги направил бугарскиот владетел Симеон во однос на изворните идеи од Моравската мисија во интерес да воспостави политички компромис со протобугарската аристократија внатре во државата, а истовремено и стабилно да ги држи политичките односи со Византија, биле сериозен повод кирилометодиевите ученици св. Климент и св. Наум Охридски да се дистанцираат од новоформируваниот Преславски центар во Бугарија и да се повлечат во Македонија, создавајќи ја Охридската духовна и книжевна школа. Токму и во чинот на функционирањето на спротивностите меѓу Охридскиот и Преславскиот центар лежи историскиот корен на посебните развојни насоки на писменоста и на книжевноста во Македонија и во Бугарија. Важно е да се истакне историскиот непоколеблив факт дека, со дејноста на св. Климент, св. Наум и на нивните следбеници во Македонија се зацврстила словенската цивилизациска свест како своевиден влијателен кирилометодиевски феномен на традиција и континуитет. Затоа, по разбивањето и по разградувањето на македонското словенско царство на Самуил во втората деценија од XI век

моќната византиска империја го правела најсилниот напор да се пригуши веќе стекнатата словенска цивилизациска свест. Не било случајно што најмоќното изворно упориште на словенската духовност и писменост Охридската патријаршија/архиепископија и Охридската книжевна школа се запоседнале политички и црковно од страна на повештите византиски великодостоинственици и книжевници, зашто требало постепено да се рушат изградените тврдини на воспоставената словенска цивилизација во Македонија, кои претставувале цврсти бедеми пред распространувањето на византиските духовни, политички и воени интереси.

Нема да сме далеку од вистината ако претпоставиме дека токму и неуспехот на Византија да воспостави сопствен духовен и културен поредок во Македонија била една од повеќето причини да дојде до полувековното згаснување на империјата во текот на првата половина од XIII век. Овој историски комплекс со духовни и политички последици Византија го живеела и во текот на обновеното империско постоење од втората половина на XIII до средината на XV век. Особено во XIV век, кога Византија веќе не можела да смета на поранешните свои центри во источните провинции, македонскиот простор ѝ станал најплодната почва да ги негува новите развојни тенденции што ќе ја профилирале нејзината доминација. Но, во Македонија немало повеќе историска гаранција да се измести словенската традиција, па речиси целата концентрација на византиските духовни и книжевни развојни процеси во Света Гора, Солун, Сер, Скопје и другите македонски центри само за извесно време ја пролонгирале погубната судбина за крајот на византискиот свет. Точно е дека во Македонија мошне успешно се реализирале сите развојни тенденции што доаѓале од Византија, но тие нагло биле и приспособувани во словенската традиција, а преку македонската почва веќе трансформирани се дистрибуирале во другите јужнословенски центри и во Русија. Затоа по згаснувањето на Византија токму Македонија и другите јужнословенски православни средини станале доследни продолжувачи на византиската традиција. Последниот најдлабок извор на византиската духовна и творечка манифестација - Света Гора само го забрзал процесот на византиско-словенска имплементација. Оваа своевидна духовна република на ма-

кедонскиот простор силно прозрачила и во новите текови од духовниот културен импулс на теренот на Грција, која во современово време неоправдано претендира за единствен наследник на византиската историја и култура. Станува збор за историски дефект којшто сè повеќе е провиден, зашто Византија претставувала конгломерат од култури и тој не може да биде наследен само од една современа нација, чие формирање има јасна еднорамковна историја и традиција.

Марко КИТЕВСКИ

МАКЕДОНСКИ БОРБЕНИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Македонската народна песна во изминатите векови ги регистрирала сите поважни моменти од животот на македонскиот народ. Покрај семејните, трудовите, социјалните итн. ги опеала уште и годините на ропство, отпорот против разните окупатори, борбените подвизи, било тие да се индивидуални или групни, стихијни или организирани итн.¹

Тешко е да се утврди од кога датираат најстарите борбени песни, но не би била без основа претпоставката дека Словените уште со своето доаѓање на Балканот располагале со богат фонд народни песни за митолошки и за други јунаци, коишто подоцна со познатите процеси на трансформација и актуелизација на настаните и ликовите биле приспособени кон новите времиња. Византискиот патеписец и дипломат Никифор Грегорас, кој во 1325/26 година патувал низ Македонија и низ Србија, во Струмица бил сведок како населението со песни и со ора го празнувало Велигден. Опишувајќи ги искушенијата што ги преживеал при патувањето низ овие краишта, Грегорас забележал дека придружбата составена од локално население, пеела јуначки песни.² За кои јунаци се пеело во тоа време денес е тешко да се каже, но може да се претпостави дека тие песни подоцна послужиле како основа при создавањето на епските песни за Момчил војвода, за Волкашин, за Марко Крале, за Болен Дојчин и за другите јунаци од македонскиот јуначки епос.

¹ Александар Матковски, Отпорот во Македонија во време на турското владеење, 1-4, Скопје 1983.

² Цитирано според: Петър Динев, Български фолклор, част първа, София, 1990, 168.

Иако во јуначките песни среќаваме разни мотиви како чудното раѓање, женидба на јунаците, некогаш и со грабење жени, смртта односно загинувањето на јунакот итн. "македонската јуначка поезија, по својот карактер и тон и тематски е превосходно борбена поезија, зашто нејзината идејна подлога најчесто е сврзана со физичката борба на одделни наши јунаци со разни народни непријатели, обично поробувачи и насилници".³ Марко Крале, централната личност во македонската јуначка поезија, најсаканиот и најпопуларниот народен јунак, води борба најчесто со Турците за да го заштити својот народ. Во повеќе песни се пее дека Марко Крале ослободува три синцири робје кои црната Арапина ги води во ропство: *си иприсийаса ипри синцири, / си иосече зулумќари, / си исјуишии младо робје, / од синцири 'и исџа'и.*

Песната пее и за укинувањето на свадбарината, односно за тешкиот свадбарскиот данок што токму три децении го наметнал Црната Арапина, откако претходно го откупил од царот: *кој ка јунак млад се ожениџи, / нему сакаџи иприесетџи и ипри минца, / а девојка која ка се можџиџи, / нејзе сакаџи иприесетџи минцови.* Марко Крале го убива Арапот и го укинува данокот: *Коде имаџи јунак за женене, / да си сакаџи мома сџироџи неџо, / да си сакаџи, да си се оженаџи! / Коде имаџи мома за можење, / да си сакаџи момче сџироџи неа, / да си сакаџи, да си се оможџиџи! / Заџилаџи Маркова десница, / заџилаџи сеџа свадбарина.*

Марко Крале на различни начини ја заштити христијанската вера, односно, како што вели М. Цепенков, "законот православен". Еднаш гради цркви или манастири, друг пат како христијанин ги пости долгите и тешки велигденски пости, потоа оди на причесна во црквата, некогаш го накажува дури и царот затоа што сакал да потурчи триста девојки: *живо фаџи цара од Сџамбола / му ипресече нозе од колена, / бели раце дури до рамена, / му изврџе очи од џлааџа, / и џо кладе до вода сџудена, со порака: силум вера да не се менуа.*

Но, не е само Марко Крале јунак од овие песни. Болен Дојчин го победил Црната Арапина кој заседнал под Солун и го тероризирал населението, но ги казнува и

³ Кирил Пенушлиски, Ајдутски и револуционерни песни, редакција д-р Кирил Пенушлиски, Скопје 1969, предговор с. 7.

неверните побратими. Мирче, братот на Рабдула, заедно со верните пријатели Ѓуро, Плетикоса Павле, Секула и Груица Детенце го погубуваат кралот на Латините, затоа што сакал со измама да го погуби Рабдул бег војвода итн.

Значи, во јуначките песни, јунаците се такви какви што народот сакал да бидат: бестрашни, силни, непобедливи во борбата со непријателот, потоа чесни, солидарни со обесправените, со сиромасите, со сакатите итн.

По својата бројност, по богатството мотиви, по естетските вредности, по фактот дека опеваат една важна појава од историјата на нашиот народ, ајдутските песни имаат мошне важно место во македонската борбена поезија. Ајдутството како појава или како движење е широко распространето на целиот Балкански Полуостров поради што нашло место во народната поезија на сите балкански народи. Во услови на ропство, на жестока репресија врз народот од страна на поробувачот јакнел и отпорот кон тој терор, изразен и преку оваа појава.

Ајдутството било вистинско народно движење. Тоа не можело да опстане ако ја немало широката поддршка од народот, ако ајдутите немале јатаци, луѓе што ги чувале, што ги хранеле и што ги криеле од потерите на власта. Така, се случувало некогаш горите да бидат полни со ајдуци, како што пее песната за гората: *зиме си ѝолна овчари, / лейџе си ѝолна јунаци*; Иако ајдутите биле одметнати најчесто од лични причини и биле манифестација на индивидуален отпор кон поробувачите, сепак тие биле и заштитници на народот. За Иљо војвода Малешевски народот пее: *Не дава хајџа да мине, / не дава обир да сѝане, / не дава зулум да биде*.

Иако некои ајдутски народни песни "го прикажувале ајдутскиот живот во романтичарска привлечна светлина и ги хероизирале како подвизи одделните ајдутски акции"⁴ сепак можеме генерално да речеме дека во народните песни ајдутството и ајдутите се прикажани реално. Навистина и "ајдутските песни не се историја, но ако се обидеме да ја доловиме суштината на овие песни секако ќе треба да се сообразиме со историјата. За нас основен работен инструмент е песната, но зад секоја песна стои определено

⁴ Д-р Димче Најчески, Студии за ајдутските народни песни од македонското фолклорно подрачје, Куманово, 1994, 20.

социјално дејствие, независно дали е регистрирано историски или не."⁵

Народот се одушевувал од девојките, односно жените – војводи. Познати се во историјата на нашиот народ, Сирма војвода, којашто дејствувала во Западна Македонија, Румена војвода, наречена "планинска царица" којашто царувала во Осоговските планини, Восилка војвода којашто ги шетала планините во Дебарца, Цвета војвода и др. Суровоста на ајдутскиот живот не им бил наклонет на жените. Затоа да се биде мома учесник во ајдутска дружина, или уште војвода за народот било вистинско чудо: *Дека се чуло, видело, / мома војвода да биде, / на седеумесеј сејмени, / на ѿија гори зелени, / на ѿија води сѿудени?* За надарените творци, пак, било инспирација тоа што жената – војвода војводството не го добила како подарок или привилегија, туку за него се изборила низ рамноправен натпревар со мажите, откако каменот го натфрлила *десеј чекори ѿошаму*, или откако со куршумот го погодила прстенот на буката, *"ѿушкаѿа ѿукна од рака, / ѿадна ми ѿрсѿен од бука"*.

Познато е дека кога во одредени региони избувнувале бун и востанија, ајдутите биле тие што застанувале на чело на побунетото население и со своето искуство давале значаен придонес на тој план. Војничкото искуство и образование на ајдутите било искористено и подоцна во револуционерниот период, односно во периодот на Илинденското востание. Организацијата правела напори сите ајдути да ги стави под своја контрола, односно да ги направи членови на едно организирано движење. Многумина давале отпор, навикнати на слободен живот не можеле да прифатат да бидат комадувани од некој центар. Но како што организационото движење добивало во масовност, така ајдутите самите гледале дека времето на ајдутството е неповратно поминато и ги прифаќале поканите на Организацијата и условите. Од имињата што се споменуваат во ајдучките песни особено треба да се споменат: ајдук Велко, Инџе војвода, дедо Иљо војвода Малешевски, Страхил страшен војвода, Чавдар, Лалуш, браќата Чакревци, Ѓорѓија Лажот итн.

⁵ Илия Манолов, Револуционната народна песен от Македония, Софија, 1994, 32.

Помеѓу ајдучките и револуционерните песни стојат песните од комитскиот период, односно еден фонд песни што им претходат на револуционерните, односно на илинденските песни. Во овој период се познатите Разловечкото (1876), Кресненското (1878-79) востание итн. Но познато е дека владиката Натанаил во 1880 година во Западна Македонија организирал востание коешто поради предавството пропаднало, а владиката морал да се спасува со бегство. На чело на четите во Охридско, Дебарско, Кичевско требало да застане војводата Мицко, кој е опеан во песната *Не седи Цемо слободен* и во повеќе други песни.

Во услови кога империјата изгубила повеќе територии, султанската каса морала да се полни со зголемување на даноците на териториите што останале во нејзиниот состав, каква што била Македонија. Од друга страна, корумпираната државна администрација, одметнувањето на поголем број насилници кои го тероризирале населението дава слика на животот на народот од тоа време. Песната од овој крај опева еден насилник од Кичево, неговата поврзаност со државаната администрација, но и самоорганизираноста на локалното население за одбрана. Песната од овој период пее и за Стојан Карастоилов, односно Стојан од с. Старчишта, учесник во Кресненското востание: *Стојан, млада војвода, / Стојан од село Старчишта*. Пее и за Катил Ѓорѓи, и за Ѓорѓија Лажо, и за Спирос Црне кој го спасил населението од насилникот Кучук Сулејман, но во повеќе песни пее и за дедо Иљо војвода Малешевски кој се прочул како *јунак над јунак*, кој има целосна контрола над теренот па така: *Не дава хајџа да мине, / не дава обир да сџане, / не дава зулум да биде*" поради што од народот е наречен "*на Крали Марка дејџеџо*".

Секако најбогат е циклусот песни за Илинденското востание и за илинденскиот период, воопшто. Кога станува збор за револуционерните, односно за илинденските песни треба да се нагласи дека тие се создавани во период подолг од еден век, што зборува за односот на македонскиот народ кон Илинденското востание, еден клучен настан од нашата национална историја. Овие песни го опеваат самото востание, подготовките за него, како и настаните што му следувале. Тоа значи дека опеваат период од дваесетина години, десетина години пред востанието и исто толку години по-

тоа. Годиците што му претходеа на востанието се карактеристични по тешкиот живот на македонскиот народ, репресалиите врз него, но се значајни и по подготовките за востанието, нараснатата национална свест, свеста за потреба од организирана борба за ослободување. Во годиците по востанието се опеваат продолжениот отпор, многу борби, загинувањето на најистакнатите водачи на движењето⁶ итн.

Оваа песна ги опева и неколкуте провали пред востанието како Виничката (1897), Ракитничката (1902), Валандовската провала (почетокот на 1900) кога биле затворани и биле мачени многумина од организираните членови, но и од мирното население. Песната пее за Виничката афера од 1897 година, кога за да ги спаси другите обвинети, целата одговорност ја презел учителот Јосиф Даскалов: *Ој кајмакаме, дејџиди мрсно куче,/ од ѝпросѝи луџе ѝѝи шчо ли сакаш?/ За сичко ѝѝребе мене да ѝѝѝааш!/ Ја сум куйувал ѝушки динамиѝѝ,/ јас сум ѝроѝѝивник на сулѝѝан Амид.* Оваа песна го опева и судирот на Дејан Војвода со турскиот аскер во Арбиново, во пролетта 1903 година. *Гори Балкан, џори Балкан во Горна Дебарца,/ сѝѝари Дејан свадба ѝрави со сверови,* пее за помошта што локалното население му ја дало на војводата, поради што над сто и педесет жители од овој крај биле осудени на по 101 година затвор и испратени во злогласните затвори во Диар Беќир. Ги опева и солунските атентати: *Од Солунско рамно ѝоле,/ усѝѝрескаха, усѝукаха,/ ѝушки бомби динамиѝѝи,/ заѝѝали се ѝѝараходо,/ ѝѝараходо "Гвадалкивир"/ заѝѝали џо Павле Шѝѝѝев,/ Павле Шѝѝѝев Краѝѝовецо.*

Од овој период, пред востанието, песната ја опева битката во Ракитница и загинувањето на војводата Веле Марков, потоа саможртвата на Методија Патче и неговите соборци во Кадино Село, борбата на Јордан Пиперката во Брезово итн. Но секако најопеан настан од периодот непосредно пред востанието е загинувањето на Гоце Делчев во селото Баница. Но треба веднаш да се напомене дека Гоце Делчев е најопеаниот лик во македонската народна поезија од овој период.

Македонската народна песна од овој период го опева и самото востание, првичните победи на востаниците, одуше-

⁶ Илия Манолов, Революционната народна песен от Македония, том 2 1904-1934, Софија 2003.

вувањето од создавањето на Републиката, ги опева поголемите битки од востанието, на Мечкин Камен, Прибилци, Рашанец и други места и потоа загинувањето на Јордан Пиперката, Питу Гули и други јунаци. Оваа песна ја опева и пропаста на Востанието, силната одмазда на османлиската војска и башибозукот, запалените села, многуте жртви, особено страдањата на мирното население. Пее за многу настани што се случиле цела деценија по востанието кога загинале редица најистакнати револуционери: Даме Груев, Никола Карев, Мише Развигоров, Леонид Јанков, пее за битката на Ножот итн.

Иако песни за страдањата на македонскиот народ и за отпорот кон турскиот поробувач среќаваме и во песнарката на Ѓ. Пулески од 1897 година и во записите на Цепенков, Шапкарев, потоа во поголем број во Зборникот на Н. Тахов, за прв пат циклус револуционерни песни е објавен во Зборникот на Панчо Михајлов од 1924 година.⁷ И во предговорот на М. Арнаудов и во текстот на П. Михајлов со наслов "Неколку думи" особено се нагласува овој податок. Панчо Михајлов во врска со овој циклус посебно истакнува: "Во мојот зборник има еден нов оддел – револуционерни песни, незасегнат од никого досега. Наспроти книжевното влијание, кое се чувствува тука и таму, јас ги поместив за да се долови револуционерното настроение и неизменетото народно сознание во краиштата каде што се пеат".⁸ Заслужува особено внимание оваа констатација на П. Михајлов за "книжевното влијание" која е една од поважните карактеристики на револуционерните песни за Илинден. Австрискиот конзул во Битола Август Крал во извештајот од 28. 09. 1903 година забележал дека "Многу настани се величаат во песни, народот ги воспева и за тоа особено се грижат учителите што учествуваат во востанието".⁹ Поради тоа што учителите меѓу востаниците се грижеле настаните да бидат опеани во песни, поради тоа што

⁷ Български народни песни от Македония, събралъ Панчо Михайловъ, с предговоръ отъ Проф. М. Арнаудовъ, София, 1924.

⁸ Панчо Михајлов, Неколку думи, во истиот зборник, с. ЦИВ.

⁹ Извештаи од 1903 - 1904 година на австриските претставници во Македонија, Превод, редакција и коментар Данчо Зографски, Скопје 1954, 136.

во овие песни е видливо книжевното влијание, овие песни се наречени даскалски песни. А дека поважните настани од овој период се забележани во песните сведочи и американскиот новинар и публицист Алберт Сониксен кој извесен период минал со македонските востаници. Тој во своите записи од овој период пишува дека "Македонците ги запишуваат големите настани од својот живот во народните песни, а оној кој ги сочинува тие песни е сигурно некој непознат селски учител".¹⁰

Кога зборуваме за карактеристиките на револуционерните песни за Илинден треба да кажеме дека очигледно кај оваа песна се губат епските димензии за сметка на лирските. Од една страна, се губи долгата форма на песната, раскажувањето, повторувањата, идеализацијата на јунаците, хиперболизирањето, долгиот стих карактеристичен за епските песни итн., а од друга страна се засилува реалистичното прикажување на јунаците и настаните, се прифаќа кусата форма на песните, им се дава примат на лирските чувства итн.

Иако оваа песна го опева поразот, иако опева многу страдања, жртви и сл. не може да се рече дека е песна на песимизмот, на очајот и сл. Напротив, тоа е песна со оптимистичка визија: *ке насџанай рожбийџе му,/ ѓа ке ѓазай ѓраѓиџе му,/ ѓа ке носай бомбийџе му,/ ѓа ке носай ѓушкаџа му,/ ѓа ке носай сабџаџа му*, или во друга песна, Александар Туртунов од бесилката порачува: *Ако ме мене обесаџ,/ нека се живи браќа ми,/ ѓоарни ке се од мене*.

Уште незалечени раните од Илинденското востание, македонскиот народ го нападнаа нови несреќи. Се случи Првата балканска војна (1912) што ја водеа неколку балкански држави (Бугарија, Србија, Грција), имено за ослободување на Балканот од турското присуство. Но набргу потоа, се покажа вистинското лице на овие божемни ослободители. Тие започнаа нова, меѓусебна војна, за поделба на пленот, односно за поделба на Македонија. На Втората балканска војна (1913) со која Македонија беше распарчена на четири дела се надоврза и Првата светска војна (1914 -

¹⁰ Алберт Сониксен, Исповед на еден македонски четник, Скопје 1997, 75.

1918) која само ја потврди таквата состојба. Како што е познато, Македонија се најде во средиштето на овие војни што со мал прекин меѓу Втората балканска и Првата светска војна траеја цели шест години.¹¹ Во таа смисла, најголемите страдања што ги носат воените виори паднале врз грбот на македонскиот народ. Фактот дека Македонскиот (Солунскиот) фронт минувал низ Македонија би требало да резултира со мноштво песни, преданија и други народни умотворби. Но не е така. За двете балкански и Првата светска војна има неочекувано малку песни, а преданија и други народни умотворби речиси и да не се забележани. Сепак и тие малку песни што се запишани и што се објавени со своите карактеристики заслужуваат внимание.

Првата светска војна во народните песни е опеана како тригодишна војна: *"Леле војнаџа, мајко војнаџа, војнаџа џригодишнаџа/ мајко војувам, војувам не ќе се враџам"*. Овие песни опеваат малку личности и тоа главно непознати: *"Мијалчо војник замина, или: "Во јукоџи има џпрева до рамена/ унаџпре леже џо војниче Ѓорџи"*.

Во овие песни се опеани повеќе места: Кајмакчалан, Бабуна, Солун, Битола со битолско поле, Дојран со Дојранско Езеро и дојранско поле, Голеш, Црвена Стена итн. Но почесто се среќава името на селото Карамани:

*Бојоџи зајочна близу до Биџола / еј жална мори мајко, близу Биџола, / близу Биџола, село Карамани / Село Карамани сџрашниџе окоџи. Потоа се пее и за Кајмакчалан: Ѓорџи војниче замина, / осумнајсџа година, година на Кајмакчалан, се пее за Солун: Солун да го земиме, / со солунскиџе скелиња, за Битола: А Биџола џусџа осџанала, / џамо жена мажа закоџала итн. Во овие песни се опева и границата, како место на загинување на војникот: *Зајлакала е леле, вдовица, на леринскаџа граница / на Јованова гробница.**

Во овие песни се пее за заминувањето во војска: *И за мене џозив дојде / млади војник да одам*, за мотивот ранет јунак: *џрва џушка џукна, мене ме џогоди*, за ранети и загинати, за разделби и трагедии: *Марике либе Марике / џебе ми џе жална осџавам / жална од осум месеци* и натаму: *ако*

¹¹ Д-р Иван Катарџиев, Историја на македонскиот народ, том четврти, Скопје 2000, 9.

*ѝи е машка рожбаѝа, / на мое име да крсѝиши. Во овие песни се пее и за ровови (окопи), за жестоки битки, временски непогоди и сл. Во повеќето песни се пее и за војникот што се враќа од фронтот по повеќе години непрепознат дури и од неговата невеста: *Млада хубавице, јас сум ѝвојо Јордан*. Имало случаи некои војници седум години да минат на фронтите од почетокот на Првата балканска војна до крајот на Првата светска војна. Во меѓувреме за некои од нив стигнала и веста за нивно загинавање, па домашните ги извршиле и погребните обреди, за потоа војникот пак да се појави на куќната врата непрепознат од својот роден син: *Тоа е сине ѝаѝко ѝи / шѝо загина на фронтѝоѝ*.*

Во песните за Балканските и Првата светска војна среќаваме и нова лексика во однос на претходните борбени песни: четен кумандир, френски куршуми, окопи, гранати, болници, пампури итн. *Френѝки ме куришум ѝрониза / леваѝа сѝрана срѝеѝо/ деснаѝа сѝрана г̀радиѝе* итн. Во овие песни се споменуваат и војници-арапи. Преданието забележало дека во селото Буф најубавата девојка Митра работејќи во полето била нападната од еден војник од француската војска, црнец, кого таа бранејќи се, го убила со мотиката. *Ој море каѝеѝане црни араѝине / црно ѝисано, / од Алжир да дојдеш / село Буф да одиш, / ѝи да загинеш,* и натаму во истата песна: *Јунак над јунака, Миѝра се ѝокажа / љубов не даде / моѝика ѝо г̀лава / м̀рѝов ѝадна*.

Очигледно е дека македонскиот народ не пеел со инспирација или, би рекле, со задоволство за овие војни што се воделе не по негова желба, што му биле наметнати и во кои тој доживеал само трагедии и страдања. Фактот дека Македонија и од Првата светска војна излезе распарчена и поробена со многу потешки услови за живот, со денационализација и асимилација од страна на поробувачите, биле причина повеќе македонскиот народ да нема мотив да ги опева овие војни.

Со Балканските војни Македонија беше поделена и македонскиот народ живееше во класично ропство, бидејќи му беа одземени сите национални, социјални и други права. Надевајќи се на ослободување и на подобар живот македонската интелегенција во меѓувоениот период беше на страната на сите прогресивни движења, работнички, сту-

дентски итн. Затоа ја прифати и идеологијата и програмата на Коминтерната и Комунистичката партија кои го признаваа македонското национално прашање. Затоа во 1941 година, односно во текот на Втората светска војна, македонскиот народ застана на страната на антифашистичката коалиција и во неколкугодишната борба даде свој придонес во таа заедничка борба. Во тој период беа создадени голем број песни што ги опеваа борбените подвизи, мноштво личности, мотиви, места итн., односно целата борбена атмосфера од тој период. Затоа можеме да речеме дека овие песни претставуваат "хроника во стихови или жив стичуван летопис на животот и борбата на македонскиот народ во НОБ и Револуцијата".¹² Овие песни претставуваат не само значаен дел од вкупниот фонд македонски народни песни туку и значаен дел од културата на македонскиот народ.

Песните од и за Народноослободителната борба се најмлади македонски борбени народни песни. Овие песни го опеваат континуитетот на револуционерната мисла и на револуционерната борба на македонскиот народ за национална слобода и за создавање своја држава. По многу нешто тие се надоврзуваат на претходните јуначки, ајдутски и особено на револуционерни песни од периодот на Илинден. Користејќи ја поетиката на народната песна, користејќи мноштво мотиви од претходните песни, според принципот на адаптација и на актуелизација песните за НОБ и Револуцијата, го одразуваа новото време и придонесот на македонскиот народ во заедничката антифашистичка борба.

Овие песни имаат многу заеднички елементи со ваквите песни кај другите балкански народи зашто и борбата беше заедничка и се водеше против заеднички непријател – фашизмот. Но овие песни имаат и низа специфичности, како што и македонското движење имаше специфичности во однос на борбите на другите народи од овој период. Оваа борба на македонскиот народ претставуваше продолжение на претходните ослободителни борби и остварување на илинденските идеали, а и песните за НОБ се надоврзуваа на илинденските и ајдутските песни и по мотиви и по идеали.

¹² Симо Младеновски, Македонските песни за НОБ и револуцијата, Скопје 1983, 106.

Во овие песни се пее за тешкиот живот што го живеел македонскиот народ, во годините на ропство, како во претходните времиња така и во време на новото ропство. Затоа во овие песни се повикува: *Ајдејте браќа, / ситие содружно, / да ги скришме, / ројскиите синџири*, или во друга песна: *досџа е ројситво, досџа џиранситво*.

Затоа што пак тоа време беше време на наезда на фашизмот и општа борба против ова зло македонската народна песна од овој период посебно тоа го нагласува: *Там се бијатџ, мила мамо, / млади џарџизани, / џам се бијатџ, мила мамо, / со клеџи фашиситџ*, или: *Нека разбератџ / крџави фашиситџ, / македонско име / нема да заѓине*. Во тој борбен занес, во тоа време на страдања и надежи јасно е зошто многу стихови личат на пароли: *Смртџ на фашизмотџ, викаа, / слобода на народиџе*, или: *Смртџ на фашизмот, слобода на народо, / да живее Македонџиџе и Македонкиџе*, или: *Да ни живее омладинаџа, / да ја уреди реџубликаџа*. Итн.

Во овие песни најчесто се пее за повикот за излегување партизани: *Ситџе Македонџи на нозе сме џак, / за да ослободиме својоџ куќен џраѓ*. Особено често се пее за желбата да се стане партизан, односно партизанка: *Ќе одам сџара ле мајко, / ќе одам, мајко, џарџизан*, или: *Голем мерак имам, мамо, / џарџизан да одам*, или: *А шџо ми е мило ем драѓо, / млада џарџизанка да бидам....*

Многу од овие песни се настанати со адаптација и со актуелизација на постари песни, односно на познати мотиви од постарите борбени или други песни: џубовни, хумористично-сатирични, печалбарски итн. Како што мотивот желба да се стане партизан го среќаваме и во постарите песни како мотив да се стане ајдутин или комита, така и мотивите разделба и излегување во партизани, потоа борба со непријателот, ранување, фаќање, мачење, погубување, мотивот саможртва за да не падне во рацете на непријателот, се исто така мотиви што ги среќаваме и во борбените песни од претходните периоди. Но не само борбени песни. Народниот пејач на ваков начин искористил и некои печалбарски и други песни. Така, на пример, една изразито печалбарска песна *Гледај ме џледај либе, / денес сум џука, / уџре ќе одам џуѓа џуѓина*, итн. народниот пеач ја адаптирал на новите услови и таа пеела за новата ситуација за одење партизан

во Славеј планина и на Караорман, во други песни, во Вичо или некоја друга планина, зависно во кој крај се пеела песната: *Гледај ме гледај, либе, / уиџие денеска, / денес сум џука, либе, / уџире ќе одам.*

Треба да се истакне дека оваа песна ја нема убавината на претходните јуначки или ајдучки песни, гледано од естетски аспект, дека таа не располага со стилски фигури и други изразни средства како претходните борбени песни, но и како обредните, митолошките, љубовните итн. Причина за тоа е што овие песни се релативно млади, запишани се релативно набргу по нивното настанување, поради што не го минале процесот на фолклоризацијата, не претрпеле преправки и додавки како што е случај со постарите песни. И уште нешто што е поважно, целта на овие песни е да ја соопштат фактичката состојба, нападот, насилството, ограбувањето, ранувањето или загинувањето. "Оттука, овие песни имаат и своја незаменлива документарно-историска вредност"¹³ Зашто, тие опеваат вистински личности, вистински настани, реално ја сликаат атмосферата од тој период итн. *Одма ми в село влегоа, / фаџија куќи да џленваџи, / фаџија амбари да црџаџи, / фаџија џравци да колаџи...*

Поради тоа што се релативно млади песни на многу од овие песни им се знаат авторите. В. Малески, О. Михајловски, Л. Манчевски - Пинџур, и др. Но имало и колективно создавање вакви песни. Во збирката "Од борбата" на Б. Конески кон една песна стои податокот "Спевала младина-та од с. Габровник, Велешко".¹⁴ Значи, автори на овие песни биле личности од најразлични средини и со најразличен статус во општеството, поети, партиски работници, но и штотуку опишанети селани и селанки. Но, сите тие биле поетски надарени личности кои умееле во стихови да ги преточат сето она што го гледале и преживувале. Многу од овие песни биле создадени веднаш по настаните како спонтано и искрено реагирање на народот кон тие настани. Во тоа како што сведочи Владо Малески особено активна била младината.

Песните за НОБ и Револуцијата пеат за нов окупатор, *клеџи фаџистџи*, но пак пеат за слобода на Македонија,

¹³ Симо Младеновски, цит. дело, 137.

¹⁴ Од борбата, Народни песни, Собрал и редактирал Блаже Конески, Скопје 1959, с. 14.

слобода да добиеме/ за наша Македонија. Оваа песна опева нови јунаци: Петре Пирузе - Мајски, Борка Левата, Ѓорче Свештарот, Мирче Ацев, Страшо Пинџур, Мирка Гинова, Лазо Трповски, Никола Парашунов, Вера Циривири - Трена и многу други. Пее за нови борби кај Ботун, Распаке, Мукос, Козјак, Бистра, пее за Пирин и за Вичо Планина, пее за Пелистерската Планина и Лавчанската Корија, пее и за Дебарца *"се ѝојленетиа, се ѝојалена од клейѝи фашистѝи"*. Но оваа песна и решително ја истакнува пораката: *"Нека разбератѝ/ крвави фашистѝи/ македонско име/ нема да заѓине"*.

Особено треба да се нагласи дека во песните од постариот период, односно во песните создавани во текот на самата борба очигледно е влијанието на постари песни од работничкото движење, песни преведени од српски, од бугарски или од руски јазик, додека пак во песните создавани кон крајот на војната и особено по неа повеќе се пее за братството и единството на југословенските народи, за Тито и за Партијата итн.

Иако се забележани и песни со епски карактеристики, во основа партизанските песни "се доминантно лирски творби. Иако во нив се опеваат, како што видовме борбени настани, а опеаните личности се историски личности, епскиот потход очигледно не ги привлекувал народните пејачи. Тие се ориентирале кон лириката, затоа што таа им овозможувала борбата да ја опеваат во согласност со народните чувства и стремежи, со силни лирски изрази и разновидна музичка придружба".¹⁵

Кочо Рацин во статијата за народната песна истакнува дека "Песната на Македонија е нејзина молитва, огледало на нејзината душа и нејзина воздишка". Тој уште вели дека "Сето она што не можело во животот слободно да се каже, сето она што морало да се преживее во себе, го нашло своето место во песната". Македонскиот народ во многуте векови на ропство многу нешто не смеел да каже. Го таел длабоко во душата, го премолчувал и го преживувал и најпосле го искажал низ песната. Затоа

¹⁵ Кирил Пенушлиски, Одбрани фолклористички трудови, 3, Скопје 1988, 348.

додека историјата ги опишува и ги толкува настаните, народната песна е сведоштво за духовната историја на македонскиот народ, за неговите расположенија, страдања, за неговите желби, очекувања, за неговиот душевен однос кон историските настани.

Лидија СТОЈАНОВИЌ ЛАФАЗАНОВСКА

**АСПЕКТИ НА ФОЛКЛОРОТ
(кон историјата и перспективите на една научна
дисциплина)**

Овој оглед кој е посветен на професорот Пенушлиски, основач на македонската фолклористика, е замислен како еден интересен преод од истражување на старините кон емпириското истражување на народната култура. “Културологијата“ ја има задачата да ја надомести штетата настаната од модернизацијата, на начин што на брзиот и ризичен технички напредок ги спротивставува вонвременските вредности на човековата култура.

Оттука, во воведниот дел се дадени указите на проф. Пенушлиски, кои се однесуваат на појавата на фолклорот во европски и во македонски контекст, а вториот дел е замислен како еден краток преглед на некои од новите области кои ги дефинираат современите фолклористички истражувања.

Вистинскиот широк и сеопфатен интерес кон народното творештво нераскинливо е поврзан со појавата на романтизмот во философијата и во уметничката мисла во европските земји. Ова се одвиваше паралелно со промената на феудалниот систем, како и со смената на дотогашниот класичарски правец во литературата со романтичарскиот. За разлика од класичарскиот сензибилитет кој го беше отфрлувал и го негирал народното творештво, со појавата на капитализмот граѓанската класа почна со одушевување да го прифаќа народното творештво, пред сè, народната поезија, создавајќи култ од неа. Меѓутоа, концептот и идејата беа доволно јасни: буржоазијата го беше прифатила народното творештво и му обрнуваше огромно внимание, пропагирајќи го собирањето и проучувањето на сето она што претставуваше народна старина, затоа што сакаше

со тоа да ја подвлече својата поврзаност со народните маси, во чие име таа истапуваше на политичката сцена. Сепак, не смее да се испушти од вид амбивалентниот и мошне сложениот карактер на романтизмот во идеолошкиот живот на европските земји.²

Иако вистинскиот интерес кон народното творештво во европските рамки потекнува од времето на романтизмот, многу значајни моменти се јавуваат уште во 15 и во 16 век. Така, веќе Монтењ во своите есеи (16 век) пишува за убавините на француските народни песни. Сепак, главниот импулс и поттик претставува Џемс Макферсоновата (1736-1796) збирка поеми Осијан (инаку, еден од најголемите и најславни мистификатори), со што, всушност, воведува една нова епоха во светската литература, создавајќи го познатиот правец осижанизам. Инаку, во основата на овие поеми се јавуваат ликови и мотиви зачувани во шкотски и во ирски преданија, сакајќи на тој начин да го подигне патриотизмот и да го подвлече славното минато на шкотскиот народ. Со Осијан, Макферсон извршил огромно влијание врз Бајрон, Хердер и Гете, Пушкин и др. Овде е најважна улогата на Хердер кој под негово влијание во 1778 ја објавува својата збирка „Народни песни” /инаку за прв пат тој го употребува овој термин *Volkslied*/, во која освен германски има застапено и француски, италијански, шпански, литвански, летонски, грчки, татарски, перуански, а значајно е што се отпечатени и четири српски песни меѓу кои „Хасанагиница” и „Милош Обилиќ и Вук Бранковиќ”. Со овој прв бран, Хердер пројавил огромен и жив интерес за народните песни и преданија на словенските народи. Интересирањето на Хердер, потоа на Гете и на браќата Грим, мошне придонесе за подоцнежното разгорување на интересот кон народното творештво кај нашите народи и кај мнозина собирачи, на чело со Вук Караџиќ, кој ја претставуваше централната фигура на јужнословенскиот фолклоризам. Така, 19 век претставуваше век, кога заправо започна посестраното изучување на фолклорот, на неговите врски со сродните научни дисциплини и влијанијата што фолклоризмот ги претрпел. Поттиците на Караџиќ за собирачката дејност се од неговиот професор Мушицки, но и од

² К. Пенушлиски, *Македонскиот фолклор*, Мискла, Скопје, 1981, стр.27.

Копитар, додека пак интересот на Македонците и на Бугарите за нивниот фолклор во никој случај не беше поврзан со германскиот романтизам, туку првите импулси претставуваа собраните песни од Разлошко /наведени како бугарски/ и собрани од Вук Караџиќ. Сепак, со одредено задоцнување се јавува овој засилен интерес во Македонија и во Бугарија во однос на другите словенски земји, а тоа е средината на 19 век. Главните наши собирачи се Миладиновци, Верковиќ, Шапкарев и Цепенков, и тие, воглавно, го следат моделот од Србија, како и делумно од Русија.

Така, на пример, македонските народни приказни почнале да се собираат во втората половина од 19 век, во времето кога во Македонија се појавиле првите преродбенски мисли и позасилените национални пројави на македонскиот народ. **Цар Филип сос сонце чинит облок** е првата забележана приказна од Острово, запишана од Виктор Григорович за време на неговото патување по Македонија (1844-45), којашто меѓутоа беше отпечатена дури од страна на Поленаковиќ во 1951 год. “Македонске народне песни у Вразовој заоставштини“, иако запишувачот сметал дека оваа творба е песна, сепак Поленаковиќ со право укажал дека станува збор за приказна. Во продолжение на втората половина на 19 век продолжува првото систематско собирање на македонските народни приказни од нашите најголеми собирачи на македонскиот фолклор: Стефан Верковиќ, Кузман А. Шапкарев и М. Цепенков. Првата поголема збирка ја отпечатил Шапкарев во Софија (1891-92). Приказните на Верковиќ се за прв пат отпечатени во Прага 1932 год. во редакција на Лавров и Поливка. Тука би навела и некои значајни изданија под редакција и уредништво на проф. Пенушлиски: *Македонски народни ѝесни* од Верковиќ, во чест на 100 годишнината од неговото прво издание од 1860 во Белград, /Народне песни македонски бугара; женске песни/ што всушност го претставуваше првиот зборник на македонските народни песни.

Покрај наведувањата на почетоците на собирачката дејност, треба да се наведе и развојниот пат на научната и методолошка мисла, која се јавува во XX век. Во таа смисла Пенушлиски вели: Ако фолклорот го разбираме како колективен творечки процес, во кој низ различни етапи на

општествениот развoтoк на македонскиот народ нашле свој сопствен одраз чувствата, сфаќањата и погледите на народните маси, јасно е дека тој, во уметнички форми, непосредно го изразува народниот живот во сите негови појави. Методолошката основа на разбирањето на фолклорот како уметност на народните маси треба да го претставува учењето за народот и неговите погледи врз животот и културата. (. . .) Природата на македонскиот фолклор, неговите специфики и естетски вредности бараат сестрани анализи. Бидејќи македонскиот фолклор и натаму интензивно живее во средината на работничките маси и трпи најразновидни квантитативни и квалитативни промени, паралелно треба да се проучуваат и проблемите на современиот фолклор, законитостите на неговиот живот и развoтoк.³⁴ Одовде го изведуваме и заклучокот дека изучувањето на фолклорот не смее да претставува едно инертно подрачје, во смисла на тоа дека не треба фактографски туку проблемски да бидат воочени одредени појави. Не треба ли, можеби, да се *преобрне* прашањето во насока од истражувањето на народната приказна и песна во испитување на "она што го пее и раскажува народот", задржувајќи го вниманието многу повеќе на животот на песната или на приказката, одошто на нивната петрифицирана форма?

Во контекст на ова мое излагање би се навратила на една мошне сериозна забелешка на Херман Баузингер, околу дискрепанцата помеѓу состојбата на секојдневните, вообичаени обичаи и полето на истражување. Имено, уште во далечната 1971 год, тој објави дека сè уште истражувачите се занимаваат со стари обичаи, не согледувајќи ги современите процеси кои се случуваат на ниво на фолклорот.

Истражувањата во XX век, сè до последните години, беа исклучиво посветени на испитувањето, значи потрагата

³ сите наводи и критички проценки се земени од поглавјето "Појавата на интересот за нашето народно творештво", во: *Македонски фолклор*, Мисла, Скопје, 1981.

⁴ Во овој контекст може да се укаже на следното: имено, во времето кога Пенушлиски ги изработуваше и публикуваше своите студии, се' уште поимот "народна култура" и широки народни маси го вклучуваше во себе исклучиво селското население и работничката класа, меѓутоа, по долготрајните и макотрпни дискусии во рамките на светската фолклористика, се укажа на фактот дека "народната култура" го опфаќа и поширокиот круг на граѓанство.

и осведочувањето на историските корени на одредени фолклорни појави, пред сè, обичаи, ритуали, како и потекло на одредени мотиви кои се јавуваат во народната книжевност, задржувајќи се исклучиво на испитување на руралните области. Сепак, основната задача и цел на современите истражувања треба да претставуваат едно функционално истражување и согледба на новите, современи обрасци, со основната премиса: признавање, а никако страв од согледбата на динамиката на културните процеси. Вреди да се спомене тезата на Баузингер која се однесува на функционалната еквивалентност која ги зема предвид исклучиво предметите и појавите од нашето секојдневие, кои, ако останеле верни на традиционалното сфаќање на оваа струка (*Volkskunde*), би останале сосем туѓи и надвор од нејзиниот домен. Тој многу фино укажа: имено, додека порано бајките и приказните, народните песни и народниот обичај, верувањата во вештерки имаа задача да ги покријат одредените психички потреби и социјалните функции, денес тоа го прават некои други форми, со што оваа наука почнува да се занимава со крајно актуелните појави од типот литература од киосците, забавната музика, шоу-бизнисот, мас-медиумите.⁵

Во контекст на овие формулации, толку е јасно дека истражувањето на раскажувањето во насока на одредување, на дефинирање на прозните жанрови, како и кон прашањата на веројатната старост на приказните, треба да остане во позадина, т.е. да претставува дел од еден веќе историски пристап. Исто толку малку релевантна би требала да биде и дискусијата околу исклучителното усно или пишано пренесување на книжевните материјали и мотиви. Како многу позначајна се јавува самата релација и меѓузависност/ помеѓу усната и книжевната комуникација како и начините на пренесувањата на материјалите и мотивите. Овде накратко би укажала на еден момент кој се однесува на филмуваните верзии на најпознатите волшебни приказни во Дизни продукцијата, и кои неминовно учествуваат во образовниот и воспитниот процес на нашата најмлада популација. Нормално, станува збор за варијантите на Снежана, Пепелашка и други приказни кои се преземени од

⁵ H. Bauzinger, *Etnologija. Od proučavanja starine do kulturologije*, Beograd, 2002, str.250-251.

Гримовите "Детски и домашни приказни". Стилот на живеење кој го наметнува градот, појавата на техниката и масмедиумите (ТВ, радио, видео, ДВД, ПЦ компјутерите), како и позицијата на современото семејство, каде што не секаде е реализирана можноста бабата да му ги раскажува приказните на своето внуче, придонесуваат кон создавање нови содржини, кои се резултат на новите навики, и кои во понатамошниот комуникативен процес биваат усно пренесени. Значи, во последниот период, акцентот на истражувањето на раскажувањето треба да биде префрлен од искористување на "усмено и писмено пренесените сведоштва од најразновидно потекло" (во една буквална смисла на Хердер) – кон разбирањето на историски дораснатите претстави како и кон "осознавање" на новите разбирања за сегашноста.

Емпириското истражување на народната култура треба да ги земе предвид истражувањата на медиумите, задржувајќи го вниманието, пред сè, на медијалната комуникација.

Директна и мас-комуникација

Неоснован е стравот и игнорирањето на медиумите и воопшто избегнување на истражувањето на современата масовна култура, со цел задржување некаква си непосредност и неизменливост на традиционалната народна култура. Напротив, треба да се увиди на кој начин медиумите ја надкрилуваат "дадената култура", со колкава моќ дејствуваат врз начинот на размислувањето и на формирањето на новите претстави и искуства. Оттука, првиот чекор во фолклористичкото истражување на мас-медиумите треба да биде ставен на воочувањето на кој начин една култура на усноста полека бива медијално распространета. Значи, на кој начин на директната комуникација ѝ беше придодена една технички организирана индиректност, што доведе до едно ново сфаќање и дејствување на "културата како целост". Едно од поинтересните прашања може да се однесува на т.н. "фолклорната непосредност" на содржините кои се јавуваат на медиумите (овде би можеле да се наведат емисиите од областа на традиционалната народна умет-

ност: народните песни и ора, потоа "Народните приказни" кои ги водеа Колозови, потоа презентација на бројните обичаи, или пак презентациите на народниот театар). Во оваа насока треба, пред сè, да се истакне интересот врз "ретроактивното, повратно дејство" на "оригиналот" преку засилениот интерес на "медиумите" за народната култура од втора рака. Во таа смисла, беа сосем природни, но неосновани стравувањата кои се јавуваа во претходните 2-3 децении околу "евентуалните последици или ризици" во врска со народната уметност" која во случајов се обезбедува исклучиво од втора рака. Овде како многу позначајно се јавува прашањето околу правилното согледување и дефинирање на "моменталните услови на живеење" како нов облик на ширење на народната култура. Треба, пред сè, да го имаме на ум сознанието дека "комуникацијата не подразбира еден механички предметен домет, туку истата треба да биде согледана како "еден набавен простор", во кој реално егзистираат различните "објективации и субјективации".

Интернет културата

Кога станува збор за "интернетот", се поставува, пред сè, прашањето дали служи и дали претставува инструмент или тема за истражување на научниците /фолклористи/. Дали истражувачот истражува со помош на интернетот, или пак врши истражувања на овој нов медиум??? Може ли истражувачот со помош на интернетот да испита што значи, навистина, тој во една нова култура? Ја истражува ли научникот со помош на интернет севкупноста, целокупноста на другите теми? Најприфатлива е втората варијанта, иако мрежата станува генерален инструмент на истражувањето, а не служи само и исклучиво како потрага по литература, по библиографија, по публикации, туку, исто така, како средство за организација и за стратегија на новите емпириски истражувања. Неспорен е фактот, дека на фолклористиката ѝ е неопходна една научна дебата околу нејзиниот нов "теренски поим"!

Досегашните фолклористички истражувачки склоности посветени на Интернет културата се концентрираа, од една страна, на мрежното користење и начини на општење,

а од друга страна треба да бидат насочени кон проблемот наречен: реалитет/виртуалитет. Тука би можела да биде интересна некоја тема која би се нафатила со последиците од компјутеризацијата врз директната комуникација во бироата; во фокусот на ваквото истражување би можела да биде комуникацијата пред и по појавата на РС /почетокот на 90-те год. од XX век/.. Полека интернетот станува исто така тема на стручната "мета-комуникација". Така во Америка се појави уште во 1990-та год., дискусија во насока на една "Anthropology of Cyberculture" или пак "Computer-Lore", која ја среќаваме низ списанијата "Current Anthropology, Journal of Folklore Research ili Western Folklore).

Мрежното интерактивно "дејство" претставува упадливо една надоаѓачка појмовност која се однесува, пред сè, на просторното како и на појмовното конципирање на ритуалитетот. Кибернетички воспоставениот простор има пазари, "маркети", има "простор за муабетења (Chatrooms), Интернет-кафеа, здруженија, асоцијации. И сите тие се водени од многу добри водичи. Ритуалниот чин е составен од усвојувањето на правилникот што го раководат церемонијалните мајстори (Supervisor, Webmaster). Chatrooms докажуваат и покажуваат еден висок степен на формализација на однесувањата, пристапот кон Chat - кружоците има значајни појмовни паралели со иницијацијата во "познатите" здруженија: приемиите се стриктно моделирани, идентитетите се одново дефинирани, виртуелните земјопоседници го регулираат "влезот во членството" и "исклучувањето".

Науките кои ја истражуваат културата /културните науки/ имаат можност да ги истражат развоите во *statu procedendi*, а не да се вадат на паразитскиот став и согледба "ех, мајката, види ги, тие замолкнаа". / еј, мајката, фолклорот изумира, туку треба во суштина, проблемски да се согледа и да се дофати дадениот проблем, и во рамките на своето време да се анализира. Кога ќе се тргне од фактот, дека културата отсекогаш претставувала резултат на една комуникација, како начелно "друга", тогаш би морала комуникацијата да биде создадена /произведена/ од некоја друга култура? /Оттука / би морало постојано да се преобрунува прашањето, дали мрежно-базираната или мрежното посредувачката комуникација навистина твори една нова

засебна култура, која – како што сметаат кибернетичките ентузијастички, ја укинува досегашната култура и со тоа го ослободува човекот од неговите окови? Или пак, попрво станува збор за мега-системот култура, која ги внесува и ги амалмира иновациите од мрежната комуникација, ги адаптира и ги преобразува, како што тоа го чинеше со претходните новотарии?

Новото искуство наречено "кибернетички медиуми" ни го овозможуваат теле-дејствувањето и теле-присутноста, или со други зборови ни ја обнародија "техногената близина". Меѓутоа, нивниот проблем /на овие нови медиуми/ сепак претставува отпаѓањето на еден заеднички социјален контекст во новонастанатата интеракциона ситуација за комуникационите партнери, и, пред сè, "губењето" на телесноста како основна референца која ја дефинира автентичноста и идентитетот на соговорниците. Пресекувањето на досегашниот осмислен простор за една интеракција, кој подразбира соучеснички простор и физички контекст, треба да биде согледано од една страна како анонимизирање и дестабилизација на идентитетот, а пак, од друга страна, како очекување на една нова пропаст на класичната јавност.

Прашањето околу интернетот, Субег-културата, реалитетот и виртуалитетот се фолклористички истражувачки подрачја кои допрва добиваат замав, и на кои допрва треба да им биде посветено заслуженото внимание.

Фото-прикаска

"Пред некој ден гледав една фотографија на која имав 14 години. И со ужас сфатив дека од тогаш поминаа 50 години. И не знаев кого повеќе да жалам: себеси или детето?!"

Блаже Конески

"Фотографирањето претставува еден чин во времето со што нешто од тоа време бива искорнато, преминувајќи во еден друг вид на траење. Па, онака како што ние во моментот на фотографирањето сакаме да исчезнеме од овој свет, и длабоко да навлеземе во предметите, така "во

моментот наречен сега" искокнуваат светот и предметите од фотографијата и навлегуваат внатре во секој набљудувач продолжувајќи понатаму да делуваат. "Таму" настануваат приказките, таму, во очите на набљудувачот.

Вим Вендерс

Еве како поетски се изрази Вим Вендерс за фотографијата: светот и предметите, па според тоа и предметниот свет и нивната симболика имаат една единствена моќ. Иако предметите кои на фотографијата неподвижно цврсто стојат, сепак тие "ускокнуваат" и се искрадуваат од фотографијата. Тие искокнуваат од сликата, "стануваат живосни" дури тогаш кога дејствуваат и го добиваат своето значење. Посматрачот ја гледа развиената слика. Низ неговиот поглед тој го снима погледот на фотографот и му се случува нешто особено: предметите се менуваат. Предметите не се веќе она што го гледаше фотографот во моментот кога ја правеше фотографијата. Тие многукратно развиваат еден сопствен живот, но сепак не се раздвоени од човекот. Без оглед дали е гласно изговорена или пак "кажана во себе" – пред нас се раѓа фото-приказната. Таа во секој случај ни го отсликува искуството на времето. Фотографираната случка е настаната како положба на живото минато. Така, преку актот на фотографирањето, "нешто од самото време" бива искорнато, на тој начин што "виденото" веќе нема право на сопствена иднина. Фотографијата го појаснува пресликаното колку што може повеќе минатото, и преку очите на посматрачот ги создава приказките, кои тој ги раскажува. Но што понатаму? Како фолклористи не смееме само немо да стоиме пред новиот тип искуство и нарација, туку треба да ги предочиме начините на коишто овие нови појави треба да бидат забележани и да бидат анализирани.

Постојат неколку вида на испитување на фото-приказките. Еден од можните начини е т.н. фото-интервју, кое преставува точно осмислен чин во кој информаторите главно по наративен пат ги "прераскажуваат" дадените фотографии. Пред сè, станува збор за фотосите од приватните фото-албуми, каде што интервенцијата на истражувачот не е воопшто пожелна. На информаторот му е препуштено да ја оформи својата приказна. Овде би го навела и

фотопрашалникот како метод, каде што субјективните сеќавања од фотографиите се добиваат по принципот прашања - одговори. И во двата случаја, како основна цел на овој метод и постапка претставуваат "произлезените приказни" добиени токму како поттик од визуелното сеќавање. Едноставно, станува збор за сеќавања кои претставуваат еден интересен спој од "раскажани" и комуницирачки приказни.

Вендерс ја наведува триаголната врска која се јавува на релацијата помеѓу: фотографот, предметот на фотографијата и посматрачот. Во смисла на ваквиот метод на фолклористичкото наративно фото истражување функционира следниот триаголник: истражувачот, предметот на фотографијата и информаторот. Во случајот станува збор за една техника која во преден план ги истакнува не зборот, туку предметите на едно изминато секојдневие.

Колие (Collier, 1957), вршејќи истражувања во 50-те години го донесе заклучокот, имено, дека во фотоинтервјуто добиените искази, кои се споредуваат со усните искази можат да бидат многу темелни и многустрани. Слично на него и Е. Кунт користеше и практикуваше фотоинтервјуа во рамките на истражувањата посветени на селската унгарска култура. Истражувајќи, тој ги откри двата битни фактора: 1. за да се има барем малку исшколуван поглед кон сликата која е предмет на истражувањето, прво мора да се научи таа да се чита. 2. Потоа, би морало да се анимира информаторот, точно да ги опише, да ги раскаже и да ги коментира деталите од дадената фотографија. Меѓутоа, мошне често информаторите спонтано и доброволно ги раскажуваат особеностите /деталите/, кои, додуша, и не се непосредно прикажани на самите фотографии, туку се обзnanуваат со самиот чин на "објаснувањето на сцената" што ја имаме на фотографијата (Кунт, 1984, 217). Овој момент е особено значаен, затоа што многу често фотографијата служи како извонреден стимул за создавање извонредни фабулирани приказни со извонредни уметнички квалитети, чија примарна цел била добивање етнографски податоци, во смисла на детални описи на одредени обичаи,

ритуали (на пример, описи на свадба, крштивка, празници од календарскиот циклус, роденден, ABC Schütze⁶ итн).

Фотосите како извор на сеќавањата

Помеѓу фотографијата и сеќавањето постои една цврста врска: Така, Ролан Барт вели: фотографијата не ни кажува за она што веќе не постои, туку исклучиво и со сигурност ни зборува за тоа што било. Суштината на фотографијата се состои во потврдата дека таа секогаш повторно, одново ни е на дофат.

Така, секој од нас може да го потврди фактот дека сликите од прославата на некој претходен роденден /од семејните фотоалбуми/, може многу лесно да ни го обнови сеќавањето, т.е. да ни го освежи самиот настан на "самата прослава". Така, за фотографиите е неоспорно карактеристично тоа дека тие ги фиксираат ситуациите кои се очигледно подложни на изменливоста на човековото постоевање. Од една страна, фотосите ни ја фиксираат социјалната ситуација, а од друга страна ни даваат можност засекогаш новото сваќање, и на нов начин освежување и на сеќавањата, и давање нова смисла или димензија на "прикаската".

Интересно е колку фотографирањето стана дел од нашата култура. Просто е незамисливо некое патување, церемонијална прослава или едноставно настан без "фотографскиот апарат". Инаку, таквото патување, прославата, настанот остануваат без сведоштво. И навистина, "она патување, прослава или доживување" кое е без "ваквите сведоштва и докази", едноставно станува многу потешко соопштиво и разбирливо за соговорниците. Се чини, човекот како да ја изгубил вештината за наративното обликување на сопствените "впечатоци", откако ја имаме фотографијата како "сведоштво".

⁶ станува збор за еден распространет обичај во Германија, на првачињата, на првиот школски ден да им се даваат големи пакетчиња со слатки и бонбони, што е речиси секогаш пропратено со фотографирање, како "сведочување на овој миг". Во моите тересни истражувања добив извонредни фото-приказни.

Како основа на едно методолошко истражување ни се појавуваат трите прашања:

- што гледаме?
- што треба да значи тоа и што е снимено на фотографијата?
- и во која врска се доведуваат овие две работи?

Од извонредна важност при истражувањата на "фото приказните" се умеењето да се прочита фотографијата како и откривањето на функцијата што ја има фотографијата во дадениот социјален контекст. Оттука, треба да се има предвид следното: она што е на сликата директно видливо; впечатливо, пред сè, се должи на оние фактори од сликата кои остануваат сокриени. Неотповикливо за сфаќање на фотографијата се јавува "производството" на контекстот како дел од еден процес, во кој фотографијата со својот визуелен и содржински дел треба да биде подложена кон еден вид ревизија. Фотосот не треба да се истражува исклучиво и само поради неговиот содржински, туку исто така и поради неговиот општествен контекст. Притоа треба да имаме предвид: "која функција ја има фотографијата во една дадена група луѓе (1. фамилијарните албуми; 2. фотосот како подарок; 3. фотосот како основа за прославување на разни свечености; 4. во пропагандни цели; 5. како сиден украс итн.), и која улога ја игра фотографијата во секојдневното животно опкружување?"

Независно од иконографскиот квалитет на сликата, Барт го предлага неговиот модел кој се содржи во заемната игра на студиумот и пунктумот (деталот), во смисла на тоа дека секогаш кога гледаме одредена фотографија ни искокнуваат "одредени нејзини детали" и чие својство на значенскиот остаток /вишок/, кој ни се покажува, а не го гледаме, всушност, лежи од онаа страна на потенцијалот на самата фотографија. Кога станува збор за "предочување на минатото", фотографијата го презема секогаш она "сведочење", кое не се добива според "во дадениот миг" насликаните лица, објекти и слично, туку секогаш "сведочењето" на фотографијата се добива според пресудниот фактор наречен "време". Ова повторно може да има пресудно значење, кога една фотографија ни буди одредени историски асоцијации во рамките на една одредна култура. Овие мо-

менти треба да ги имаме предвид при добивањето и оформувањето на дадената приказка.

Овде би упатила на бројните сопствени теренски истражувања во кои фотографираниот и раскажаната животна историја се тесно поврзани, односно би го резимирала овој дел со фактот дека спонтаната потреба на информаторот да ги покаже и "да ги раскаже" фотосите од сопствените фото албуми извонредно го надополнува наративното сеќавање. А како уште позначаен се јавува фактот дека не само за време на теренските истражувања, кои веќе сами по себе претставуваат еден "однапред аранжиран чин", туку во самото секојдневие, народот сè почесто и спонтано ги формира своите фото приказки во најразличните ситуации: во рамките на семејството, со роднините, пријателите, колегите... На фолклористите им преостанува да ги увидат внатрешните закономерности на ваквиот тип приказки, правилно да ги согледаат во рамките на своето време и внимателно да ги анализираат.

Култура на читањето

Би навела уште еден момент кој слободно може да биде внесен во рамките на современото истражување на фолклорот: станува збор, имено за културата на читањето. Ова е основната идеја на Рудолф Шенда⁷, во врска со современите форми на комуникација, на пр. читањето во себе, т.е. преовладувањето на читањето над усноста, т.е. усната комуникација, која додуша во натамошниот процес на комуникација е секогаш усно пренесена. Според него "читањето" го претставува основниот културен модел на комуникацијата во 20 век, кога фактички со описменувањето на народот и не можеме да очекуваме комуникација од типот која постоеше во светот на усните култури пред појавата на писменоста. Додуша, согледано на нашиот културен простор, за ваквата нова "културна навика" не можеме многу пофално да се изразиме, меѓутоа радува фактот дека во последниот период се јавуваат одредени идеи кои имаат за цел токму создавање љубов кон книгата: Доволно е да се

⁷ R. Schenda, *Von Mund zu Ohr*. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa, Göttingen 1993.

спомене акцијата на „Утрински Весник” и „Дневник” насловен како "Бисери на светската книжевност". Овде би го навела Леополд Шмит кој уште во далечната 1940 година, вршејќи етнолошко истражување на градот Виена, со прсмели и донекаде несфатливи аналогии во етнологијата и фолклористиката од тоа време, беше увидел дека "четивата" во распонот од Џек Лондон, детективските приказни, Тарзан, или пак романите од неделните списанија не претставуваат ништо друго туку една природна низа на "старите народни книги". Долги години \$ беа потребни на светската фолклористика за да почне да ги третира "без страв и предрасуди" новите етно појави како нејзино исклучително иманентно подрачје.

Имено, првата комуникативна матрица назначена "од уста до уво", се менува преку "семилитерарниот процес" – во смисла на инвазијата на печатот во комуникативниот систем, што води кон новите форми на создавање, на зачувување и на обликување на нарацијата. Читањето во себе, запомнувањето на прочитаниот материјал, или искористувањето на пишаните извори како инспирација за новите усни креации претставуваат евиденции коишто доменот на "народната литература" не треба да го назначи како крај на усноста, туку напротив треба да воспостави уште една голема комплексност, додавајќи го на синтагмата "од уста на уво" наредното, дополнително сензорно доживување "кое се однесува на очите".

Шенда укажува на фактот дека раскажувањето и слушањето би требало да бидат сфатени како фундаментални елементи на човековата социјабилност, како дел од една голема комуникативна мрежа која е во континуирано менување, токму онака како што се менува и идеологијата на усвоените и на прифатените начини и форми на наративните измени.

Филмската приказна како приказничен надоместок

Градскиот стил на живеење, исто така, треба да се смета како важен простор за пресфаќање на традиционалните содржини. Тука е, пред сè, кино-проекцијата како еден важен локус за реализација на слободното време. Надовр-

зувајќи се на ова, можеме да ја споменеме "градската младешка култура", чија потреба по чудесното" е задоволена и е реализирана во новите обрасци добиени исклучиво со помош на техничкото чудо, и тоа преку филмовите во продукцијата на Дизни, тука би ги навела филмовите за Тарзан, за Супермен, за Спајдермен, а не помалку популарни и омилени се и филмовите од областа на научната фантастика. Овој "релативно нов облик" беше многу добро дефиниран од страна на Вајс токму како "приказничен надоместок".

Тука се поставува прашањето и околу врската: медиумите и слободното време. На пр., колку жените го користат слободното време пред медиумите, колку медиумите влијаат на нивното слободно време, пред сè, со презентирање на програми што можат да се окарактеризираат како "женски" (гледање на маратонските ТВ јужноамерикански "сапунски" серии, кои се застапени како на сите приватни ТВ станици, така и на државната МТВ, појавување на списанија со содржини од овие серии, на пр. списанието "Џеб ТВ"; прераскажување на сериите во кругот на жените, /пријателки, комшивки, колешки/ што го има токму значењето на традиционалното раскажување.

Понатаму, како типично градски пресфаќања на традиционалната култура можат да се наведат хороскопот и астролошките знаци, кои претставуваат логична низа на традиционалното суеверие. А не е за пренебрегнување нивното присуство во секојдневните муабетења, како и во бројните контактни ТВ емисии.

Заклучок

Застанати пред огромната раскажувачка разновидност, која се создавала во различни времиња, и која се протега во распонот од кратките повторувања на една фактичка случка па сè до релативно долгите уметнички приказни со богато развиената сижетика, не ни останува ништо друго освен да се присетиме на Курт Ранкеовото сфаќање дека раскажувањето на сториите од сите видови претставува една од елементарните потреби на човековото битие. Ран-

кеовиот концепт на *homo pagans*⁸ како збир на сите раскажувачки и пренесувачки луѓе им ја поставува задачата на биолозите на приказната и која продира сè до самото јадро на проблемот, барајќи го со тоа одговорот на прашањето: кои пораки /идеи/ се од толку големо значење за човекот, што тој секогаш одново уметнички и метафорички ги трансформира и усно од човека на човека ги пренесува?

⁸ K. Ranke, "Kategorienprobleme der Volksprosa", in: *Fabula*, 9, 1967, S.4-12.

Севим ПИЛИЧКОВА

**ИНТЕРЕСОТ НА ПРОФ. К. ПЕНУШЛИСКИ ЗА
ТУРСКИТЕ ВЛИЈАНИЈА ВО ПРИКАЗНИТЕ НА
ЦЕПЕНКОВ**

Проучувањето на народната традиција претставува интерес на многумина научници од различни области. За резултатите од овие проучувања зборуваат објавените трудови коишто третираат најразлични прашања. Едно од прашањата се однесува на проучувањето на континуитетот на духовните изразни форми, благодарение на кои се предаваат од поколение на поколение акумулираните традиционални вредности, специфични и со различни обележја кај секој народ. Без овој процес од усната трансмисија на некогашните народните производи, не би се овозможило постоењето на денешните современи форми на манифестација на традиционалните вредности, прифатени како трајни традиционални обележја на дадени вредности. Следствено, значењето на континуитетот се содржи во овозможување, во чување и во дистрибуција на културното наследство во вертикална и во хоризонтална насока на движење на народните умотворби.

Современата состојба на народни приказни од Македонија е резултат на влијанијата од разновидни контакти во минатото и денес, специфичностите од општествените и историски настани, начинот на живеење и многу други причини. Така, на пример, како резултат на петвековното заедничко живеење на Турците и Македонците, неминовно доаѓало до реципрочни културни влијанија за што, меѓу другото, зборува и збирката објавени народни

приказни од Марко Цепенков⁹ во која се среќаваат голем број приказнични типови коишто имаат свои соодветни варијанти меѓу современите народни приказни. Најчесто, станува збор за мотиви кои се интернационални и кои се застапени и во прозната традиција на многу други народи, за што сведочи "Индексот на типовите народни приказни" од А. Арне и Ст. Томпсон.¹⁰

Збирката објавени народни приказни на Марко Цепенков го предизвикува интересот на научната јавност од различни аспекти, меѓу кои, најчесто се наметнува прашањето за изворите и за потеклото на објавените народни творби. Имено, според Кирил **Пенушлиски**, "... за бројни македонски приказни изворот секако треба да се бара во турските приказни."¹¹

Марко К. Цепенков е човекот кој со својот импозантен собирачки опус на народните умотворби од времето кога живеел е, несомнено, досега, најголемиот љубител и запишувач на македонските фолклорни и етнолошки материјали. Неговата собирачка дејност е од огромно значење за македонската културна историја, особено со оглед на тоа што тоа се случувало во судбоносниот период на Преродбата, при недостиг на сопствен книжевен македонски јазик и во период на недоволно развиена македонска уметничка литература. Токму во тој период од македонската културна историја, и Марко К. Цепенков зачекорува по патот на културно-просветниот живот на македонскиот народ, исто како и браќата Миладиновци, Кузман А. Шапкарев и Стефан И. Верковиќ. Чекорејќи по својот пат од творечки заложби, Цепенков ги надминал сите други собирачи на македонски умотворби. Неговата собирачка дејност што траела цели 40 години резултирала со богатство изворни фолклорни и етнолошки материјали.

Исклучителноста на собирачката дејност на Марко К. Цепенков е за одбележување не само по ненадминливата бројност од запишани народни умотворби, туку, исто така,

⁹ Марко Цепенков, Македонски народни умотворби во десет тома, Скопје, 1972.

¹⁰ Antti Aarne-Stith Thompson, The Types of the Folktale, FF Communication No 184, Helsinki, 1964.

¹¹ Кирил Пенушлиски, Кон прашањето за изворите на приказните на Марко К. Цепенков, Зборник од симпозиумот посветен на животот и делото на Марко Цепенков, Скопје, 1981, 148.

и според начинот на кој овој ненадминат собирач доаѓал до фолклорните и до етнолошките материјали. Имено, за разлика од браќата Миладиновци, Кузман А. Шапкарев и Стефан И. Верковиќ, меѓу чии фолклорни материјали има одреден број коишто се добиени од други собирачи, богатот фонд народни умотворби со кои располагал Марко К. Цепенков биле собрани исклучиво како резултат од неговите лични контакти со информаторите.

Анализирајќи ја методологијата на собирачката дејност, како и начинот на запишувањето на народните умотворби, **Пенушлиски** потсетува дека Цепенков иако ги посочува имињата на информаторите со кои соработувал, подоцна, без оглед на регионалното потекло на информаторот, сите текстови од собраните фолклорни и етнолошки материјали ги запишувал на својот прилепски говор. Овој процес од контактот со информаторот, слушањето на народната умотворба и нејзиното запишување секогаш не се одвивал во последователен, ниту, пак, во ист временски период. Имено, некои од собраните усни интерпретации на умотворби, тој ги запишувал многу подоцна, кога, најчесто, ја користел својата богата меморија, што е карактеристично за него како запишувач.

Карактеристично за собирачката дејност на Марко К. Цепенков, вели **Пенушлиски**, е тоа што, во процесот: слушател-запишувач, ставајќи ги текстовите од народните умотворби фиксирани на хартија, најчесто, тој ги менувал првичните усни текстови сакајќи да им даде поубава стилска форма, односно ги доработувал според својот личен афинитет, стил и умешност. Во текот од овој процес на лично прераскажување на веќе претходно раскажан изворен текст од народна умотворба, најдобро доаѓала до израз творечката дарба и умешност на собирачот-раскажувач Марко К. Цепенков. За овој негов афинитет, креативност и творечка надареност најевидентно сведочат објавените текстови народни умотворби.

Интересно за одбележување е забелешката на **Пенушлиски** кој ќе изјави дека, при читањето на текстовите, поради посочената методологија на запишување на народните приказни, кај читателот се добива неминовниот впечаток дека сите текстови се раскажани од еден ист интерпретатор. Се разбира дека за ваквиот впечаток не може да се

каже дека е погрешен, токму поради наведените причини, а кои се однесуваат на сознанието дека, и покрај тоа што објавените текстови народни умотворби потекнуваат од различни интерпретатори и региони (Прилепско, Штипско, Битолско, Тиквешко), сепак, заедничко за сите нив е личниот белег од творечкиот потенцијал на најголемиот македонски собирач, запишувач и раскажувач Марко К. Цепенков. Токму затоа, кога се зборува за него, освен посочените заложби, треба да се додаде уште еден термин во однос на неговата личност и дело: Марко Цепенков – македонски писател.

Инаку, освен промените коишто настанувале на релација раскажувач-слушател-запишувач, односно прераќајувач, при запишувањето на усните текстови Цепенков вршел и друг вид промени, грижејќи се притоа, да се сочува основната сижетна структура на дадената творба. Ова се забележува во текстовите од сите прозни народни умотворби, но, сепак, тоа е најодразено во народните приказни. Имено, при читањето на текстовите на овие народни творби, неминовно се наметнува впечатокот за обележјата од стилското оформување на еден ист автор, односно раскажувач. Личниот стил, афинитет, размислувања и ставови во однос на разни прашања од животот на луѓето од периодот кога живеел и творел Цепенков, неговото и секојдневието на неговите современици, особено е одразено во дијалозите на ликовите во текот од сижетното дејство на дадена приказна.

Токму тука, во дијалозите, потсетува **Пенушлиски**, Цепенков ја гледал и ја наоѓал најдобрата можност за себеизразување. Тој ги користел разговорите помеѓу ликовите од приказните за да ги презентира и своите лични размислувања во однос на одредени настани од секојдневието на неговото живеење. Токму ваквиот начин на доработка на текстовите од народните приказни зборува за големата творечка моќ и надареност на Цепенков кон нарација коешто, неоспорно, му причинувало и огромно задоволство.

Проучувајќи го афинитетот на Цепенков кон одредени жанрови народни приказни, **Пенушлиски** ќе забележи дека Цепенков ги сакал и ги запишувал сите видови народни приказни, но сепак, при обликувањето на сижетното

наративно дејство, тој со особено внимание им приоѓал на текстовите од реалистичните народни приказни. Причината за ваквиот интерес е сосема разбирлива и се објаснува со фактот дека сиромашниот Цепенков можел најдобро да ги разбере страдањата и маките на сиромашните ликови од реалистичните народни приказни. Затоа, при опишувањето на социјалните разлики меѓу ликовите при различните ситуации од нивниот живот, Цепенков со особено внимание им приоѓал на опозиционо поставените интереси на ликовите од овие творби и, при тоа, ваквите ситуации ги обработувал со особен интерес.

При анализата на ваквиот начин на запишување на Марко Цепенков со внесувањето на личниот стил и на личните сфаќања во обликувањето на текстовите од народните приказни, го издвојуваме мислењето на големиот македонски научник Кирил **Пенушлиски** кој, потенцирајќи го големиот придонес на Цепенковото дело за македонската наука, истовремено, укажува и на последиците од таквиот начин на запишување на текстовите. Имено, погледнато од денешна научна гледна точка, методологијата на запишување која ја користел Цепенков, а особено неговото доработување на текстовите според својот индивидуален стил и афинитет, резултирало со делумно губење на индивидуалниот автентичен стил на сите оние информатори со кои Цепенков работел и чии имиња ги посочува.

Неговиот исклучителен интерес кон жанрот на народните приказни е евидентиран во десеттомното издание на народни умотворби на Марко К. Цепенков, издание на Институтот за фолклор од Скопје, по повод педесетгодишнината од неговата смрт (умрел 1920 година во Софија). Така, шест книги (од втората до седмата книга) се однесуваат на народните приказни.

Проучувајќи го потеклото на народните приказни запишани од Цепенков, **Кирил Пенушлиски** изјавува дека во поголемиот број случаи станува збор за текстови коишто при запишувањето собирачот Цепенков ги преведувал. Според мислењето на **Пенушлиски**, најчесто, станува збор за турски приказни, како и влашки и грчки приказни, коишто Цепенков ги пренесувал од еден на друг јазик, а потоа продолжувал со спомнатиот процес на обработка на преведениот текст. Во целиот овој процес на творечка

активност, сè до објавувањето на текстовите Цепенков вложувал голем дел од своето време. Најголемиот број од преведените приказни се преземени од турското прозно творештво од тој период. Ваквата констатација ја потврдуваат текстовите во кои изобилуваат многу сведоштва кои укажуваат на потеклото на овие народни приказни. Така, на пример, во текот на сижетното дејство од приказните, текстовите изобилуваат со: конкретизирање на познати локалитети каде се случуваат настаните од нарацијата, ликовите од приказните носат турски имиња, а понекогаш, Цепенков не го преведуваат и насловот на приказната (може да се наведат многу примери).

Освен големиот број турски географски и лични имиња, потсетува **Пенушлиски**, за турскиот извор укажуваат и голем број теми и мотиви коишто се застапени во овие преземени приказни, а за што можат да се наведат многу примери. Објавениот фонд приказни на Марко К. Цепенков се доближува до бројката од 700 текстови на разновидни народни приказни. Без навлегување во пошироки споредби на типовите приказни во македонското и во турското приказнично творештво, **Пенушлиски** укажува на најраширените типови приказни кај Еберхард-Боратав¹² кои имаат свои поблиски или подалечни варијанти и во македонските приказни. Освен бројките на приказните од збирката на Цепенков и Каталогот на "Турските типови приказни" од Еберхард и Боратав, Пенушлиски ги наведува и нивните варијанти според Арне Томсоновиот Индекс на "Типовите народни приказни":

1. М. Цепенков 7 = Eb. Boratav 1 = AT 41;
2. М. Цепенков 13 = Eb. Boratav 12;
3. М. Цепенков 37/9 = Eb. Boratav 48 = AT 155;
4. М. Цепенков 63 = Eb. Boratav 49;
5. М. Цепенков 84 = Eb. Boratav 56= AT 670;
6. М. Цепенков 129 = Eb. Boratav 67= AT 676;
7. М. Цепенков 71 = Eb. Boratav 69= AT 675+707;
8. М. Цепенков 95 = Eb. Boratav 239= AT 707;
9. М. Цепенков 111 = Eb. Boratav 136= AT 577;

¹² Volfram Eberhard und Pertev Naili Boratav, Typen Turkischer Volksmarchen, Viesbaden, 1953.

10. М. Цепенков 74 = Eb. Boratav 176= AT 563;
11. М. Цепенков 98 = Eb. Boratav 174= AT 567;
12. М. Цепенков 90 = Eb. Boratav 96/77= AT 513A;
13. М. Цепенков 54 = Eb. Boratav 89= AT 408;
14. М. Цепенков 131 = Eb. Boratav 185;
15. М. Цепенков 44 = Eb. Boratav 73= AT 301;
16. М. Цепенков 18 = Eb. Boratav 34= AT 548B;
17. М. Цепенков 73= Eb. Boratav 158= AT 314B;
18. М. Цепенков 327 = Eb. Boratav 339;
19. М. Цепенков 328 = Eb. Boratav 428;
20. М. Цепенков 101= Eb. Boratav 125=AT 930;
21. М. Цепенков 298= Eb. Boratav 363+323=AT 570+850;
22. М. Цепенков 294= Eb. Boratav 235=AT 922;
23. М. Цепенков 62= Eb. Boratav 377=AT 1064;
24. М. Цепенков 499= Eb. Boratav 248;
25. М. Цепенков 119= Eb. Boratav 131;
26. М. Цепенков 76= Eb. Boratav 245 3+167 3, 21=AT 883 A;
27. М. Цепенков 94= Eb. Boratav 245=AT 883 A.

Проучувајќи го турскиот извор на преземените прозни текстови кај Цепенков, **Пенушлиски** истакнува дека тој најмногу е одразен во волшебните приказни, во кои за турското влијание, според К. **Пенушлиски**, секако се должи и усвојувањето на мотивите за верата во фатализмот и претскажувањето на судбината, како и за среќата (касметите).

Инаку, како резултат на моето досегашно теренско искуство дојдов до сознанието дека и денес се актуелни приказните со мотивите на предестинационизмот, како кај раскажувачите, така и кај членовите на нивната публика. Така, во репертоарот на народните раскажувачи од Република Македонија наидуваме на поблиски или подалечни современи варијанти на приказни со посочениот мотив, како оние забележани од Марко Цепенков. При споредбата на овие текстови народни приказни воочливи се заеднички наративни елементи, иако раскажувањето на текстовите на две различни јазични подрачја даваат посебни изразни обележја во оформувањето на сижетната структура во целина, како и на конкретните наративни елементи.

Ова верување е најразлично разработено во многу приказнични типови и нивни варијанти во фолклорот на многу народи. Мотиви со ова верување се широко заста-

пени и во македонските народни приказни за што сведочат современите записи од теренот, како и приказните забележани од Марко Цепенков.

Според проучувањата на проф. К. **Пенушлиски**, ова верување е најчесто застапено во сижетното дејство на волшебните приказни во кои при употребата на мотивот за неминовноста на претскажаното, најчесто, сижетниот акцент се наоѓа во почетокот и на крајот од нарацијата. Сите други наративни елементи помеѓу овие две главни сижетни компоненти се јавуваат како елемент на нивно поврзување и спојување.

Проучувањето на овој тип приказни зборува дека сижетната композиција на ваквите приказни содржи три типизирани сижетни целини:

а) иницијална сижетна компонента која служи за информирање на слушателите со податоци за ликовите од дадената творба, како и за местото на збиднување на сижетните настани;

б) медијална сижетна компонента која го содржи разговорот на наречниците во кој секогаш третата наречница, по предлогот на првите две, и дава насока на конечната одлука и ја одредува судбината на јунакот од приказната;

в) финална сижетна компонента во која опширно се раскажува за реализирањето на судбинските одлуки низ конкретни животни ситуации и настани.

Во современите народни приказни, како и во приказните запишани од Марко Цепенков, како гласници на божјата волја во одредувањето на човековата судбина најчесто се јавуваат наречниците. Тие доаѓаат на третата вечер од раѓањето на детето, кога се договараат и кога ја одредуваат насоката на движење на неговата судбина.

Според податоците на современите информатори, наречниците во народните приказни се опишани како млади жени облечени во бело кои кај новороденчето доаѓаат околу полноќ, а според својата настроеност во определбата на судбината тие може да бидат добри или лоши.

Од збирката на Цепенков посочуваме две приказни што го третираат односниот мотив, како и нивните речиси идентични турски современи варијанти:

од различни интерпретатори и региони (Прилепско, Штипско, Битолско, Тиквешко), сепак, заедничко за сите нив е личниот белег од творечкиот потенцијал на најголемиот македонски собирач, запишувач и раскажувач Марко К. Цепенков.

Наративните текстови Цепенков ги украсувал и со поговорки и пословици со кои укажувал на одредена поракка дадена во синтетизирана форма. При обработката на прозните материјали, тој пословиците ги сместувал внатре во текстовите, а понекогаш, нив ги користел и како завршна мисла со која се потенцира конкретната тема од творбата (Цепенков собрал околу 5.000 пословици). Освен буквалните преводи на турски пословици, целокупниот фонд на Цепенков обилува и со голем број пословици приложени во својата изворна форма, односно на турски јазик.

Се разбира, Марко К. Цепенков немал тешкотии при преземањето на текстовите од народните умотворби од друго јазично подрачје, конкретно од турскиот јазик, бидејќи солидно го познавал, ќе додаде **Пенушлиски**. Голема љубов кон народните умотворби и познавањето и на други јазици, освен својот македонски јазик, во контактите со луѓето Цепенков можел да слуша народни умотворби и на други јазици кои, потоа, ги преведувал на македонски јазик. Со тоа го збогатувал својот фонд од народни умотворби и тоа огромно богатство го оставил како сведоштво за народното искуство од своето време.

Неговиот исклучителен интерес кон жанрот на народните приказни е евидентиран во десеттомното издание на народни умотворби на Марко К. Цепенков, издание на Институтот за фолклор од Скопје, по повод педесетгодишнината од неговата смрт (умрел 1920 година во Софија). Така, шест книги (од втората до седмата книга) се однесуваат на народните приказни.

Литература

Марко К. Цепенков, Македонски народни умотворби во десет книги. Редакција: Кирил Пенушлиски, Блаже Ристовски, Томе Саздов, Институт за фолклор, Скопје, 1972.

Марко К. Цепенков, Автобиографија, "Македонски јазик", Скопје, 1958, книга 1-2, редакција: Кирил Пенушлиски.

Марко К. Цепенков, Македонски народни приказни, книга 1-3, Скопје, 1958-1959. Редакција: Кирил Пенушлиски.

Кирил Пенушлиски, Прилог кон творечкиот придонес на Марко Цепенков во обликувањето на приказните, Современост, 1, Скопје, 1976, 73-86.

Кирил Пенушлиски, Македонско-турски приказнични паралели (врз приказните на Марко Цепенков), Зборник во чест на Блаже Конески, Скопје, 1984, (издание на Филолошкиот факултет во Скопје, 393-402).

Кирил Пенушлиски, Кон народните приказни на Марко К. Цепенков, во Марко К. Цепенков, Македонски народни приказни, книга петта, Скопје, 1989, 289-297.

Кирил Пенушлиски, Турски елементи (влијанија) во македонскиот фолклор. Во: Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес, Варшава, 1971. Библиотека "Литературен збор" 3, Скопје, 115-123.

Кирил Пенушлиски, Кон прашањето за изворите на приказните на Марко К. Цепенков, Зборник од симпозиумот посветен на животот и делото на Марко Цепенков, Скопје, 1981, 148.

Кирил Пенушлиски, Наречниците во македонското народно творештво, Рад 13 конгреса Савеза Фолклориста Југославије у Дојрану 1966 године, Скопје, 1968, 303-309.

Томе Саздов, Воведен збор: Марко К. Цепенков, Македонски народни приказни, Книга осма: Пословици поговорки, гатанки, клетви и благослови, Институт за фолклор, Скопје, 1980, 5-8.

Блаже Ристовски, Кон творечкиот профил на Марко К. Цепенков, Македонски народни умотворби, книга десетта, Институт за фолклор, Скопје, 1972, 5-13.

Димка Митева, Лексичкиот фонд во приказните на Марко Цепенков, докторска дисертација вп ракопис, Филолошки факултет, Скопје, 1987.

Сена Ариф, Македонски народни пословици и поговорки од турско потекло во записите на Марко Цепенков, Магистерски труд во ракопис, Филолошки факултет, Скопје, 1994.

Божинова Драгица, Некои паремиолошки форми на турски јазик кај Марко К. Цепенков, Македонски фолклор, XVI/31:77-86, Скопје, 1983.

Севим Пиличкова, Мотивот за судбинската предодреденост во некои приказни кај Марко К. Цепенков и современи турски варијанти од Македонија, Македонски фолклор, XXVIII, 55, Скопје, 2000, 17-30.

Севим Пиличкова, Турските народни приказни кај Кузман А. Шапкарев и нивните современи варијанти. Зборник со реферати од научниот собир "Животот и делото на Кузман А. Шапкарев" (по повод 100-годишнината од неговиот зборник), Струга 1992, Струга 2000, 213-223.

Antti Aarne-Stith Thompson, The Types of the Folktale, A Classification and Bibliography, FF Communication No 184, Translated and Enlarged by Stith Thompson, Helsinki, 1964.

Volfram Eberhard und Pertev Naili Boratav, Typen Turkischer Volksmarchen, Viesbaden, 1953.

Боне ВЕЛИЧКОВСКИ

КРАТКИТЕ ЖАНРОВИ ВО ИСТРАЖУВАЊАТА НА ПРОФЕСОРОТ САЗДОВ

Животната врвица на професорот Томе Саздов, започната на 8 февруари 1934 година во Скопје, се заврши по наполнувањето на неговиот 70-ти роденден во родниот град. За Скопје тој во текот на својот творечки пат пишуваше¹³ и издаде антологија на народни песни посветена на градот на Вардар¹⁴. Во родниот град и го оформил своето образование почнувајќи од основното училиште заклучно со докторските студии. Но, затоа, пак, поминал доста време во странство, каде што со свои предавања гостувал на повеќе универзитети: Карловиот универзитет во Прага, Јагелонскиот универзитет во Краков, потоа на универзитетите во Виена, Келн, Нирнберг, Хале, Берлин, Малме, Неапол, Букурешт, Крајова, Вороњез, Тирана, Варшава, Братислава, Катовице и Братфорд, а со реферати на симпозиуми, конгреси и други научни собири учествувал во Лисабон, Истанбул, Измир, Коња, Варшава, Лондон, Хале и Краков.

За животот и делото на професорот Саздов досега пишувале академик Радомир Ивановиќ ("Македонски писатели и дела"), Илија Алушевски ("Огледи за македонската народна книжевност"), Благој Стоичовски ("Томе Саздов – 60 години од раѓањето и 35 години од научната дејност"), професорите Нина Анастасова, Вера Антиќ, Иван Доровски, Миодраг Друговац, Новак Килибарда, Миодраг Матицки, Димче Најчески, Атанас Николовски, Фанија Попова, Науме Радически, Гане Тодоровски, Ванчо Тушевски (наведени по азбучен редослед). Авторите своите осврти

¹³ Томе Саздов, Скопје во народната песна, "Нова Македонија", Скопје, 21.V 1983, стр. 8.

¹⁴ Томе Саздов, Скопје града покрај тиок Вардар, Скопје, "Култура", 1985.

врз трудовите на професорот Саздов ги објавиле во реномирани домашни и странски периодични списанија како и во познати меѓународни публикации.

Ова е пригода да се истакне дека професорот Саздов беше повеќе години директор и претседател на Советот на Семинарот за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот "Св. Кирил и Методиј" во Скопје (1978-1983 година).

За време на својот работен век, период од четири децении, професорот Саздов, како врвен истражувач успеал да оствари многубројни научни постигања кои го вбројуваат меѓу најпознатите фолклористи и книжевни историчари во Македонија. Тој со својата научноистражувачка дејност активно и редовно почнува да се занимава во 1959 година кога се пројавува со истакнатата статија "По трагите на Јоаким Крчовски", објавена во "Разгледи", реномирано списание за книжевни прашања. Потоа се низат други трудови во кои тој засегнува и расветлува бројни прашања непосредно сврзани со неговиот интерес на проучување: книжевната теорија и народната книжевност. Меѓу овие трудови се вбројуваат и повеќе од триесет одделни книги (монографии, прегледи, антологии и др.). Неговата теориска подготвеност, изградениот и проверен истражувачки пристап се базираат врз сопствените теренски истражувања и неуморното трагање по архивите во земјата и надвор од неа. На тој начин тој успеал да фрли светлина врз повеќе настани, тенденции и литературни дејци значајни за македонската книжевна историја. Тоа професорот Саздов го остварил низ голем број статии, прилози, книги, осврти, студии и прикази, со кои си обезбеди име на познат македонски научник и фолклорист и на тој начин им се придружи на редицата познати научници и проучувачи на фолклорот: Х. Поленаковиќ, К. Пенушлиски, В. Иљоски, Г. Тодоровски, Бл. Ристовски итн. Меѓу нив да се потсетиме на следните: "Македонска народна поезија" (Скопје, 1966, 1976); "Преглед на македонската народна проза" (Скопје, 1970, 1981); "Студии за македонската народна книжевност" (Скопје, 1978, 1980); монографиите: "Марко Цепенков" (Скопје, 1974); "Кузман Шапкарев" (Скопје, 1975) и "Стефан Верковиќ" (Скопје, 1974); антологиите: "Грива тресе, бисер рони" (епски народни песни, Скопје, 1970); "Македон-

ски народни приказни" (Скопје, 1972); "Збирка народни песни од југословенска Македонија" (преведена на грчки јазик и објавена во Атина, 1979); "Македонска народна лирика" (Ниш, 1981); потоа "Марко Цепенков: Избор на англиски, руски, француски и српскохрватски јазик" (Скопје, 1979); "Миладиновци: Избрани текстови" (Скопје, 1982) и "На тенка срма нижани - народни умотворби од Пиринска Македонија" (Скопје, 1982). Професорот Саздов е приредувач и на "Избраните дела на Кузман Шапкарев" во пет книги (Скопје, 1976) и еден е од приредувачите на "Собраните дела на Марко Цепенков во десет томови" (Скопје, 1972, 1980).

Дел од неговите трудови се објавени на англиски, руски, француски, германски, португалски, грчки, полски, турски, српски, хрватски и бугарски јазик. Тоа несомнено зборува за значењето и интересот за неговите дела во странство.

Неговата обемна библиографија сведочи за спектарот на интересирањата реализирани за време на долгогодишната истражувачка активност. Но пред сè, забележлив е интересот за теоријата на усната книжевност на македонскиот народ. Исто така е значаен и неговиот придонес на полето на споредбената фолклористика како и на фундаменталните теориски фолклористички прашања.

Сепак, најзначаен од трудовите на професорот Саздов е монографската студија "Марко Цепенков како собирач на македонски народни умотворби" (Скопје, 1974). Студијата произлегува од неговата докторска дисертација, одбранета на Филозофскиот факултет во Скопје, во 1969 година и се базира врз долгогодишни документирани проучувања за животот и собирачката дејност на Марко Цепенков – најголемиот македонски собирач на народни умотворби, фолклорни и етнографски материјали.

Професорот Саздов на сите претходни проучувања на животот и делото на Марко Цепенков им приоѓа аналитички и критички, извлекувајќи го есенцијалното кое се содржи во завршниот дел насловен како "Значењето на собирачката дејност на Марко К. Цепенков за македонската културна историја и фолклористика", каде што ја истакнува потребата од собирачката дејност и нејзиното значење, при што се задржува на главните претставници и

собирачи на македонското народно творештво од Цепенковото време. Се разбира, треба да се истакне дека особено е значаен делот под наслов "Главни елементи на Цепенковата запишувачка практика", во којшто професорот Саздов се задржува на постапките на самата собирачка активност на М. Цепенков, како посебен феномен во предавањето на народните умотворби во пишана форма.

Следејќи ја истражувачката дејност на професорот Саздов, ќе стигнеме до едно друго име во македонската фолклористика. Тоа е познатиот преродбеник Кузман Шапкарев, значаен, меѓу другото, по неговиот капитален Зборник, печатен во Софија од 1891 до 1894 година во 8 томови. Како книжевен историчар и фолклорист, професорот Саздов ја знаеше вредноста и значењето на Шапкарево-то дело за македонскиот народ, па така тој ги објави во 1976 година "Избраните дела на Шапкарев" во 5 тома, во издание на "Мисла" од Скопје.

Во третата книга од Шапкарев, покрај песните од разновиден карактер, објавени се и примероци од кратките фолклорни жанрови, имено, детски игри и залагалки, за кои подоцна професорот Саздов одделно се задржува во неговите трудови за македонската народна литература.

Хронолошкиот преглед на библиографијата на професорот Саздов, нуди јасен увид во неговиот несомнен интерес за кратките фолклорни жанрови. Така, уште во 1969 година во списанието "Современост" тој објавува една подолга статија под наслов "Марко К. Цепенков - собирач и креатор на народните умотворби",¹⁵ во која поопстојно, меѓу другото, се задржува и на македонските народни пословици и поговорки, што претставува студиозно издржан научен труд на важна тема, ретко обработувана дотогаш во рамките на македонската фолклористика. За Марко К. Цепенков како собирач на народните умотворби, професорот Саздов вели дека е мошне специфична творечка појава. За разлика од другите македонски собирачи на народното поетско творештво, тој креативно ја извршувал својата запишувачка работа. Имено, додека другите собирачи на народни умотворби главно ја сведуваат својата собирачка дејност на обично, соодветно запишување или нотирање на фол-

¹⁵ Томе Саздов, Марко К. Цепенков - собирач и креатор на народните умотворби, "Современост", год. XIX, бр. 2, Скопје, 1969, стр. 249-271.

кларните материјали кои ги слушале во моментот на интервјуирањето, вршејќи го притоа нивниот избор на лице место, Цепенков, ставајќи ги на хартија слушнатите народни умотворби свесно ги пресоздавал. Затоа, вели професорот Саздов, може да се зборува за специфична запишувачка постапка на овој наш собирач на народното поетско творештво. Цепенков, за разлика од другите собирачи на народните умотворби, не ги запишувал фолклорните материјали од информаторите на лице место, туку дури подоцна ги ставал на хартија при што тој графиски ги фиксирал со свој јазик, стил и композиција. Тој дополнителен творечки процес во однос на една одредена фолклорна творба кај Цепенков траел различно. Често тој ја запишувал содржината на народната творба само по неколку часа од моментот на слушањето, а некогаш по неколку дена; но имало случаи кога тоа Цепенков го реализирал откако ќе поминале повеќе години од денот кога тој првпат го слушал кажаното или испеаното. Сведоштво за тоа се неговите белешки со кои тој го проследува публикувањето на своите собрани фолклорни материјали.¹⁶ Несомнено, за да можел да репродукува, макар и во послободна интерпретација, една раскажувачка содржина по толку изминато време, Цепенков морал да има вонредно развиена меморија, што тој самиот го потврдува кога вели дека таа "како со инка да му била класна во главата".¹⁷

Се разбира, Цепенков не секогаш се служел исклучиво со својата меморија: понекогаш тој правел непосредни записи на фолклорните творби во моментот кога ги слушал. Но, неговите записи во тие случаи се сведувале, главно, на основните компоненти на содржината. Обработката, по сè изгледа, доаѓала дополнително: подоцна ги препишувал (дури и по неколку пати) таквите свои записи, проширувајќи ја и компонирајќи ја на свој начин нивната содржина. Цепенков бил принуден да прави непосредни записи особено во случаите кога собирал примероци од оние фолклорни жанри, кои без директен запис не можат подоцна да се репродуцираат со потребната точност и прецизност. Тоа

¹⁶ Сборник за народни умотворения, наука и нижина, XII, София, 1894, стр. 210.

¹⁷ Исто, стр. 142.

се однесува на кратките фолклорни жанри – пословиците, поговорките, гатанките, благословите, клетвите и сл.¹⁸

Но, Цепенков народните умотворби ги запишувал и посредно, по прераскажување. Таков пример на запишана народна умотворба по посредно интерпретирање претставува баењето за секаква болест,¹⁹ што Цепенков го запишал според кажувањето на син му Коста, кој бил присутен кога велешанката баба Мара му баела на кичевчанецот Велјан. Баењата, кои се од доменот на кратките фолклорни жанрови, спаѓаат меѓу оние творби кои се интерпретираат во затворен круг, па запишувачот мачно може да дојде до можност непосредно да запише некој нивни примерок. За тоа Цепенков вели: "Бев чул за баба Мара од свет, оти била мошне марифетчија и неколку пати ја молев да ми каже за да го пишам, арно ама нејќеше да ми каже, да не \$ се расипе баењето, чунки жената што \$ кажала со клетва ја заколнала, за на смртниот час да каже. До пет лева \$ таксав да ми каже и пак не ми кажа. Пред некој ден се погоди во една куќа син ми Коста, кај што му баела баба Мара на Велјана и ја отписа бајачката од прочуената баба Мара. Баба Мара била асли од Велес, сега брго дојдена во Софија спроти нејзиното кажување".²⁰

Професорот Саздов објаснува како Цепенковата творечка природа се извишила над обичното, вообичаеното запишување на народните умотворби. Синтаксата на Цепенковата реченица содржи вметнати од него изрази, па дури и цели реченични делови. Многу на број, тие претставуваат своевидни зборовни формули. Некои од нив ги посочува и Д. Мирчев: "бидете итри како некој ѓаол"; "со лага ага не бидуат"; "не ми испила чавка умот"; "и да земи от срце в раце"; "се окапал као мачка во расол". Освен тоа во секој од трите тома на Цепенковите приказни, издадени под редакција на д-р К. Пенушлиски, е даден преглед на поважните такви постојани изрази, содржани во публикуваните приказни; за илустрација, професорот Саздов приведува некои од нив: "Видоф, не видоф, чуф, не чуф"; "Од

¹⁸ "Штом ќе чуеф некоја пословица од некој чоек, на часот ќе ја запишеф", Автобиографија на М. К. Цепенков, "Македонски јазик", Скопје, 1958, кн. 1-2, стр. 129.

¹⁹ Исто, стр. 78.

²⁰ Исто, стр. 78.

збор на збор, на царо в уши"; "Си зел очите в раце";²¹ "Ага со лага"; "Барај да најдиш"; "Без гајле расти тиквата на бостан"; "Кај му очи тамо му и глава"; "Како викнало, така се освало"; "Лаги со рогои"; "Магаре вјај, магаре барај"; "Не знаји чоек за кого печали"; "Ока мас от кај нас"; "Пазарите риба в море"; "Роди бабо дете не бидуа"; "Бадијала киселина послатка е от мед".²² Можат да се додадат уште мошне голем број такви постојани изрази, од типот: "Згора на сето тоа"; "Ако не ни кажиш, кај ќе знаиме"; "Од мерата надвор" и сл.

Претежниот број од таквите постојани изрази претставуваат пословици и поговорки, кои Цепенков обилно и успешно ги вплетува во содржинското ткиво на народните умотворби што ги запишувал, особено во приказните; меѓу таквите пословици и поговорки спаѓаат: "Вади и не клавај - ќе се довади и ќе се изеи"; "Водата спие а душмано не спие"; "Кај сила праина нема"; "Кај што текло па ќе течи"; "Милоста милос носит"; "На слепото пиле Госпо седело му праи"; "От куќен арамија Госпот да те чуа"; "Правината кутиња планина"; "Секое зло за добро"; "Со сила убаина не бидуат"; "Туѓата челат не ет мила како што е мила твојата";²³ "Госпо забгаа, ама не забораа"; "Домашнио есап чаршија не излегуа"; "Еден камен што се тркала не ваќа трева"; "Има от лошото полошо"; "Магарињата печалеле, атој јале"; "Правината се танчи и не се кини"; "Пусто бело виде-ло што е мило"; "Смртнио час со ништо не се откупуа"; "Со прашање Стамбол моиш да го најдиш".²⁴

Обично, Цепенков ја употребува пословицата (или пак поговорката) на крајот од приказната или описот, во функција на своевиден заклучок - наравоучение, поента, како, на пример во приказната за јазовецот и лисицата фатени во стапица : "Ете от кај останало да се вели: итрата лисица среде стапица".²⁵

Меѓутоа, неретко пословицата (поговорката) се наоѓа вплетена во самиот текст на фолклорната творба.

²¹ Марко К. Цепенков, Македонски народни приказни (редакција: д-р Кирил Пенушлиски), Скопје, том I-1958, стр. 314-315.

²² Исто, том II-1959, стр. 334-335.

²³ Исто, том I-1958, стр. 314-315.

²⁴ Исто, том II-1959, стр. 334-335.

²⁵ Исто, том I-1958, стр. 12.

Колку многу ја користи Цепенков пословицата во своите текстови покажува и неговата "Автобиографија": "Докрај достојаф и видоф со очи да се сфрши црковната работа, да се истера грчкио владика, во место него да си имаме општина и јас да бидам баеѓи годиње општинар, црковен, училиштен настојател, комисиа. Ех, слава тебе Господи, си велеш, оти "правината вистина се танчела и не се кинела. Правината, планина кутиња, си велеш".²⁶

Во "Автобиографијата" на Цепенков се наоѓа и непосредно искажување за неговата љубов кон пословицата: "Коа ќе \$ препееф пословиците, поголема радос и лезет усетуаф...²⁷; по овие негови зборови, кои се очигледно сведоштво за тоа дека Цепенков му пристапувал на собирањето на фолклорните материјали со несомнени внатрешни побуди, станува појасен и невообичаен големиот број на собраните од него македонски народни пословици и поговорки, кои се повеќе од 5.000 единици.

Во една друга приказна се среќава прекрасна илустрација за употребата на една позната македонска пословица: "Со мнозина пријатели се разгоарал за тоа нешто, сите го уверуале оти никој не знаји за кого печали, чунки мнозина имале богасто и не било к'смет тие да го јадат, ја зетои го јале, ја други мирафчии. За тоа нешто се прикажуа от стари со погоорќи вака: "Мачници печалиле, немачници јале". Од овие погоорќи и од друзи што му и' кажуале пријателите, се уверил богатио оти друк ќе му и' јади парите, арно ама тој беше преесанил еден есап, што нито тој да и' јади, нито кавеџијата".²⁸

Со вакви изразни средства Цепенков ги оформувал народните умотворби што ги прераскажувал со свои зборови, ставајќи ги на хартија, и во 42-годишната своја собирачка работа тој стекнал своевиден творечки рефлекс во однос на запишувањето на фолклорните текстови. На прекорувањето од татко му дека си ја запоставува професијата (терзиството) заради собирањето на народните умотворби, Марко Цепенков објаснува: "Е така е бре татко,

²⁶ Автобиографија на М. К. Цепенков, "Македонски јазик", Скопје, 1958, кн. 1-2, стр. 131.

²⁷ Исто, стр. 133.

²⁸ Марко К. Цепенков, Македонски народни приказни (редакција: д-р Кирил Пенушлиски), Скопје, том II-1959, стр. 52.

туку пусти мерак што ме опојал, као некогаш тебе кога одеше многу време на лоф. Ете от тука да се сетиш оти и у мене има па овој мерак што сé што да чујам да пишам. Не оти ќе печалам некоа стока от тоа, ами мерак имам, што да чинам.²⁹

Тој 42-годишен период на собирачка работа, извршувана со несовладливи побуди, бил не само упорно запишување на народните умотворби, туку и вистински долгогодишен творечки процес кај еден народен "раскажувач по душа"³⁰, кој во својата собирачка дејност се пројави како органско единство на запишувач и коавтор на фолклорните творби. Самото времетраење на тој долг период бил доволно долг за творечкото оформување на Цепенковите раскажувачки заложби. Всушност, тој временски интервал на Цепенковото творечко созревање наполно импонира со својата должина: со така продолжително запишување на народните умотворби не може да се пофали ниту еден друг собирач кај нас. И не само кај нас: професорот Саздов него го споредува со прославениот Вук Ст. Караџиќ, кој по квантумот на собраните фолклорни материјали стои зад Цепенков. Само со невообичаено долготрајниот собирачки процес се објаснува огромниот број запишани народни умотворби од Цепенков. И со нивното креативно усовршување од негова страна, се разбира.

Стилски унифицирајќи ги своите собрани фолклорни текстови, тој го поизвишил нивното уметничко ниво, забележува професорот Саздов, претставувајќи се себеси како несомнен нивни креатор, како талентирана раскажувачка личност. Во Цепенковиот стил се содржи своевиден начин на кажување, свој агол на гледање на светот и чувствено осмислување на појавите за кои станува збор. Тој оригинален начин на кажување кај Цепенков, меѓутоа, е целосно во духот на народното раскажување, така што може да се рече дека претставува една изразита варијанта негова.³¹ Затоа Цепенковиот стил многу живо и

²⁹ Автобиографија на М. К. Цепенков, "Македонски јазик", Скопје, 1958, кн. 1-2, стр. 136.

³⁰ Блаже Конески, Марко К. Цепенков - предговор кон книгата "Марко Цепенков: "Сказни и сторенија", Скопје, 1954, стр. 12.

³¹ Б. Конески, Марко К. Цепенков - предговор..., стр. 15.

раскошно го презентира токму народниот раскажувачки збор, мошне адекватно го репродукува усното кажување.

Освен за кратките жанрови од Цепенковиот опус, професорот Саздов, се занимава и со компаративистички истражувања на македонските народни пословици и поговорки од некои тематски видови со соодветните примери на паремиологијата на другите јужнословенски народи. Така, треба да се истакне објавувањето на еден од неговите трудови, што претставува прилог од оваа област од извонредно значење, кој се однесува на сродностите во македонските пословици и поговорки со оние на црногорскиот народ³², во кој тој остварил егземпларен научноистражувачки потфат, чија аналитичност, аргументираност и функционалност е консеквентно покажана во бројни значајни сознанија, констатации и заклучоци. Во овој фолклористички труд, користејќи го, главно, компаративниот метод во истражувањето на македонските кратки фолклорни жанрови во сооднос со таквите фолклорни творби кај црногорскиот народ, авторот посочува и разгледува конкретни примери. Тие анализи врз фолклорниот материјал не се сосредоточени само на тематските карактеристики, специфики, сличности и различности туку и врз поетиката, семантичката и композициската природа на кратките народни умотворби. Се разбира, на страниците на својот труд тој целенасочено и функционално го покажува своето истражувачко проседе.

Укажувајќи и на нагледен начин илустрирајќи ги меѓусебните совпаѓања од тематско-содржинска, лингвистичка, стилско-изразна и постско-семантичка природа во најконцизните фолклорни творби кај народите од јужнословенскиот простор, професорот Саздов ја истакнува и народната колективна филозофија застапена во нив, а изразена на впечатлив начин. За да бидат аналитичките постапки попрегледни, поаргументирани и поилустративни, тој во својот текст застапил соодветни паралелни цитати од пословиците и поговорките, укажувајќи на нивниот утилитарен и едукативен аспект. Притоа, тој се

³² Томе Саздов, Сродностите во народните пословици и поговорки кај Македонците и Црногорците (книжевно-историски, тематски и стилско-изразни особености), "Прилози", МАНУ, Скопје, 1990, XV/2, стр. 21-34.

зложува за постоењето на типичното "народно" во овие кратки народни умотворби на споменатите два народа. Совпаѓањата, идентичностите и сличностите во тематско-содржинската и стилско-изразната сфера, тој ги толкува со заедничките нивни извори, меѓу кои Светото писмо е најпознатиот.

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ

ТРАЕЊЕТО НА МОРАВСКАТА МИСИЈА

По 1140 години од почетоците на Моравската мисија соочени сме со нејзиното траење, со несопирливото значење за културниот раст на сите Словени. Достигањата постигнати со нејзиното осмислување и реализирање се видливо присутни и важни во Македонија, за што ни говорат одбележаните јубилеи на нејзините остварувачи, просветителите и светителите Кирил и Методија. Со оглед на тоа што овие мудри основачи предвиделе учен кадар, значаен за иднината, се појавија нивните ученици светите Климент и Наум Охридски, кои целата епохална дејност на браќата ќе ја пренесат во Македонија, со формирањето на Охридската книжевна школа. Во случајов нашата цел е да ги прикажеме фазите на нејзиниот раст и значење.

1. Браќата Кирил и Методија уште во раната младост се истакнале како вешти мисионери. Таа нивна дејност е заснована врз здрава подлога, т.е, врз нивната високообразованост. Постариот брат Методија бил одличен правник, силен по дух, а и во одлична физичка кондиција. Не случајно десетина години бил назначен од византискиот император за управител во словенската област северно од Солун, што значи во Македонија, која во тоа време се граничела со Бугарија. Се смета дека императорот го поставил стабилниот Методија на север од државната граница, за да управува мудро и вешто. Се смета дека во оваа област во Македонија го составил трудот "Закон суден за луѓето", за што посебна студија објави славистот Сергеј Троицки.

2. Панонските легенди оставаат значајни траги за првата самостојна мисија на Кирил Филозоф, наречена Сараценска или Арапска. Иако оваа мисија е карактери-

зирана од страна на византискиот двор како верска, видлив е нејзиниот политичко-дипломатски карактер. Оваа мисија била изведена во 855-856 година, а делегацијата ја предводел младиот Кирил. Во суштина во неа младиот мисионер се испробал на полето на одбраната на христијанската религија, која била жестоко нападната од учените претставници на Сараценскиот калифат. Кирил излегол како победник, а за награда успеал да ги врати во Византија сите византиски заробеници, што била една од важните цели на мисијата.

3. Двајцата браќа воделе успешни полемики и со развиените Хазари, истакнувајќи го суштинското значење на Светата Троица, неприфаќана од другите вероисповеди. И од оваа мисија и двајцата браќа како нејзини предводници ги вратиле во Византија заробениците, добиени од честите борбени судири меѓу Византија и Хазарите. По овој повод браќата ги пронашле и моштите на одамна починатиот римски папа Климент Римски, кои подоцна ќе одиграат важна улога со текот на Моравската мисија.

4. За да се сфати суштински значењето на Моравската мисија, неминовно е потребно сознанието за нејзиниот тек. Имено, загрижениот моравски кнез Ростислав се покажува како остроумен и далековиден управител. Тој се стреми да создаде силна држава, но таа е притисната и омаловажувана од силната северна Германска држава. Покрај тоа, во 862 година се создал германско-бугарски сојуз, со цел да се спречи развојот на Моравската држава. Големогерманската држава на Лудвиг Германски и бугарската држава на кнезот Борис почувствувале опасност од јакнењето на Голема Моравија со остроумниот владетел Ростислав. За аспектите на германско-бугарскиот сојуз против Голема Моравија посебни показатели истакна Харалампие Поленаковиќ, преку едно писмо од папата Никола II, за што говорат и студиите на Франц Гривец. Токму затоа мудриот Ростислав му се обраќа на византискиот император, исто така заинтересиран за превласт над словенските формации. И славистот Ф. Дворник го истакнува политичкиот потенцијал на Моравската мисија, како и познатиот византолог Георги Острогорски.

Во секој случај со изведувањето на Моравската мисија се исполнија најважните предуслови за историско-културниот развој на Словените:

а) За потребите на словенската писменост побарана од моравскиот кнез Ростислав императорот Михаил III им ги испрати испробаните мисионери светите Кирил и Методија, кои ја создадоа глаголската словенска азбука, една идеална индивидуална творба, со сите белези и приспособувања кон словенскиот јазичен гласовен систем. Оваа дејност не е случајна. Методија живеел во Солун, потоа во Словенското кнежевство во Македонија цели десет години, што значи бил во непосреден контакт со луѓето од Јужна Македонија. Меѓутоа, гласовниот систем на азбуката, до денес беспрекорно оценуван од лингвистите, укажува дека големиот талент на Браќата кон филологијата, можел да се должи и на основите од мајчиниот јазик, што можеле како јужномакедонски говор да го научат така добро од родителите.

б) И двајцата браќа просветители го кодифицираа словенскиот литературен јазик, земајќи го за основа дијалектот на јужномакедонскиот словенски говор од околината на Солун. На тој начин еден јужномакедонски говор ги транспонира карактеристичните белези кај сите Словени, кои го прифаќаат како свој литературен јазик, именуван со разни термини, а најчесто прифаќан како "старословенски".

На оформениот литературен јазик Браќата можеа да ги преведат најнужните богослужбени книги од грчкиот јазик, неопходно нужни за изведувањето на Моравската мисија.

в) Како показ за најстарата писменост со глаголска традиција ги имаме ракописите од најстариот период: Асемановото евангелие, Зографското евангелие, Мариинското евангелие итн.

г) Паралелно со развиената глаголска традиција се развива и кирилската писменост.

д) Полемичкиот дар на браќата даде плод во многу средини. И во Моравската мисија и двајцата учители воделе полемики со тријазичниците, кои по секоја цена сакаа да го обезвреднат словенскиот јазик, словенската култура. Генијалниот полемичен дух доаѓа посебно до израз во Венеција, каде што Браќата биле напаѓани од венецијанските тријазичници. Венецијанската одбрана на Кирила на словенската писменост и јазик останува како антологиски пример на книжевен полемичен текст.

ѓ) Место враќањето во Цариград Браќата престојувале во Рим, пречекани достоинствено од папата Адријан II, кој дозволил црковна богослужба во неколку римски цркви. Папата бил восхитен од пренесените мошти на папата Климент Римски, пронајдени од Браќата во Херсонес, по повод извршувањето на Хазарската мисија.

е) Во Рим во 869 година починал неуморниот помлад брат - Кирил, додека Методиј ја продолжува Мисијата и по сугестиите на својот брат. Неговата одисеја не е лесна, но и тој самиот со учениците го продолжува макотрпниот пат, водејќи постојана преписка и со наредните папи, по Адријан. Германските епископи воделе постојан диспут со него, но дури по смртта на Методија во 885 година во Моравија, тие успеале да ги протераат вредните Кирилометодиеви ученици и да ја спречат натамошната словенска мисија.

5. Како последица на повеќегодишната Моравска мисија, по нејзиното прекинување во Моравија, вредните Кирилометодиеви ученици светите Климент и Наум Охридски ја формирале во Западна Македонија Охридската книжевна школа, со основа во 886 година. Додека во Бугарија се води политика да се озваничи словенскиот јазик, на местото од грчкиот, во однос на прашањето за азбуката, во Преславската книжевна школа е заведена кирилицата како званична азбука, додека во Охридскиот центар свети Климент Охридски, како родоначалник на истата школа, ја зацврстува глаголицата, со која азбука биле составени повеќе глаголски охридски ракописи. Затоа, како заклучок може да се каже дека Охридската книжевна школа ја пренесува

целокупната кирилометодиевска глаголска традиција од Моравија во Македонија. Разбирливо, и во овој центар, цели два века по смртта на Климента живее глаголицата, но паралелно и со развиената полесна кирилска традиција, согледана преку примерите на Добромировото евангелие, Охридскиот апостол итн.

6. Моравската мисија покажа дека планирањето на перспективен млад кадар е основна поставка за продолжителна културна традиција. Охридскиот центар, изграден од учениците на светите Кирил и Методија, стана нов расадник на писмена словенска традиција, како центар од кој зрачесто се одливала писмената ракописна традиција во целиот словенски свет.

ИСТОРИЈА И КУЛТУРА

Новица ВЕЛЈАНОВСКИ

ШЕЕСЕТ ГОДИНИ АСНОМ

За историското значење на Првото заседание на АСНОМ во историјата на македонскиот народ е доста пишувано. АСНОМ е една од најобработуваните теми во историографијата во изминативе шеесет години. Поради тоа во овој прилог настојуваме да се осврнеме повеќе на изодениот пат од АСНОМ и конституирањето на самостојна суверена и независна Република Македонија кое се надоврза на АСНОМ, отколку на АСНОМ.

Од конституирањето на Македонија (вардарскиот дел) како држава членка на југословенската федерација што се реализира со решенијата на Првото заседание на АСНОМ на 2 август 1944 година³³ изминаа шеесет години на развој на македонската држава, но и сериозни предизвици, кои го доведуваа и сè уште го доведуваат во прашање нејзиното опстојување. Во изминатиот период, односно во 1991 година, со распаѓањето на заедничката држава СФР Југославија, Македонија ја прогласи својата самостојност, сувереност и независност и како таква продолжува да постои.

Гледано историски, период од шеесет години е мошне краток период. Меѓутоа, за македонскиот народ, кој со векови се борел да го оствари правото на слобода и да создаде своја држава, изминативе шеесет години на суштествувањето на македонската државност се исклучително долг период. Велиме долг затоа што македонската државност била проблематизирана, поставана на испит, потврдвана или негирана. Таа никогаш не била гарантирана, но Македонија опстојувала. На македонскиот народ сè уште му претстојат сериозни напори за да ја зачува, да ја гради и да

³³ Зборник на документи АСНОМ, т. I, кн. 1, Архив на Македонија, Скопје, 1984, с. 154-166.

ја развива својата држава. Затоа АСНОМ, темелот на македонската држава бил и останува симбол на македонската борба за слобода и симбол на непокорот. Тој е амблемот на македонската државност. Тој стана и ќе остане како симбол на македонското опстојување зашто произлезе од поранешните борби, а се надгради над илинденската епопеја од 1903 година. Или, како што напишал рускиот научник А.С. Аникиев, „Решенијата на АСНОМ од август 1944 година, може да се сметаат за главната етапа во долгиот спор за судбината на македонската нација”.³⁴

Според тоа, со прогласувањето на Македонија како држава, македонскиот народ создаде услови да се развива и да го доградува своето културно-национално битие. Ако е АСНОМ „главната етапа”, опстојувањето на Македонија мина уште низ неколку етапи за кои е нужно да се спомнат некои позначајни карактеристики.

Периодот по АСНОМ 1944 година, односно по АСНОМ 1945 година³⁵ па до осамостојувањето на Република Македонија е единствен и во основа неделив период, но во историско-периодизациска смисла во него може да се изделат неколку покарактеристични етапи. Во секоја од нив може да се забележи нов чекор кон осамостојувањето на Р. Македонија.

Од формирањето на Владата на ДФ Македонија во април 1945 година и преименувањето на АСНОМ во Народно собрание во 1945 почнува етапа на административна етатизација во која активностите биле насочени кон јакнењето на федерацијата и нејзината власт. Иако кон крајот на следната (1946) година бил донесен Уставот на НР Македонија³⁶ како прв уставен документ во историјата на

³⁴ А.С. Аникиев, Македонская -проблема в контексте международных отношений на Балканах (1943-1949 година), *Македония: проблемы истории и культуры*, Российская академия наук – Институт славяноведения, Москва, 1999, с. 262-321.

³⁵ На третото заседание на АСНОМ од 14-16 април била избрана првата влада на ДФ Македонија. Антифашистичкото собрание (АСНОМ) со посебен закон се трансформира во Народно собрание на Македонија, што значи тој термин како за овој државен орган веќе не постоеше. Со изборот на првата влада биле докомплетирани сите органи на власта, што останало како незавршена обврска од 2 август 1944 година на Првото заседание на АСНОМ.

³⁶ „Службен весник на НРМ „ бр. 1/1947 година.

македонскиот народ, всушност тој бил во функција на етатизацијата која веќе била утврдена со Уставот на ФНРЈ од почетокот на 1946 година. По неколкугодишното функционирање, во 1953 година уставите биле променети со донесувањето на уставни закони, кои исто така биле уставни документи без оглед на нивното име. Во нив биле внесени некои промени кои овозможиле олабавување на административно-централистичкиот систем на односи во државата што било поволно и за развојот на НР Македонија.

Периодот 1945-1953 година може да се означи како административно -централистички во развојот на НР Македонија во рамките на југословенската федерација. Тој, покрај неговите слабости, ги претставувал првите „детски чекори“, чекорите на заодувањето на македонската држава, со сите тешкотии кои неминовно ги носела таа етапа. Имено, првите години непосредно по ослободувањето на земјата со постојниот занес од успехот во војната и конституирањето на македонската држава, со невиден ентузијазам мотивиран делумно и од агресивната партиска пропаганда, се пристапило кон обновата на земјата и воспоставување на државната економија. Техничката хендикепираност се надолжувала мануелно, со примитивни средства. За странски капитал не можело ниту да се помисли, бидејќи идеолошките предрасуди спрема капиталистичките земји тешко се надминувале. Не биле искористени и предностите што се нуделе од САД преку таканаречениот Маршалов план за обнова на земјите настрадани во војната.

Промената на сопственичките односи што било во функција на подржуваче на приватната сопственост се одвивало доста болно.³⁷ Конфискацијата, експропријацијата и аграрната реформа имале за цел да извршат промена кај титуларот на сопственоста, но во нив имало и политичка цел, која се состоела во тоа да се стекнат со имот оние што учествувале во војната, затоа што со таков мотив мнозинството од нив учествувале во неа. Особено болни биле промените во аграрносопственичките односи, затоа што се нарушувала една вековна традиција во аграрот, а земја требало да добијат и некои кои ниту ја работеле ниту пак

³⁷ Поопширно за ова в. д-р Виолета Ачкоска, Аграрносопственичките промени и процеси во Македонија 1944-1953, Институт за национална историја Скопје, 1998, с. 1-355.

сакале да ја работат. Приватната сопственост на земјата била ограничена на мошне мал посед кој не можел да создава акумулација, туку само преживување. Производителите биле должни да ги продаваат своите производи по цени што им ги определувала државата.³⁸

Промените во производната структура не биле обмислени да се стимулира продуктивноста, туку да се стимулира сопственоста на државата. Претпријатијата биле опфатени со многубројните главни или подоцна генерални дирекции кои го собирале одработеното, а на работниците им обезбедувале буџетски плаќања. Производството и порастот биле планирани во рамките на петгодишни планови по примерот на советските „петолетки“. Притоа не било важно дали планираните производи ги бара пазарот, затоа што не се одвивало на принципите на пазарната економија.³⁹

Веднаш по нејзиното формирање, Владата на ДФЈ, повикувајќи се на воените успеси и особено успехот во конституирањето на македонската држава како највисок историски дострел – АСНОМ, го објавила актот познат како Декларација на Владата на ДФМ. Во голема мера таа била копирана од Декларацијата која во почетокот на март 1945 год. ја објавила владата на Јосип Броз Тито. Поради тоа во неа биле напуштени некои изворни принципи на АСНОМ, иако на нив се повикувала. Ова особено се однесува на сопственоста која во Декларацијата на АСНОМ била гарантирана како едно од основните права на човекот и граѓанинот.⁴⁰ Декларацијата на Владата на ДФМ, главно се занимавала со политички прашања, „братството и единството на југословенските народи“, и местото на Македонија како „единствен“ избор да биде членка на „цврста“ југословенска федерација, но не понудила решенија за стопанскиот развој на заостанатата федерална Македонија.⁴¹

³⁸ Д-р Виолета Ачковска, *Задолжителниот откуп во Македонија 1945-1953*, ИНИ, Скопје, 1995, с. 1-269.

³⁹ Д-р Лазар Лазаров, *Општествено-економскиот развој на НР Македонија во периодот на обновата и индустријализацијата*, ИНИ, Скопје, 1988, с. 1-390.

⁴⁰ Цит. зб. АСНОМ, с. 157-158.

⁴¹ За работата на првата македонска влада Едвард Кардел напишал: „Народната влада и нејзините министерства, работејќи врз повеќе сегменти и мерки за експроприација и ограничување на

Фаворизирањето на административно-централистичкиот модел на уредување на југословенската федерација, а со тоа и на одделните републики во неа, во голема мера било предизвикано и од општите општествено-економски и политички околности во Југославија. Во тие околности, кога ситуацијата сè уште била нејасна, кога се појавувале и одделни опозициони истапувања и незадоволства од решавањето на националното прашање, раководната структура сметала дека е загрозен системот на новата власт, поради што требало да се формира стабилна и, пред сè, „цврста“ влада. Сè уште бил присутен страв од реставрирање на стариот предвоен систем, а имало и сознанија дека некои од надворешните земји, сојузници на движењето против фашизмот го поттикнувале и го помагале тоа. Таква клима се создала и во Македонија, иако не постоела таква опасност каква што била промовирана со наводниот „македонски сепаратизам“. Таков сепаратизам пројавувале некои групи од албанската националност организирани во системот на „бали комбтар“, но тие остатоци не биле силни, туку биле бргу разбиени уште во 1945 година. Опасноста од постоење на „народен непријател“ била донескаде смислено лансирана за да може да се инсталира поголема контрола над масите, а тоа не била само македонска туку општојугословенска појава.

Во неповолни политички и економски услови почнале подготовките за донесување на уставните документи. Тоа било потребно да се направи затоа што ниту Југославија како федерација, ниту пак републиките имале основен законодавен акт кој би го имале во основата на сопственото државно уредување. Навистина, биле донесени општи прописи според кои правата од бившата југословенска држава која се распаднала во Втората светска војана, би се применувале само доколку не се во спротивност со новото уредување на државата и на новите општествени односи кои се создавале, но тоа било недоволно. Тоа правило во основа било прифатено и во документите од АСНОМ и почитувано кога биле во прашање прописите во Македонија.

‘капиталистичките елементи’ придонесе државната власт во Македонија да ги добие клучните позиции во стопанството во борбата против реставрирање на капиталистичкиот сектор”. Едвард Кардел, Одбрани дела, VIII, „Комунист“ и „Мисла“, Скопје, 1980, с. 59.

Но, подготовките за новите уставни документи во Македонија не се одвивале врз некоја утврдена политичка платформа, туку најнапред било неопходно да се донесе уставот на федерацијата, а потоа и на републиките, што имало влијание за натамошната централизација на власта и постепено напуштање на решенијата од АСНОМ.⁴²

Конституирањето на новата власт се одвивало и во неповолни политички состојби диктирани од надворешниот фактор. Довчерашните сојузници на Југославија во текот на Втората светска војна, односно западните земји, отворено биле незадоволни од изборот на системот на државното уредување во Југославија според моделот на Советскиот Сојуз, бидејќи нивната основна доктрина била борба против комунизмот. САД побарале преиспитување на договорите кои биле склучени меѓу нив и Кралството Југославија, додека Велика Британија веќе заговарала спуштање „железна завеса“ кон Исток. Советскиот Сојуз ѝ давал поддршка на Југославија, што на Запад било толкувано како обид да се постави советска контрола на средна и југоисточна Европа. Јазот на недоразбирањата кулминирал со избувнувањето на Граѓанската војна во Грција во 1946 година, кога Британија и воено интервенирала за да спречи „советизација“ на целиот Балкан. Тој настан бил искористен за воведување терор и прогонување на Македонците од Егејска Македонија, што покрај политичките последици, предизвикало и економски тешкотии да се згрижат реките од бегалци.⁴³ Агресивноста на грчката десница спрема Македонците била мотивирана и од некои неодмерени изјави на одделни функционери од федерацијата, но и од расположението на македонското ослободително движење во Грција кон решенијата на АСНОМ и создавањето на ДФ Македонија како нова држава во југословенската федерација.

⁴² За ова поопширно в. д-р Новица Велјановски, Отстапувањата од решенијата на АСНОМ и централизацијата на југословенската федерација, Зб. „Македонците и Словенците во Југославија“. Институт за национална историја Скопје и Институт за наука при Филозофскиот факултет во Љубљана, Скопје-Љубљана, 1999, с. 59-68.

⁴³ Според расположливите податоци за време на Граѓанската војна од Грција во периодот 1946-1949 година од Егејска Македонија побегнале 60 000, а таму останале да живеат уште 250 000 Македонци. В. „Запознајте ја Македонија“, група автори, „Ина – комерц“, Скопје, 2001, с. 126.

Првото заседание на АСНОМ со својот проглас до македонскиот народ го повикало на негово обединување. Тоа прашање станало особено актуелно во пиринскиот дел од Македонија. Во Бугарија се развило антифашистичко движење, меѓутоа Бугарија како држава со царската власт § припаѓала на Хитлеровата коалиција. Тоа на Бугарија и донело извесна инфериорна положба, па по 9-ти септември 1944 година кога била воспоставена власта на ОФ Бугарија со помош на Советскиот Сојуз, се сметало дека е можно или пак е блиску и обединувањето на македонскиот народ од трите дела на Македонија. На многу голем одглас и прифаќање во Бугарија биле решенијата донесени на Првото и другите заседанија на АСНОМ. Македонската емиграција, но и некои официјални органи на Бугарија повикувале примена на истиот модел за македонската државност што бил остварен во Југославија, односно за вардарскиот дел од Македонија. Бугарија § се приближила на Југославија, меѓу другото, и поради претстојните мировни преговори во Париз во 1946 година и нејзиното ослободување од воените репарации, па иако формално, прифатила некои нејзини барања за решавање на македонското прашање. Но, на Париската мировна конфедеренција било одбегнато тоа прашање и поради грчкото противење, па така тоа било неформално поставено во контекстот на територијалните претензии на Грција кон Југославија, односно Македонија. Сепак, по потпишувањето на Париските мировни договори во 1947 година, како и билатералните спогодби меѓу ФНР Југославија и НР Бугарија истата година на Блед, дошло до интензивирање на меѓусебната соработка, а во тие рамки и на бугарското признавање на македонската нација, нејзината култура и историја. Во рамките на познатата „културна автономија” биле отворени македонските училишта и неколку институции од областа на културата. Се интензивирале и преговорите за создавање федерација меѓу двете земји со вклучување на Македонија како можност за трајно решавање на македонското прашање како што барале документите на АСНОМ – обединување на македонскиот народ.⁴⁴ Меѓутоа, ниту на едната, ниту на другата страна имало искрена волја и желба, а и тоа што било направено било прекинуто во 1948 година, кога се појавил спорот меѓу

⁴⁴ Цит. зб. АСНОМ с. 172-191.

Југославија и земјите од Информбирото и бил ставен крај на таа идеја.

Уставот на ФНР Југославија и Уставот на НР Македонија биле плод на општиот амбиент што постоел во државата. Со нив биле уставноправно санкционирани административно-централистичките тенденции во конституирањето на југословенската федерација. При нивното донесување не изостанала доминантната улога на Комунистичката партија, па освен во фазата на нивното донесување, таа си обезбедила и натамошна раководна позиција. Уставот на НР Македонија,⁴⁵ за разлика од некои други републики, бил донесен без да се води поголема расправа за него, но сепак во таа краткотрајна расправа биле истакнати вредностите на ослободителното антифашистичко движење и на АСНОМ како темелник во создавањето на македонската држава.

Без оглед на многуте недоречености, напуштањето на изворните решенија на АСНОМ, потоа во неколку сегменти, Уставот на НР Македонија како прв документ од таков карактер во историјата на македонскиот народ бил исклучително значаен документ. Со него се верифицирале напорите за создавање македонската држава со највисок акт на државата со што Македонија добила нов квалитет во нејзината државност. Некои прашања имале чисто формално значење, иако биле пропишани како права на државата НРМ. Но поради вистинските состојби во практиката тоа не било остварливо. Клучните функции во државата (одбрана, внатрешни и надворешни работи) ѝ припаѓале на федерацијата, а за другите морала да се консултира со органите во федерацијата. Така биле редуцирани некои права од републичката надлежност кои таа ги имала во 1945 и во 1946 година во согласност со документите на АСНОМ, односно до донесувањето на првиот македонски уставен документ.

Клучен настан кој бил типичен продукт на централистичко-етатистичките односи во Југославија и во Советскиот Сојуз, но и кој придонел за натамошен процес во централизацијата на југословенската федерација, бил судирот кој се појавил во 1948 година меѓу Југославија и земјите од „народната демократија“ предводени од Советскиот

⁴⁵ „Службен весник на НРМ“, бр. 1/1947, с. 9-40.

Сојуз. Тој се случил во време кога во Македонија биле постигнати некои почетни резултати во оформувањето на власта, во економската обнова и во некои други области. Откажувањето на сите договори кои Југославија ги имала со земјите кои останале под политичка контрола на СССР, се одразило и на македонската економија, која и така била слаба. Југославија како држава, поради нејзината изолација се нашла на крстопат. Се поставило прашањето како да продолжи понатаму да го изградува системот на југословенското комунистичко уредување, а сепак по нешто да се разликува од СССР. Кон ова треба да се спомне и стравот (или реалноста) од советска интервенција во Југославија, кој предизвикал други (нехумани) последици.

Небулозната политичка ситуација во Југославија ја наложила потребата југословенското општество да се потпре врз „доверливата” структура односно врз членовите на КП. Тоа го предизвикало зголемувањето на професионалниот партиски апарат, на административниот и, особено, на полицискиот апарат. Партиските функционери како „најподобни” ги преземале клучните функции и во партијата и во државниот апарат. За подобра контрола во локалната власт во Македонија биле повторно обновени обласните одбори укинати во 1945 година. Првиот конгрес на КПМ од 1948 година ја доцментира партиската хегемонија и идеологија во сите сфери, иако неговото одржување имало за цел да се верифицира антисталинистичкиот курс и да се пресмета со „информбировците”. Конгресот поволно ги третираше достигнувањата во НОБ и постигањата на македонската држава со АСНОМ и потоа, но останал недоречен за многу прашања, а особено за демократијата, која формално била содржана во неговите документи.

Административно-централистичкиот систем на управување и раководење со стопанството не можел да остане долго. Неговите стеги станувале сопирачки за развојот, пред сè, за стопанскиот. Прв чекор кој бил направен во таа насока бил обидот да се изврши промена во управувањето со стопанските претпријатија и евентуалната децентрализација. Во 1950 година, замислената промена била воведена со донесувањето на Основниот закон за управување со државните стопански претпријатија и стопанските здруженија

од страна на работните колективи.⁴⁶ Обиди за децентрализација се направиле и во администрацијата. Во организирањето на локалната управа, на пример, во Македонија обласните одбори биле укинати само по едногодишно постоење.

Во обидите да се „демократизира“ КП, на нејзиниот Шести конгрес во 1952 година, утврдила два најважни пункта на дејствување: на внатрешен план – борба за работничко самоуправување, а на надворешен план – борба против сталинизмот. КП го променила името во Сојуз на комунисти, па и тоа го сметала за „демократска“ промена.

Следниот период кој КП го нотирала како нејзина приоритетна задача – „Борба за работничко самоуправување“, траел дваесетина години, односно од 1950 до 1970 година. Замислената трансформација која во јавноста добила слоган „фабриките на работниците“ на почетокот изгледала уверлива, па и остварлива. Но избраните работнички совети, кои почетокот имале извесна позитивна улога, барем во тоа што се напуштиле гломазните дирекции на државен монопол, постепено се претворале во органи за манипулирање со правата на работниците во остварувањето на нивната добивка. Се покажало дека партиските, а преку нив и државните органи, не биле подготвени така лесно да се откажат од новосоздаваната вредност, па измислувале разни начини пак да остваруваат битно влијание во распределбата.

Во СК се појавиле две струи од кои едната се залагала за промени, а другата за задржување на стекнатите позиции на СК. Оние што биле за промена на позицијата на СК и за негово трансформирање во модерна демократска партија биле обвинети за антикомунизам и прозападна ориентација.

Воведувањето на општините како основни општествено-политички заедници во 1955 година во извесна смисла имало позитивен тренд во насока на замислената децентрализација, но некои од нив, особено побогатите, го злоупотребувале тоа, затворајќи се во сопствените рамки. Некои од нив се бореле само да ги задоволат тесните општински интереси што се одразило на економски план бидејќи се развила борба секоја општина да гради „своја“

⁴⁶ „Службен лист на ФНРЈ“ бр 6/1951 г.

наречена политичка фабрика. Обид за реформа на Сојузот на комунистите во Југославија и во републиките бил Седмиот конгрес на СКЈ одржан во Љубљана во 1957 година. Иако изразил мали резерви кон самоуправувањето, се концентрирал на партиската дисциплина за која се сметало дека е една од основните причини што работите не се одвиваат добро. Сепак, поради едни или други причини, а најмногу поради помошта која на Југославија ѝ доаѓала од САД и од некои други западни земји, во периодот меѓу 1951 и 1957 година бил остварен најголемиот развој. На пример, само во НР Македонија статистичките показатели забележале дека пораст бил дури 17% кое му било припишано на „самоуправувањето“ како вистинско решение за натамошниот развој.

Поради неколкуте општествени и стопански промени и краткотрајни реформи, созрела идејата за нови уставни промени кои биле направени во 1963 година. Во фазата на нивното донесување се одвивала широка дебата. Нејзината цел имала и длабоки политички мотиви, а основната идеја натамошно зацврстување на системот, тогаш промовиран како „политички систем на социјалистичкото самоуправување“. Во поразвиените републики (Словенија) дебата се одвивала во насока на воведување поголема политичка и стопанска автономност, а во помалку развиените (Македонија), таа останала во рамките на идеолошките „предности“ на самоуправувањето. Поради спротивставеностите кои во однос на стопанскиот развој постоеле, уставите од 1963 година не донеле некои битни промени, туку само модификации на постојното. За да се засили социјалистичката определба на системот, во уставните документи биле променети називите. Зборовите „народни“, биле насекаде заменети со зборовите „социјалистички“, па и тоа било сметано за успех. Наместо „влада“ бил воведен „извршен совет“. Заостанувањето на НР Македонија го продлабочил катастрофалниот земјотрес од 26 јули 1963 година, чии последици, и покрај солидарноста на југословенските народи и од странство, долго време не можеле да се залечат. Во периодот меѓу шесеттите и седумдесеттите години, незадоволството од уставните промени и од слабиот стопански пораст предизвикало диференцирање на две струи: етатистичка и либерална. Првата се залагала

за поцврста федерација, а втората за поголема слобода во развојот на економскиот систем. Заостанувањето во стопанскиот развој и дискусиите за поголема демократија резултирале со експанзија на првите националистички струења, особено на Косово. Причините за тоа не се лоцирале таму каде што биле туку во често употребуваната фраза „застој на социјалистичките самоуправни односи”.

Од почетокот на седумдесеттите години почнала нова етапа за политички либерализам и договорна економија (1971 - 1991). Во овој период биле извршени неколку промени во општествено-економскиот и во политичкиот систем кои создале услови за осамостојување на Република Македонија, како и на другите држави од тогашната СФР Југославија.

Се разбира дека тој процес не се одвивал преку ноќ, туку постоеле разни околности и обиди да се најде излез од длабоката криза во која постепено, но сигурно запаѓала југословенската држава. Иницијативите за уставни промени пак не изостанале. Сега биле иницирани од честите партиски собири на кои биле договорани идните стратегиски параметри на развојот. Она што било прокламирано во партиските документи, се преточувало во уставните документи. Така, само неколку години од уставните акти донесени во 1963 година, било оценето дека тие не се добри, па во 1967 година потекнале иницијативите за нови уставни промени, сега амандмански. За ваквата определба влијаел судирот во политичкиот врв на Југославија и отстранувањето на некои српски раководители (Александар Ранковиќ), кои биле обвинети за централизам и „цврста рака” во федерацијата. Промените ги забрзале и некои либералистички појави во Хрватска, кои биле иницирани како „масовно движење”, зад кое, всушност, била идејата за самостојна Хрватска. Ниту Македонија не била сосема имуна од таквите тенденции, но тие не биле така силно изразени.

По завршувањето на амандманските промени на сојузниот, кон крајот на 1971 година амандмански (I-LXXXI амандмани) се интервенирало и во Уставот на СР Македонија.⁴⁷ Сите промени конечно биле вградени во уставите на

⁴⁷ „Службен весник на СРМ” бр. 7/74

СФР Југославија и уставите на социјалистичките републики дури во 1974 година.

Основната карактеристика на овие уставни промени била во децентрализацијата на федерацијата и поголемите права на републиките. Партиските конгреси, како резултат на новиот дух, почнале да се одржуваат по обратен ред, односно републичките па на СКЈ. Во суштина тоа немало некое големо значење при постоењето на основниот принцип во СК „демократски централизам“. На конгресните расправи неодминлива останала темата „борба за социјалистичкото самоуправање“, а Сојузот на комунистите за прв пат и во Уставот на СФРЈ бил промовиран за „водечка и идејно насочувачка политичка сила“. Стопанството притиснато од потребата за пазарна економија и економија во којаја зачувало таквата позицијата, промовирало ново решение познато како „договорна економија“. Нејзината суштина била во тоа да се формираат поголеми системи на производни и на други претпријатија, тие да се организираат во асоцијации, кои би се договарале што ќе произведуваат и по која цена ќе ги продаваат производите. Тоа било надвор од логиката на пазарната економија, но на поразвиените републики им одело во корист бидејќи диктирале пазарни цени, повисоки дури и од светските. За неразвиените републики и за Покраината Косово бил основан посебен фонд чии средства не ретко биле нерационално искористувани.

Во сложената и зовриена политичка и економска ситуација во која се нашло југословенското општество и од оваа дистанца, тешко е точно да се лоцираат причините за тоа и да се лоцира почетокот на распаѓот на СФР Југославија.

Во почетокот на мај 1980 година, кога заминал творецот на повоената Југославија, Тито, иако било воведено колективно Претседателство во државата и во СКЈ, тие органи не можеле да се снајдат и успешно да ја водат државата која останала без дотогашниот неприкосновен авторитет. Титовото име уште десетина години било употребено како синоним на иднината, обединувачко лого на државата, но сè појасно станувало дека § претстои распаѓање. Летото 1980 година економската нестабилност кулминирала со најголемата инфлација од 45%, опаднал

животниот стандард, се зголемила националната нетрпеливост. По долги недоразбирања и дискусии од која република да се избере претседател на југословенската влада, во почетокот на 1989 година бил избран Анте Марковиќ, Хрват.

Сепак, републиките кои подолго време се подготвувале за самостојност (Словенија и Хрватска), незадоволни од тоа што воопшто бил избран премиер, одбиле да ги уплатуваат обврските кон федерацијата, а Србија како одговор на тоа извршила упад во платниот промет, присвојувајќи голема сума средства од федерацијата. Барањето за поголем воен буџет од страна на ЈНА, која веројатно имала планови и воено да интервенира, била наведено како причина Анте Марковиќ да се повлече од премиерската функција, но всушност тоа било само повод.

Напоредно со економската, се одвивала и политичката криза. По 1980 дошло до крајно нарушување на меѓунационалните односи. Иако во Македонија тоа не било така силно изразено како меѓу некои други републики и покраината Косово, и македонското раководство се нашло во некаква дезориентираност. Тоа немало сопствена визија па наизменично го поддржувало она што го барале Словенија или Хрватска, или пак она што го барала Србија и Црна Гора. Раководството на Словенија предлагало раздружување на републиките, а потоа здружување на економски основи, додека Србија не можела да се откаже од федерацијата со цел сите Срби да живеат во иста држава. Србија не можела да ја прифати концепцијата за раздружување и поради нејасниот статус на покраините кои со уставните промени од 1974 година безмалку, функционираше како републики. Бензин на огинот дотурил и Меморандумот на САНУ за решавање на српското национално прашање, кој некои од другите републики го протолкуваа како тенденција за српска доминација во Југославија.

Конкретниот чин на распаѓање го навестил референдумот на СР Словенија од 23 декември 1990 година кога 88,5% гласале за истапување од федерацијата, а чинот на осамостојувањето бил проследен и со неколкудневна војна по која Словенија, поддржана однадвор, немало никакви шанси да остане во федерацијата.

Словенечкото осамостојување претставувало повик, но и патоказ за македонскиот народ да го почне процесот на осамостојување на Р. Македонија. Таа, во целина земено, не била согласна да остане во скратената федерација, иако имало и доста колебање по тоа прашање. Јасно било дека Југославија се распаѓа, но сепак резервите биле поголеми имајќи ја предвид нејзината дотогашна поставеност во федерацијата и недоволната меѓународна поддршка. Р. Македонија својата независност ја најавила со Декларацијата за самостојност, сувереност и независност од 15 јануари 1991 година донесено од Собранието на Македонија, а ја реализира со Референдумот за самостојност и независност од 8 септември 1991 година и Уставот на Р. Македонија од 17 ноември 1991 година,⁴⁸ кој во својата преамбула ги вградил историските дострели и АСНОМ како највисоко остварување за самостојна и независна држава.

Егзистирањето на Р Македонија како самостојна, суверена и независна држава од 1991 година наваму се одвивало со доста тешкотии. Поради меѓународните околности се поставува и прашањето колку таа можела да води самостојна политика. Па сепак таа самостојност, сувереност и независност треба за де прифати условно.

Не било лесно нејзиното трансформирање во плуралистичка демократска држава, па тоа оставило последици и за целиот период од нејзиното егзистирање во изминативе тринаесет години. Речиси целата 1990 година во Македонија се формирале политичките партии. До парламентарните избори закажани за 11 ноември 1990 година биле формирани 26 политички партии и движења, а кандидатски листи истакнале 18 политички партии, една организација, а се кандидирале и 43 независни кандидати. Во предизборната кампања најголемата предизборна борба се водела меѓу „левиот” блок предводен од СКМ-ПДП (Партија за демократска преобразба” и „десниот” или „национален” блок на чело со ВМРО-ДПМНЕ (Демократска партија за македонско национално единство), а од партиите на албанскиот политички блок, ПДП (Партија за демократска преобразба) и НДП (Национална демократска партија). Во

⁴⁸ „Службен весник на Р. Македонија” бр. 52/1991 год.

изборната програма, или повеќе како привлечна кампања, ВМРО-ДПМНЕ се застапувала за интегритетот на Македонија во нејзините етнички граници, кое иако немало основа за реалност, предизвикувало симпатии кај македонското гласачко тело. Освен тоа, повикувањето на традициите на илинденските револуционери и Гоцевата ВМРО и нагласената антикомунистичка и антијугословенска пропаганда, на ВМРО-ДПМНЕ му овозможило да освои најголем број пратенички места. Оваа партија изјавувала остра антиалбанска кампања, па тоа го хомогенизирало албанското население, кое масовно излегло на избори.

Од таквиот хетероген состав на избраните пратеници, по долги договарања, влада на Република Македонија била формирана дури на 20 март 1991 година, а за нејзин пратеседател бил избран Никола Кљусев, универзитетски професор и академик. Се сметало дека првата влада не била политичка, бидејќи освен двајца нејзини членови другите не искажале партиска припадност.

Во тешки политички и економски услови, Владата на Р. Македонија се зафатила и решила неколку клучни прашања за довршувањето на осамостојувањето.

Ванче СТОЈЧЕВ

**ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА МАКЕДОНИЈА И ОБИДИТЕ
ДА СЕ СПРЕЧИ СОЗДАВАЊЕТО МАКЕДОНСКА
ДРЖАВА НЕПОСРЕДНО ПО ОДРЖУВАЊЕТО НА
ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ**

Вовед

Одржувањето на Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) и конституирањето на македонската државност радикално ја промениле политичката и воената состојба во Македонија и на Балканскиот Полуостров. Без оглед на тоа што македонската држава била создадена на дел од етничката територија на Македонија, односно само на вардарскиот дел, таа сепак ги исполнувала вековните интереси на македонскиот народ. Создавањето на државата во вардарскиот дел на Македонија како федерална единица во Демократска Федеративна Југославија претставувало остварување на максималните цели во тогашните воени и политички услови. Стремежите на македонскиот народ уште од почетокот на востанието во 1941 година се манифестирале преку илинденските традиции и се засновувале на обединувачката програма и на Крушевската платформа. Тие биле постојано потенцирани во текот на народноослободителната и антифашистичката војна, биле силно поткрепени со Атланската повелба од 14 декември 1941 година и од Вашингтонската декларација од јануари 1942 година со кои се ветувало создавање слободни држави на окупираните народи во согласност со нивниот придонес во победата над фашистичките сили. Меѓутоа, на Техеранската конференција при крајот на 1943 година големите сили донеле одлука да не се менуваат границите во воена состојба, туку

на мировна конференција по завршувањето на војната. Во контекстот на таквата одлука е создадена македонската држава само во вардарскиот дел од етничката територија на Македонија.

Обиди да се спречи создавањето македонска држава

Непосредно по одржувањето на Првото заседание на АСНОМ на 2 август 1944 година и по конституирањето на македонската држава започнале подготовките на непријателските сили за нејзино загушување. Пред капитулацијата на Петтата бугарска армија германските сили извршиле прегрупирање со што во Македонија привлекле три дивизии со кои извршиле повторна окупација и со кои имале за цел да обезбедат извлекување на Групата германски армии „Е” од Грција кон север. Во Скопје била формирана Германска команда за Македонија на чело со генералот Шоерлен. Во Западна Македонија била засилена балистичката дивизија „Скендер-бег”. Со овие сили генералот Шоерлен добил задача во Македонија да организира фронтоска линија за одбрана од сојузничките сили. Во почетокот на септември 1944 година започнало повлекување на ГАЕ од Грција кон север. Македонската војска поддржана од сојузничките сили во периодот од 1 до 7 септември ја изведувала операцијата „Ретвик” при што со многубројни борбени дејства го попречувала брзото извлекување на германските сили. Тие акции го задржале германското повлекување и дури на 1 ноември 1944 година последните единици на ГАЕ во Грција ја минале југословенско-грчката граница. Од Македонија последните германски единици биле протерани на 19 ноември 1941 година кога било ослободено Тетово.

Покрај обидите на окупаторските сили, имало обиди и од страна на други многубројни сили да се спречи создавањето македонска држава. При крајот на август 1944 година според германските процени, во тогашни услови, целесходно било да се реализира идејата за создавање „Независна Македонија” на чело со Иван (Ванчо) Михајлов. Истовремено и силите во Македонија, лојални на бугарската окупаторска влада, пројавиле желба за прогласување „Независна Македонија” под германска заштита. Наредба-

та за прогласување на „Независна Македонија” ја потпишал Хитлер. За реализација на оваа идеја, тој ги назначил советникот на германското претставништво во Софија, д-р Гарбен и германскиот конзул во Скопје Артур Вите. Во Скопје повеќе истакнати михајловисти добиле задача да ги извршат потребните подготовки „за преземање на власта, пречек на Иван Михајлов и прогласување „Независна Македонија”. На 5 септември 1944 година Хитлер издал наредба со која се барало, без натамошно одлагање итно да се формира „Независна Македонија”. На 6 септември 1944 година Иван Михајлов пристигнал во Скопје и веднаш ги започнал консултациите со своите приврзаници. По согледувањето на состојбата Иван Михајлов, депримиран и разочаран што не успеал да ја прогласи „Независна Македонија”, во вечерните часови на 7 септември 1944 година си заминал од Скопје.⁴⁹ На Иван Михајлов поразително дејствувало сознанието дека со одржувањето на АСНОМ македонскиот народ веќе си ја конституирал својата држава.

Веднаш по конституирањето на АСНОМ, несогласувајќи се со спогодбата Тито-Шубашиќ, во име на Президиумот, претседателот Методи Андонов Ченто упатил протест до претседателот на НКОЈ маршал Тито против д-р Иван Шубашиќ кој во својот говор одржан на 9 јуни 1944 година обраќајќи се на народите на Југославија и зборувајќи за нивната народноослободителна борба, воопшто не ги споменувал Македонците, ги наведувал само Србите, Хрватите и Словенците. Тоа значи непризнавање на македонскиот народ и на неговата народноослободителна борба од страна на претседателот на југословенската кралска влада со која била потпишана спогодба за натамошното водење на народноослободителната борба во земјата. Спогодбата требало да овозможи постигнување единствен фронт против окупаторот опфаќајќи ги во него борбените сили на сите народи на Југославија, а со ваквата постапка се постигнувало спротивното. Македонската нација ја негирал и Сава Косановиќ кој како член на оваа влада во едно интервју, исто така, ги споменувал само Србите, Хрватите и Словенците. Додека Милан Грол изразува резерва спрема

⁴⁹ Историја на македонскиот народ, Том 5, редакција д-р Новица Велјановски, ИНИ, Скопје, 2003, с. 310-313.

федеративното уредување на Југославија, особено во однос на Македонија и Црна Гора сметајќи ги за "вештачки единици". Тој не ги прифаќал придобивките на народноослободителната борба како готови факти туку ги очекувал слободните избори по завршувањето на војната. На крајот во протестот до Тито М. А. Ченто го нагласил следното: „Испраќајќи Вам братски борбен поздрав ние сме уверени во вашето мудро раководење со народноослободителната борба и се надеваме дека Вие ќе направите се што е потребно за заштита на праведните интереси на македонскиот народ”.⁵⁰

Во политиката на Британците кон Балканот постојано биле присутни нивните интереси во Грција. Поради тоа Черчил и Идн, одлучно застанале на страната на Грција и не дозволувале по ниедна цена да се менува границата со Југославија. Во врска со тоа преземале конкретни мерки. Велика Британија го обезбедила враќањето на кралот Ѓорѓи ИИ и ја спречила победата на ЕАМ и нејзините вооружени сили ЕЛАС. На конференцијата во Либан одржана во мај 1944 година била формирана новата грчка влада на чело со Георги Папандреу која во суштина ги изразувала ројалистичките интереси. За пробританските и ројалистичките интереси се бореле и соработниците на окупаторот (Наполеон Зервас и други) па дури Германија и Италија. Со спогодбата од 26 септември 1944 година во Казерта и во согласност со договорот во Варкиза сите герилски сили во Грција им биле потчинети на владата на Папандреу, а таа ги ставила под команда на британскиот генерал Скоби.⁵¹

По потпишувањето на спогодбата Тито-Шубашиќ, особено по заминувањето на Тито од Вис за Москва кога односите меѓу Британците и НОВЈ се спуштиле на најниска точка, дошло до обединување и засилување на кралските политички и воени сили во Југославија и во западните земји. Подржувани од Британците, нивна основна цел била во Југославија да се врати кралот, а државата да се

⁵⁰ Записници НКОЈ-а и привремене владе ДФЈ (1943-1954), подготвиле Бранко Петрановиќ и Љиљана Марковиќ, Београд 1991, с.25.

⁵¹ Записници НКОЈ... ц.т. с.168-169; истото;Тодор Чепреганов,Велика Британија и македонското национално прашање (август 1944-1948),Скопје 1997,с.32

формира на федеративен принцип каде што би биле рамноправни Србите, Хрватите и Словенците. Обединувањето на монархистичките југословенски сили започнало во Франција каде што во почетокот на 1944 година четничките сили кои ја напуштиле Југославија ги организирал Радвановиќ, поранешен кралски воен аташе во Алжир. Негови најблиски соработници биле полковникот Жуевиќ, аѓутант на Д.Михајловиќ, капетанот Матиќ и Алексиќ. Тие од Шпанија поминале во Алжир каде што им се приклучиле на Сојузниците со кои дошле во Париз и веднаш воспоставиле соработка со Ристиќ, Весниќ, Мајданец и Николиќ кои како членови на кралската влада имале задача во Франција да формираат армија од симпатизери на кралскиот режим и заедно со Сојузниците да влезат во Југославија. Во таа група се приклучил и д-р Милан Мартиновиќ, поранешен професор на белградскиот универзитет и член на Пуриќевата влада.⁵² Следбениците на кралот Петар во октомври 1944 година во Париз формирале "комитет за развој на француско-југословенските односи (КАФЈ). Официјална цел на овој комитет била давање помош на југословенските заробеници и иселеници. Меѓутоа, КАФЈ го пропагирал српско-француското пријателство на основите на Првата светска војна, агитирал за кралот, пропагирал дека Дража Михајловиќ водел праведна борба и ги повикувал воените заробеници на верност и на заклетвата што му ја дале на кралот.⁵³

По навлегувањето на британските сили во Грција со нив бил испратен М. Мартиновиќ како официјален претставник на ДФЈ. Без оглед што ја претставувал новата Југославија во канцелариите на Мартиновиќ се наоѓале слики на кралот Александар и на кралот Петар, на знамето немало петокрака, на печатите стоел написот "Кралско југословенско представништво", а сето тоа Мартиновиќ го објаснувал дека називите врзани за нова Југославија биле само преодна формалност, особено што новите институции сè уште не биле меѓународно признати. Со оглед на близината и на брзото ширење на информациите за односот на претставништвото на ДФЈ во Грција кон НОД на Македонија за

⁵² Записници НКОЈ ... ц.т.с.326.

⁵³ Архив на Военоисторискиот институт (АВИИ), Београд, фонд ОЗНА, бр.рег.30, ф-1, к-5, с.3-12.

кратко време Солун станал собирен центар за четничките силите кои од Југославија и другите земји се концентрирале во Грција и со поддршка на Британците формирале вооружени формации.⁵⁴ Британскиот генерал Скоби бил поставен за Главен командант на британските, грчките и југословенските монархистички сили. На 24 декември 1944 година во Атина допатувал и В. Черчил и одржал пламен говор во знак на поддршка на монархистичките сили.⁵⁵

Освен во Франција и Грција, четничките сили се организирале и во Италија. По одржувањето на четничкиот конгрес во јануари 1944 година во селото Ба кај Лиг, најистакнатите раководители на равнгорското четничко движење Живко Топаловиќ, А. Прибичевиќ, Вукотиќ, Дабовиќ и други успеале да се префрлат во Италија.⁵⁶ Во Бари се одржал состанок меѓу А. Прибичевиќ, С. Косановиќ и Шубашиќ со цел да се постигне соработка со Д. Михајловиќ.⁵⁷

Покрај воените и политичките сили на кралската влада, силна антимакедонска дејност имала и српската православна црква (СПЦ) која дејствувала внатре во Југославија, односно во Србија. СПЦ верувала дека Британците преку Шубашиќ ќе го овозможат враќањето на кралот во Југославија со што се овозможувала доминација на СПЦ на просторите на федерацијата на СХС. Поради тоа, по одржувањето на АСНОМ и по конституирањето на Македонија како рамноправна федерална единица на ДФЈ, СПЦ ги започнала подготовките да го спречи создавањето на федерацијата во која Македонија ќе биде рамноправна федерална единица. Со таква цел владиката на СПЦ Иринеј Ѓорѓевиќ во октомври 1944 година се подготвувал да замине за Лондон за да бара помош од Англичаните. Меѓутоа, од Каиро му било јавено дека центарот за остварување на нивните права сега се наоѓа во Италија. Владиката И. Ѓорѓевиќ заминал во Рим и веднаш испратил меморандум до англискиот клер и копија на еден поширок извештај насловен со "Вистината за Југославија" во кој се увеличувала

⁵⁴ АВИИ, бр.рег. 25,ф-1, к-5, с.19.

⁵⁵ Бранко Петрановиќ: Балканска федерација 1943-1948, Београд 1991, с.188.

⁵⁶ Записници НКОЈ-а и Владе ДФЈ ... ц.т. с.145-146.

⁵⁷ Записници НКОЈ-а ... ц.т. с.24

улогата на кралската војска, Дража Михајловиќ и СПЦ, барајќи од англиската црква да ги застапува српските интереси кај западните сојузници. Притоа, особено се истакнувало дека Ватикан и католичката црква им пружале голема помош на Хрватите.⁵⁸

Во исто време по прашањето за идниот политички статус на Македонија конкретни мерки преземала и бугарската отечественофронтиска (ОФ) влада. Во август 1944 година во Каиро делегати на ОФ се состанале со претставници на САД и на В. Британија при што, покрај другото, се разговарало за можните решенија на македонското прашање. Имало предлог: 1. Македонија обединета и целосна да формира федерација со Бугарија, и 2. Да се создаде самостојна и независна македонска држава. Бугарската Отечествено фронтиска влада во никој случај не го прифаќала постојаното решение да се формира македонска држава како федерална единица во рамките на југословенската федерација.⁵⁹

На 5 септември 1944 година Советскиот Сојуз ѝ објавил војна на Бугарија, а на 9 септември 1944 година власта ја преземал Отечествениот фронт. По превратот во Бугарија Тито бил повикан во Москва каде што Сталин и Димитров ги диктирале натамошните југословенско-бугарски односи и учеството на бугарската отечественофронтиска армија во завршните операции за ослободување на Македонија и Југославија. Во таа спогодба се нагласувало дека е тоа првиот чекор кон трајното југословенско-бугарско сојузничтво. На 5 октомври 1944 година во Крајова Тито го потпишал проектираниот договор со претставниците на владата на ОФ на Бугарија Добри Терпешев и Петар Тодоров.⁶⁰

Во меѓувреме состојбата во Грција силно се заострувала. Поради тоа, Александар Ранковиќ на 5 октомври 1944 година го информирал Тито додека се наоѓал во

⁵⁸ АВИИ, бр.рег. 28, ф-1, к-1

⁵⁹ Воин Божилов, Политичката криза в Бџлгария през 1943-1944, София 1957, с.105

⁶⁰ Бџлгария непризнатиј противник на третијат райх Документи, София 1995, ц.т.док. 77, с.100: Михајло Миноски, Македонското прашање во меѓународните односи во времето на одржувањето на првото заседание на АСНОМ (1943-1944) 3б.АСНОМ педесет години македонска држава (1944-1994). Скопје 1995, с.246-247.

Крајова, дека грчките комунисти се однесуваат кон Македонците разбивачки и дека Грците настојуваат да ги уништат Македонците во Грција. Грците строго им забранувале да се мобилизираат во македонските единици, ги смениле Македонците од раководните места и поставиле Грци, апселе и убивале невини луѓе. Поради тоа раководството на Македонија се подготвувало да упати преку границата единици на НОВ на Македонија во Грција за борба против Германците и грчките реакционерни сили заради заштита на македонското население но, за сега – известувал Ранковиќ, тоа го забранил. На 11 октомври 1944 година Ранковиќ го предупредувал Тито дека единиците на Зервас навлегувале на југословенска, односно македонска територија, а потоа се враќале во Грција. Според Ранковиќевата наредба тие грчки формации требало да се протераат од југословенската територија и тоа под борба.⁶¹

Од друга страна, во средината на октомври 1944 година грчките комунисти ги обвинувале Македонците и барале од Врховниот штаб на НОВЈ да влијае врз македонското национално движење. По тој повод С. Вукмановиќ-Темпо на 26 октомври 1944 година го информирал Врховниот штаб на НОВЈ дека при средбата со Грците тие го обвинувале македонското национално движење зошто "не се покорувало на линијата на грчката партија." Притоа, грчкиот делегат барал југословенското раководство да ја даде следната изјава: 1. Дека ја осудува работата на македонското национално движење во Грција. 2. Дека Југославија ги прекинува сите врски со македонското движење во Грција, 3. Дека ја одобрува линијата на КПГ по македонското прашање, и 4. Дека Југословените ќе ги вратат во Грција сите македонски единици кои се повлекле на југословенска територија. Југословенскиот став бил да се даде целосна помош и поддршка на Македонското национално-ослободително движење кое се борело против фашизмот за остварување на основните демократски права. Од Грците е барано да му дозволи мобилизација во своите единици и слободно политичко организирање на македонскиот народ во Грција во македонски националноослободителен фронт кој "за сега" би бил во рамките на грчкиот национал-

⁶¹ Бранко Петрановиќ, Балканска федерација 1943-1948... ц.т. с.187.

ноослободителен фронт. Темпо истовремено од Врховниот штаб на НОВЈ барал оружје за вооружување на 10.000 доброволци Македонци од Грција.⁶² Тие македонски единици се наоѓале на југословенската територија, односно во Битолско но, во тоа време не биле ставени под команда на НОВЈ т.е. на НОВМ.

Додека во Македонија во септември и октомври 1944 година траеле најжестоките борби против германската група армии "Е" која се повлекувала од Грција кон север, во Белград се воделе преговори меѓу д-р Шубашиќ и НКОЈ, односно меѓу кралската влада и привремената влада на нова Југославија. На 1 ноември 1944 година била потпишана спогодбата, а на 7 декември 1944 година и анекс на спогодбата со која било договорено кралот Петар ИИ да не влегува во земјата додека народите за тоа не донесат своја одлука, а во негово отсуство кралската власт да ја врши кралско намесништво.⁶³ Кралската влада од Лондон пристигнала во Белград на 16 февруари 1945 година во состав: д-р Шубашиќ, Сава Косановиќ, д-р Јурај Шутеј, д-р Драго Марушиќ и д-р Стојан Гавриловиќ. Во Белград ги дочекале Едвард Кардел, Моша Пијаде, Сретен Жусвиќ, Андрија Хебранг и членовите на советската, на британската и на американската мисија.⁶⁴ Потоа биле расформирани кралската влада и НКОЈ, а била формирана единствена Влада на ДФЈ во која влегле претставници на Народното собрание на Кралството Југославија избрани на парламентарните избори во 1938 година и членови на АВНОЈ од 1943 година како претставници на револуционерната власт. Наместо кралското намесништво било формирано Регенство избрано со декрет на кралот.⁶⁵ По изразената согласност во врска со наведените прашања Британците барале единствената влада на ДФЈ да ги прифати одлуките на Кримската конференција одржана на 10 февруари 1945 година на Јалта. Таа предвидувала спроведување во дело на сите точки на спогодбата Тито-Шубашиќ од 1 ноември 1944 година, односно во новата влада на ДФЈ да се избераат членови кои

⁶² Истото, с.188.

⁶³ Записници НКОЈ-а и привремене владе ДФЈ... ц.т.с.195 и 445.

⁶⁴ Истото, с.193.

⁶⁵ АВИИ, фонд непријателских јединица, бр.рег. 6а/1-5, кк-348 и 6а/1-6, к-346.

биле во составот на профашистичката влада на Милан Стојадиновиќ.⁶⁶ Претседател на единствената Влада наДФЈ и министер за народна одбрана бил Тито, потпретседатели биле Милан Грол и Едвард Кардељ, министер за надворешни работи д-р Шубашиќ, итн. Од македонските представници во таа влада биле: Бане Андреев - министер за рударство и Емануел Чучков.⁶⁷

Во Македонија по одржувањето на Првото заседание на АСНОМ и формирањето на Президиумот во кој за претседател бил избран Методија Андонов-Ченто, а потпретседатели Панко Брашнаров и Емануел Чучков на својата прва седница одржана од 2 до 5 септември 1944 година биле донесени следните решенија: за признавање на националните права на Македонците во Бугарија и за обединување на Пиринскиот дел со македонската држава. Да се извести НКОЈ да го има ова решение предвид во преговорите со Бугарија, да се забрани враќањето во Македонија на избеганите српски колонисти; да се бара воена отштета од сите држави од кои Македонија трпеше штета за време на Втората светска војна и да се подготви документацијата за штетата што Македонија ја претрпела од балканските држави, односно од 1912 до 1941 година.⁶⁸ Поради ваквиот став на македонската влада кај некои личности од раководството на НОД на Србија преовладувало мислењето дека во Македонија новата власт ја преземале лица кои до 1941 година се истакнувале во борбите против Србите.⁶⁹ Ги нарекувале антисрби и пробугари само затоа што ја истакнувале македонската обединувачка програма и правото на самоопределување. Таквите квалификации биле насочени, пред сè, кон Ченто, Брашнаров и Чучков. Покрај тоа, некои високи комунистички раководители на Србија отворено зборувале дека во АСНОМ биле вклучени и некои луѓе кои на почетокот на војната биле профашистички ориентирани. Нешто подоцна под различни влијанија од македонското раководство биле исклучени лицата кои ја предводеле националдемократската струја.

⁶⁶ Записници НКОЈ-а и привремене владе СФЈ... ц.т. с.98.

⁶⁷ Истото, док.24, с.80.

⁶⁸ АСНОМ, Документи, Скопје 1984, кн.1, с.228-233.

⁶⁹ АВИИ, бр.рег.35, ф-1, к-1, с.3.

Според наведените факти непосредно по ослободувањето од бугарскиот и германскиот окупатор состојбата во Македонија била мошне загрижувачка и неизвесна. Додека се водела борбата со албанските балистички сили поврзани со воената албанска побуна на Косово, Главниот штаб на НОВ на Македонија извршил мобилизација на населението и го подготвувал 15-от македонски корпус во состав од околу 24.000 борци за упатување на Срем за учество во завршните операции во конечната победа над фашизмот. Во исто време, додека македонското воено и политичко раководство биле ангажирани околу ослободувањето и обновувањето на штотуку конституираната македонска држава, во внатрешноста низ нејзината територија се водела жестока студена војна меѓу различни шпионски групи со потполно спротивставени интереси. Британската разузнавачка служба ги ангажирала големосрпските сили да агитираат со цел да го вратат монархистичкиот режим, слично како во Грција.⁷⁰ По Скопје се појавиле пароли "Да живее кралот", "Овде е Србија", итн. Во исто време од запад пристигнувале вести за засилените дејства на монархистичката политика.

Како последица на појавените настани и процеси во почетокот на 1945 година состојбата во Македонија засилено се влошувала. Покрај притисоците од надворешните сили се јавиле и внатрешни проблеми. По потпишувањето на спогодбата Тито-Шубашиќ, во раководството на АСНОМ и особено во единиците на македонската војска настанале бројни реакции. Се истакнувало дека повторно се создава држава меѓу Србите, Хрватите и Словенците, дека се враќа кралот, дека Македонците не сакаат да се борат под кралската тробојка, дека македонскиот народ повторно е измамен без оглед на бројните жртви и како последица на сето тоа, на Вториот конгрес на антифашистичката младина на Македонија, одржан на 6 јануари 1945 година во Скопје, била исфрлена паролата "Не сакаме на Берлин, сакаме на Солун". Истата парола со бунтовнички карактер на 7 јануари 1945 година се појавила и во артилериската бригада сместена на Кале, како и во касарната во Штип и на други места. Според известувањата на ОЗНА таквата

⁷⁰ АВИИ, бр.рег.25, ф-1, к-5, с.14.

состојба придонела контролата на македонско-српската граница да биде поголема отколку на границата со Бугарија, Грција и Албанија. Покрај тоа, во Македонија се појавиле и големобугарски паролите. Бугарските агенти го насочувале македонскиот народ против Србите убедувајќи го дека Србите ќе го врателе кралот и српскиот режим и дека Македонците не треба да одат на Срем, туку на Солун, кој според нив требало да се приклучи кон Македонија, а таа кон Бугарија.⁷¹

Додека во Македонија сè повеќе се ширела иницијативата македонската војска да се упати на Солун, а не на Срем, во Грција на 14 февруари 1945 година дошло до спогодба меѓу ЕЛАС и монархистичката влада. На 26 февруари биле разоружани околу 50.000 припадници на ЕЛАС. Потоа грчката монархистичка влада ги истакнала територијалните претензии кон сите северни соседи. Од Албанија ги барала Корча и Подградец, од Југославија, односно од Македонија Охрид, Битола и Демир Капија, од Бугарија □ Петрич со околицата, а од Турција ја барала Тракија до Одрин. Северните граници на овие области ги сметала за природни граници од стратегиско значење за одбраната и за економијата на грчката држава.⁷² Грчките претензии биле во согласност со британските интереси, па за нивно остварување британската влада ангажирала бројни сили. Во Солун била извршена концентрација на околу 80.000 луѓе и бројни моторни возила, тенкови и топови. На аеродромот во Седес (12 км од Солун) имало околу 200 британски ловечки авиони и 60 бомбардери. По исфрлувањето на паролата "не сакаме на Берлин, сакаме на Солун", британските сили од Солун тргнале кон север во два правци: еден дел се движел кон Бугарија, а вториот кон Гевгелија, Битола и Корча. Како претходница на англиските сили се движеле грчката монархистичка војска и четничките српски сили кои биле вооружени и снабдени со воена опрема од Англичаните. Неколку англиски офицери успеале да се уфрлат на југословенската територија. Во исто време, во Атина, Пиреја и околицата пристигнале уште околу 100.000 британски војници, додека на аеродромите во Каламаки и Хасани слетале уште околу 400 авиони

⁷¹ АВИИ, бр.рег.25, ф-1, к-5, с.21.

⁷² АВИИ, бр.рег.25, ф-1, к-5, с.13.

од кои 200 ловци и 200 бомбардери. Во Пиреја се наоѓале околу 50 воени бродови, претежно торпилери.

Силите од Атина од околу 100.000 луѓе се подготвувале да се префрлат во Солун за да ги заменат силите кои од Солун заминале кон северните граници.⁷³ Во исто време меѓу грчките монархистички луѓе се зборувало дека грчката војска со помош на англиската имала за цел да ја земе Битола и некои други градови во Македонија. Како основни причини ги наведувале дека имено во Македонија се засолнувале силите на ЕЛАС и дека сакале да го спречат создавањето на југословенско-бугарската федерација, односно обединувањето на Македонија. Подготвувајќи се за полесно остварување на таквите цели и за евентуален вооружен судир од пошироки размери, Англичаните со помош на грчката полиција во крв ја задушиле побуната на народот во Драма, Кавала, Костур и во други места низ Егејска Македонија. Покрај тоа, англиските специјални инженериски единици ги реновирале аеродромите кај Серез и Кавала, ги поправале патиштата и мостовите и изградувале други објекти значајни за воените потреби. Вкупната британска жива сила во првата половина на 1945 година во Грција изнесувала околу 300.000 лица, околу 600 различни авиони и околу 3.000 тенкови.⁷⁴ Покрај наведените под команда на британскиот генерал Скоби биле ставени грчките монархистички сили и силите на југословенската кралска војска.

Во исто време во грчката јавност се развила силна пропаганда против НОД и Македонија. Тито се обвинувал дека го прогласил "самоопределувањето на Македонија", дека соработувал со "автономистите Бугарите" и дека собрал во Битола 4.000 "убијци и автономисти" кои бараат "Автономија" за грчка Македонија. Поради тоа се барало упатување на војската на грчко-југословенската граница. Исто така се засилувала пропагандата и против Бугарија. Се исфрлувале пароли за "Голема Грција", "Грчки барјак во Софија", итн. Бугарите се обвинувале за завера со Еласовците и со раководството на КПГ, за борба против грчката официјална држава "за автономија на Македонија со

⁷³ АВИИ, бр.рег.25, ф-1, к-5, с.19-20.

⁷⁴ Истото.

советска демократија”,⁷⁵ итн. Со засилувањето на пропагандата Грците со помош на меѓународните фактори ги наметнувале ги и проширувале територијалните претензии. Во атинскиот весник “Алефтерија” од 06. 02. 1945 година ги истакнале следните територијални барања: а) Границата спрема Албанија треба да го опфати Северен Епир, б) Границата спрема Бугарија да минува преку целиот масив на Родопите опфаќајќи ја и рамнината Султа-дере, Егридере, Дари-дере, Кјали-челеби, в) Од Југославија се барало да ја отстапи Битола и Демир Капија кои имале важно стратегиско значење за Грција, г) Ако некоја трета сила ги бара Солун и Дарденелите, Грција би ја барала Турска Тракија,⁷⁶ итн. Во почетокот на април 1945 година теророт против Македонците се засилил. Во Лерин и околината биле уапсени 40 лица, едно убиено и едно рането; во Костур биле уапсени 1.200 лица, во Хрупишта 52 лица. Пластировците се заканувале на населението дека ќе ги уништат оние семејства чии членови заминале во Титовата војска. Во Негрита – Серско населението се побунило, а грчката полиција заедно со англиската војска во крв ја задушиле побуната убивајќи 30 лица. На 15 април 1945 година во селото Планиш Пластировците за време на одржувањето на една драмска представа влегле во клубот, ја исфрлиле публиката и ги убиле сите артисти само затоа што зборуваале на македонски јазик..⁷⁷

Подготвувајќи се за остварување на територијалните барања грчките вооружени сили извршиле разместување и концентрација долж северните граници. На секторот Лерин-Костур биле разместени 5.000 Пластировци. Нивната најголема концентрација била околу Долна Преспа каде што ги имало околу 30.000 лица. Свои посади имале и во Драма околу 1.200 лица, во Серез – 200, Костур – 100, Лерин – 90, итн. Во грчката војска, покрај бригадата на југословенската кралска војска од Каиро, влегувал и еден батаљон четници кои дошле од Југославија. Тие главно поминувале на преминот кај Богданци и кај Мачуково од каде што биле со англиски камиони префрлувани до грчките логори. Англиската војска, постојано засилувана, била разместена

⁷⁵ Весник “ФОС” бр.11331.

⁷⁶ Весник “Alefteria”, 06.02. 1945 година.

⁷⁷ АВИИ, бр.рег.30, ф-1, к-5, с.14.

по сите градови и села долж границата. Во Костур имало 480 лица кои се утврдувале со ровови, насипи, пречки и други објекти. Во Лерин имало 300, во Серез – 150, во Демир Хисар – 300 итн. Во Грција се ширеле гласови дека третата војна е неизбежна и дека кон Грција тргнале 3.000 англиски тенкови, а се подготвувале уште 4.000.⁷⁸ Сериозно се сметало дека до војна ќе дојде меѓу западните сили и Советскиот Сојуз. Во таа војна четниците, односно кралската војска, заедно со грчката монархистичка војска би се борела на страната на западните сојузници.

Во услови на мошне компликуваната состојба во Македонија и концентрацијата на британските, грчките и југословенските монархистички сили на грчко-југословенската граница, Британците кои диригирале со таквата состојба, преземале и други активности за да го притеснат Тито и во Југославија да го вратат кралот и монархистичкиот режим. Поради тоа, покрај кризата на југословенско-грчката граница била предизвикана и кризата на југословенско-италијанската граница, односно околу градот Трст. Покрај британските, на двете кризни жаришта биле ангажирани југословенската кралска војска и други реакционерни сили, а внатре во Србија се поттикнувало антикомунистичко расположение. Се зборувало дека и владата наДФЈ формирана по спогодбата Тито-Шубашиќ е против српскиот народ. Како основни мотиви за опозиција на Србите против Тито се наведувало дека Хрватите владееле во однос на Србите. Тито бил Хрват и претседател на Националниот комитет, Рибар -Хрват, претседател на АВНОЈ и на Советот на земјата, Шубашиќ -Хрват, претседател на Советот во Лондон. Меѓу овие Хрвати, Србите, имено, биле во инфериорна состојба и се чувствувале измамени. Поради сето тоа Британците настојувале во Србија да го подигнат авторитетот на кралот. Српската реакција како најбројна и најзаинтересирана ја сметале како најпогодна за разурнување на придобивките на НОД и за враќањето на кралот во Југославија.

Во време на концентрацијата на британските сили околу Трст, Англичаните ги обединиле силите на југословенската реакција и ги собрале во повеќе логори во Италија. Иако довчерашни крвни непријатели четниците и ус-

⁷⁸ АВИИ, бр.рег.32, ф-1, к-5, с.19.

ташите биле обединети на идејата борба против комунизмот, што била заедничка цел на западните сојузници, а потоа со помош на Англичаните би го решиле и прашањето за иднината на Југославија. Според некои извори, ако се повлечат Русите од Југославија постоеле можности да се врати кралот Петар и да ја обнови СХС, а втората варијанта била формирање на Хрватска држава во границите на НДХ и српска во преостанатиот дел од СХС. За остварување на тие цели Англичаните во логорите во Италија собрале 29.700 луѓе четници и усташи.⁷⁹

Концентрацијата на воените сили околу Трст била извршена така што штабот на VIII армија, т.е. армијата што ги победила силите на Ромел во Африка, бил преместен во Удине, каде што бил посетен од маршалот Александер, командантот на сојузничките сили во Италија. Сите противавионски батерии кои ги бранеле Бари, Бриндизи и Таранто биле повлечени кон север.⁸⁰ На 25 април 1945 година во Казерта маршалот Александер, изјавил дека спорот околу Трст е најпогодна причина за изведување на една брза и успешна акција против Југославија. Тој се чувствувал дека е запоставен од страна на највисокото британско раководство кое сите победи во Египет, Италија и Германија му ги препишувало на генералот Монгомери. Поради тоа барал во спорот околу Трст да има "одвртани раце", односно како Скоби во Грција. Неговиот план предвидувал со воена акција да го реши прашањето за Трст, а потоа воените операции да ги пренесе на цела Југославија. Со таква цел издавал големо количество оружје на Италијаните, на четниците и на усташите и изјавувал дека со заеднички сили тој ќе го доведе кралот Петар во Белград.⁸¹ Маршалот Александер планирал тој да ја нападне Југославија од север, а генералот Скоби од југ односно од Грција и за кусо време да се сретнат во Белград.

Во врска со решавањето на територијалната криза на Балканот, Ватикан во текот на март 1945 година го застапувал следното решение. Папата предлагал Италија \$ да ги отстапи Додеканезите на Грција, Југославија да се откаже од Трст, Горица и сите места на 30 км до таа зона, а

⁷⁹ АВИИ, рег.бр.35, ф-1, к-5.

⁸⁰ АВИИ, бр.рег.35, ф-1, к-5, с.6.

⁸¹ АВИИ, бр.рег.35, ф-1, к-5, с.3.

Грција \$ да го отстапи Солун на Југославија.⁸² Нешто подоцна под влијание, пред сè, на британската влада, Југославија ги загубила и Трст и Солун, додека Грција ги добила Додеканезите, а Италија- Трст и Горица.

Британската влада поттикнувачки делувала и на албанската емиграција која ја поддржувала кралот Ахмет Зогу и идејата на Призренската лига за создавање "Велика Албанија". Со политичка и финансиска помош британската влада и Ватикан го иницирале создавањето на Албанскиот комитет во Рим во почетокот на 1945 година со цел да ја сруши владата на Енвер Хоџа, а потоа со помош на балистичките сили на Косово и во Македонија, поддржани од британските сили, да ја создадат "Велика Албанија". При дејствувањето на албанската емиграција Британците особено го истакнувале следното: 1. Дека генералот Скоби со својата војска ќе навлезел преку Епир и Чаморија и дека ќе го сруши комунистичкиот режим на Хоџа, 2. Дека Албанија ако се потпре на сојузниците ќе биде голема и независна, а ако остане со Југославија и со Бугарија ќе биде една нивна експлоатирана провинција, 3. Дека Тито пред делегацијата на Косово и Метохија во Белград го отфрлил ветувањето за правото на самоопределување на Албанците по завршувањето на војната.⁸³ По враќањето на делегацијата од Белград во Косово избувнала воена побуна на која \$ се придружиле балистичките сили од Македонија. Иако побуната на Косово била задушена, остатоците на балистичките сили ја продолжиле вооружената борба и по капитулацијата на Германија. Против балистичките сили воделе борба единиците на КНОЈ во Косово, а 8-та македонска дивизија во Македонија.

Периодот од конституирањето на македонската држава, односно од одржувањето на Првото заседание на АСНОМ до конечната победа над фашизмот претставува период на специфична борба во мошне тешки услови за да се сочува државноста на Македонија. Додека македонските елитни воени сили, односно 15-от македонски корпус во бројна состојба од околу 24.000 луѓе воделе борба на Сремскиот фронт, а 8-та дивизија се биела со балистичките сили, внатре во Македонија растело незадоволството поради вла-

⁸² АВИИ, бр.рег.25, ф-1, к-5, с.11-12.

⁸³ АВИИ, бр.рег.30, ф-1, к-5. Извештај на ОЗНА од 3 мај 1945 година.

дата на Тито и Шубашиќ и крстареле големосрпски и големобугарски агенти насочувајќи го македонскиот народ кон Солун. Токму во тоа време бугарската отечествено-фронтотска војска се заканувала дека ќе го гранатира Скопје, а на грчко-југословенската граница биле распоредени силите на британскиот корпус од Солун, корпусот од Атина бил префрлен во Солун, како и грчките и југословенските монархистички сили и сите тие биле подготвени во секој момент да тргнат кон Скопје.

Меѓутоа, монархистичките сили внатре во Србија не биле во можност да им го обезбедат на Британците влијанието и доведувањето на кралот и монархијата во Југославија, советската војска веќе длабоко навлегла во Србија, а во Грција започнала граѓанската војна. Во исто време кризата во Трст се решавала по мирен пат и се подготвувала Париската мировна конференција, а во Југославија поради недовербата од народот, претставниците на кралската влада на чело со Шубашиќ биле принудени да си поднесат оставки. Од тие причини се доцнело и со одржувањето на третото заседание на АВНОЈ дури до август 1945 година.

Заклучок

Македонското раководство преземало енергични мерки да се спречи повторната поделба на Македонија, во мошне тешки услови успеало делумно да се анулираат одлуките од Букурешкиот и од Версајскиот договор и да се озаконат и меѓународно да признаат придобивките на народноослободителната и антифашистичката борба на македонскиот народ. Во таквите драматични услови македонскиот народ успеал барем на дел од својата етничка македонска територија да ги материјализира вековните стремежи на бројни генерации револуционери, борци и патриоти и како придобивка на војната да ја создаде, а потоа и да ја сочува македонската држава.

Јован ТАКОВСКИ

ТЕРМИНОТ ПРОСВЕШТЕНИЕ ВО ТВОРБИТЕ НА СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

При внимателно читање на творбите на св. Климент Охридски лесно може да се забележи дека еден од најчесто употребуваните зборови е терминот *ἵпросвешίη* (цсл. **просвѣщеніе**, гр. φωτισμῆν φῶτισμα), како и бројни изведени зборови од ова семантичко подрачје, како именките: **с̑лнце**, **звѣзда**, **лоуџа**, **зарна**, **молнии**, **дѣнь**, **дѣнца**... со соодветни глаголски форми: **свѣти**, **вснн**, **сннн**, **просннвѣ**, **блѣщнцн** **сн**, **ωзарнн**, **ωсвѣщнн**, **просвѣщнн**, **ωблнстн**... и придавки – епитети: **свѣтло**, **пресвѣтло**, **всесвѣтло**, **трѣсвѣтлн**, **тресвѣтнн**, **трѣслнн**, **свѣтоносн**, **свѣтозарнн**, **златозарнн**, **богозарнн**, **пресвѣтловн**. Во основата на овој термин е именката **свѣтъ** - *svetlina*, на гр. φῶς. Овој термин не фигурира во *Речникот на македонскиот литературен јазик*. Тој е заменет со - *ἵпросвешување*, *ἵпросвешн*. Меѓутоа, нивната содржина не е идентична. Терминот *просвѣщеніе*, како и грчкото *φωτισμῆν*, латинското *illuminatio*, означува 'просветување со божествена светлина', а денес вообичаениот термин *ἵпросвешн*, почнувајќи од XVII век (од Декарт наваму) – собирање знаења од емпириските науки и расудување со својот ум, често против верските догми. Правење разлика меѓу овие два термина (*ἵпросвешίη* и *ἵпросвешн*) има и во други јазици: сп. на пр. герм. *Einleuchtung* и *Erleuchtung*, кои се однесуваат на мистично просветлување, слично на *ἵпросвешίη*, а како философски термин, сличен на нашето *ἵпросвешн* се зема *Aufklärung*, *Aufklären*. За проучувачите на творбите на св. Климент, од нивниот литературен аспект, зборовите од ова семантичко подрачје претставуваат

стилски фигури: епитети, метафори и сл., но за св. Климент тие имаат реален карактер.

Учењето на св. Климент за светлината, за Божјата светлина и за просветлувањето со неа, се темели врз библиско-светоотечко-литургиското предание на Црквата, како и врз неговиот личен опит. Тој се напојувал од овој непресушен извор и, како добар учител и пастир, се трудел да го напои и своето стадо, да го просветли со светлината на богопознанието, да го препороди; од еден груб пагански народ да направи богоподобен, свет народ. Привилегираното време и место се годишниот круг од празници и богослужбите во храмот. Притоа, централното место го зазема свхаристиската литургија.

Постојана грижа на св. Климент е на неговите слушатели – верници да им ги предаде основните вистини на верата – догмите, како и вистините за моралот – етичките норми. При изложувањето на догмите, особено за Св. Троица, св. Климент се служи со терминологијата на св. Оци, особено на св. Григориј Богослов и на св. Василиј Велики.

Бо̄ - Троица - Свѣѣлина

Основно е сознанието на св. Климент дека Бог е светлина и во Него нема никаква темнина (сп. *Јн.*, 1,5). Една и иста е светлината на Отецот и Синот и Св. Дух: една светлина во три светилника, во кои е Божеството – светлина и светлина и светлина. Светлина е Отецот, Светлина е и Синот, Светлина е и Светиот Дух. Сето тоа е една Светлина, како што велат св. Оци (*Слово за Бо̄јавление*, II 241).

Св. Климент разликува три вида светлини: - Бог, ангелите, и човекот.

1. Бог е вечната Светлина (свѣтъ присносѣчны), бесконечна, недопирлива, недостижна за разумот, со збор неискажлива, неопфатна. Таа просветлува (просвѣщаѣтъ) секое разумно создание. Таа е за духовниот свет она што е сонцето за видливиот (свет). Колку повеќе се очистуваме, таа станува повеќе почувствувана од нас; колку повеќе ја

чувствуваме, таа поттикнува љубов кон Себе; и колку повеќе е возљубена од нас, толку повеќе станува спознатлива за нашиот разум. Над неа никој не може да се издигне, ниту пак некој може да ја опфати.... Само таа се познава Себеси, таква каква што е... покажувајќи им малку од Себе и на оние што се надвор од Неа... Ние зборуваме за таа Светлина која е во Отецот, и Синот, и Св. Дух, чие Божество е во три ипостаси, а блескотот на Светлината е еден.

2. Втората светлина се ангелите кои, преку служење, примаат светлина од Првата Светлина. Преку гласот на архангелот Гаврил целата земја засветли од радост: од неговата вест Пречистата и непорочна Богородица бессемено, натприродно, на неискажлив начин ја зачна Божествената Светлина – Светлината на Отецот (Христа).

3. Трета светлина е човекот, кој се доближува до Бога колку што повеќе се очистува, и кој во светлината Господова ќе ја види светлината (и во свѣтѣ гнн свѣтѣ оузрнтѣ); тој (човекот) ќе свети како сонце при онаа Светлина, кога Бог ќе застане среде боговите (по благодат, м.б. – алузија на *Пс.*, 35.10; *Мѿ.*, 13. 43; *Пс.*, 81.1; в. *Слово за Боџојавление*, II 240-241).

Просветлувањето (*просвешѣениеѿо*) со Божјата светлина се извршува, главно, преку писменост и проповед (*просвешѣение буквами*); преку св. тајни: крштение, покајание и причесна – евхаристија; и преку практика на добродетелите.

1. *Просвешѣување со ѿисмносиѿ (Просвешѣение боуквамн)*

Св. Климент зборува за просветлување со букви, писменост и книги, односно со литература. Со ова се означува просветителската мисија на словенските Апостоли и на нивните ученици, почнувајќи со азбуката, преводот на богослужбените книги и нивните лични творби. Обично ги среќаваме следниве термини: (*просвешѣение*) – **боуквамн**,

ПИСМЕНН, СТИМН КНИГАМН, КНИГАМН ЗАКОНООУЧНЫМН, КНИГЫ БОГОДЪХНОВЕННЫМН. Термините БОУКВН и ПИСМЕНН се синоними и означуваат и азбука и книги. Под книги свети, законоучни и боговдахновени се подразбира на прво место Светото писмо, како и други богослужбени книги и литература со дидактичка содржина. Со други зборови, тоа е она што подоцна ќе биде наречено "Охридска книжевна школа".

Покрај писменоста – книгите, св. Климент § придавал особено значење и на усната проповед или поучување, која била поткрепувана и со чуда, по примерот на св. Апостоли и на нивните последователи, со власта што им била дадена од Учителот. Според св. Климент, и св. Кирил светот го просветувал со боговдахновено учење и со чудеса: **"ТВРЪДЫМЪ Н БОГОДЪХНОВЕННЫМЪ ОУЧЕНЕМЪ ПРОСВѢЦАЖ МНРЪ ПРѢСВѢТЛАМН ЗАРѢМН, ОБТЕЧЕ НАКО МОЛЬБНН ВСЕЛЕНЖИЖ, КВРІЛЕ БЛАЖЕНЕ, РАСТѢВАЖ ПРѢСВѢТЛОЕ БОЖНЕ СЛОВО НА ЗАПАДѢ Н СѢВЕРѢ Н ЮЗѢ, МІРЪ ПРОСВѢЦАЖ ЧУДЕСН** (Со сигурното и боговдахновено учење **просветлувајќи го светот со пресветли зраци**, како молња ја обиколи вселената, Кириле блажени, **сеејќи го прсветлото Божјо слово** на запад и север и југ, и **просветлувајќи го светот со чудеса**. Така правеле и св. Никола, св. Иринеј Лионски и многу други.

Просвештението преку книги и усна проповед води кон Богопознание. За ова св. Климент, особено, слови во една од неговите најубави творби – *Похвалаѿѿа за св. Кирил Философ*, кој на сите народи им ги возвести скриените тајни со достапни зборови: на едни преку писмо, а на други преку проповед, учење (ΩВОМОУ ПИСМЕНЫ, ΩВОМОУ ОУЧЕНЕМЪ). Преку неговата богогласна уста "Бог збогати со богопознание многу народи" (ТѢМЖЕ ΩБГАТН БѢ МНОГН ЖЗЫКЫ БРАЗОУМНЕМЪ). Преку неговата уста ние го познаваме Трисоставното Божество - Отецот и Синот и Св. Дух. Св. Климент обрнува особено внимание на стекнувањето на Премудроста Божја, која води кон Богопознание, а Пре-

мудроста Божја е Христос - овоплотениот Логос. Оттука Христопознанието води кон вистинско Богопознание.

Прашањето за Богопознанието суштински е допрено и во дефиницијата што ја дал младиот Константин (св. Кирил) како одговор на прашањето од логотетот Теоктист, што е философија? Константин одговорил: "Познавање (разоумь) на Божјите и човечките нешта, кое учи колку човек може да се приближи до Бога и како, преку дела (дѣтелію), да стане образ и подобие на Оној што го создал". Знаењето за "Божјите нешта", – за Бога, според ап. Павле, се придобива преку расудување за созданијата: "она што е во Него невидливо, односно Неговата сила и Божество, се гледа уште од создавањето на светот, преку созданијата (сп. Рим., 1. 20). Тоа е она т.н. природно богопознание до кое доаѓаме преку изучување на видливата природа како Божјо создание. Но овој пат станал недоволен поради гревот и често води кон заблуда. Затоа Бог го дополнил со натприродниот пат – преку Св. откровение, дадено најнапред преку старозаветните избраници, а потоа преку воплотениот Бог и Господ наш Исус Христос. Затоа св. ап. Јован благовести: "Знаеме дека Синот Божји дојде и ни даде разум да Го познаеме вистинскиот Бог" (1 Јн., 5.20). Значи, во личноста на Господа Христа е даден вистинскиот Бог и живот вечен, дадено е потполното откровение на Бога и несомнено вистинско знаење за вистинскиот Бог (сп. Јован 5, 20-24). Тоа е оној т.н. катафатички или рационален пат на Богопознание: Бог слегува кон нас, ни се нуди, ни се открива како Творец, Промислител, Спасител, Осветител (Просветлител) и Судија. Откако сме го усвоиле со вера и разум, нужно е да го примениме во животот и, преку подвиг (аскеза), со постојано очистување на нашите органи, преку дела да се уподобуваме на Бога, да се просветлуваме, осветуваме, обожуваме, да се соединиме со Бога. Ова се однесува на вториот дел од дефиницијата, во која доминира терминот **дѣтељ**, кој е синоним на зборовите **добро-дѣтељ**, **благодѣтељ**, **добро-дѣлание**. Тоа се всушност христијанските добродетели: вера, љубов, молитва, пост, милостина, гостопримство... Тоа е т.н. апофатички пат или метод, кој води кон Бога - пат на постојано очистување, преку прак-

тика на добродетелите, пат кој води во Царството небесно, во заедница, единство со Триипостасниот Бог, Кој е Светлина.

2. Просветление преку св. тајни

а. Преку крштевање - БАЊЕЮ ПАКЫБЫТЫМ - ВОДОЮ И ДУХОМЪ

Во духот на Преданието на Црквата, односно на св. Оци, св. Климент § обрнува особено внимание на оваа св. Тајна. Најпогодниот момент да слови за неа е празникот на Христовото крштевање, односно Богојавление, како и денот по Богојавление, посветен на св. Јован Крстител, во словата и поуците што ги изговорил по повод овие празници. Еве што, на пр. вели во *Похвалнојо слово на св. Јован Крстиштел*: "Спасителот наш Исус Христос..., сакајќи да ги потопи нашите гревови во Јордан, дојде при болните како лекар, при заблудените овци – вистински пастир, ...при мртвите – Живот, ... при помрачените – Светлина,...при слепите – Просветител, при оние што седат во мрак и смртна сенка – Светлина што никогаш не заоѓа..., при помрачените – Исток од висините, прогонувајќи ја измамата и **просветлувајќи не со бањата на њовторнојо раѓање** (*просвѣщае насъ бањею пакыбытым*). Св. Климент зборува за предобразите на оваа св. тајна во Стариот завет (потоп, преминот преку Црвеното Море).

За да ја објасни силата и големината на оваа св. тајна, за благодатта што се добива преку неа, св. Климент зборува за три раѓања: - телесното, преку крштењето и со воскресението. Сите овие раѓања ги примил на себе самиот Христос: првото - со овоплотувањето; второто - со крштењето во Јордан од Јован Крстител, иако немал потреба, бидејќи сиот чист, но за пример нам; а третото - преку воскресението од гробот. Оставајќи ги на страна првото и третото, св. Климент се задржува на второто крштевање, кое го именува уште и бања за повторно раѓање, преку вода и Дух, повикувајќи се на зборовите Христови: "Ако некој не се роди со вода и Дух, нема да влезе во Царството Божјо" (сп. *Јован 3,5*).

Св. Климент зборува и за симболиката на водата во св тајна крштение: - таа очистува, но и потопува (гревот). Бидејќи има повеќе видови крштение во Стариот и Новиот завет, тој (по примерот на св. Григориј Богослов) дава кусо резиме за пет вида крштение: 1. Мојсеево - само со вода; 2. Јованово - за покајание; 3. Христово - со Дух Свети; 4. - Преку мачеништво и во сопствената крв, со кое се крсти и Самиот Господ и е посвето од другите; 5. - во солзи (покајнички), но тоа е мошне тешко.

Учењето на Црквата за крштението како средство за просвештение е сублимирано во самиот чин на оваа св. Тајна.

б. Просвешќение преку покајание - исјовед

Св. Климент го знаел огромното значење на оваа св. Тајна во која, по крштението, на човекот му е даден од Бога еден дополнителен лек против гревот, едно повторно "крштение" кое, во *Слово за Св. Троица*, го именува "светилник на душата", а во *Слово за покајанието* - "светилник на душата што не заоѓа" (покајанието во ѝ свѣтланикъ дѣшн незаходн). Со искрено покајание се станува "чедо на Светлината и на денот" (аџе сѧ тако покаешн, бѣдешн чѣдо свѣтоу н дѣшн). Св. Климент приведува примери на покајание: разбојникот на крстот, блудниот син, жената блудница, митарот... и препорачува секогаш да бидеме подготвени, зашто не го знаеме денот и часот кога ќе дојде крајот.

в. Просвешќение - ъсвѣќенје преку причеснаѣа

Св. Климент како Христов апостол, пастир, литург, светител, просветител, како автентичен сведок и примопредавач на Апостолското предание го знаел добро значењето на Евхаристијата – самата тајна на Црквата, затоа причестувањето во текот на целата година била редовна практика во неговата Црква, како за време посните денови, така и надвор од нив. До овој заклучок може да се дојде при внимателно читање на неговите проповеди, од кои повеќето се во функција на подготовка за примање на оваа св. тајна. На пр. *Оѣшѣаѣа ѣоука за неделен (воскресен) ден* – недела; *Оѣшѣаѣа ѣоука на аѣосѣол или маченик*, како и други празници кои се паѓаат надвор од четирите годишни пове-

ќедневни пости. Во *Поукаїѿа за сїасение на душиѿа* се вели дека Бог го даде телото на Својот Син да го јадеме за осветување на нашите души и тела (а нѣснын оцѣ н гѣ... н сѣа своје҃го тѣло подасть намъ на *осцѣненїе* дѣшамъ нашнмъ н тѣломъ). Овде освѣщенїе е синоним на просвѣщенїе і обоженїе.

3. Просвешѣение со добри дела - добродетели

Интелектуалното и светотаинското просвештение се дополнува и се усовршува со моралното просветлување, преку практиката на добродетелите. Св. Климент имал мошне деликатна и одговорна задача во својата пастирско-мисионерска дејност во борбата против паганските култови и обичаи и разните пороци, поради што поголемиот дел од неговите проповеди се со етичка содржина. Главно мото, при ова, му се зборовите на пророк Давид: "Клони се од злото и прави добро" (*Пс.*, 33.15). Злото, пороците се дело на сатаната: идоложртвување (принесување на крвни жртви - курбани), братоомраза, клеветништво, држење на гнев, завист, лутина, омраза, кражби, разбојништва (грабежи), пијанство, прејадување... угодување на телото, вршење неправди, бесовски песни, непристојни игри, хулења, срамни зборови, баење, чедоморство (намерен абортус), блуд, прелуба, горделивост, лага, прекршување на клетва, колнење во името Божјо, гатање и лекување болести со вериги, предвидување на иднината според гатањето на птиците и ѕвездите (хороскопот) и среброљубието - коренот на сите зла. На злото, пороците, св. Климент им ги спротивставува добродетелите. При ова тој го следи примерот на ранохристијанските оци и учители кои злото и доброто го претставуваат како два пата: - пат на смрт и пат на живот (*Дидахи*), и пат на темнина и пат на светлина (*Варнавино ѿслање*). Како средство за просвештение св. Климент се задржува на следниве добродетели: братољубие и странољубие (гостопримство), вера, молитва, пост, смирение, милостина, чистота и љубов - круната на добродетелите. Св. Климент често ѿ се обраќа на својата паства: "Да тѣцнмъ сѣ, братїе, добримн дѣлн просвештитн свѣтнлннкн своѿа млѣтнїену н вѣроу н любовнїу: тѣмн бо дѣша н тѣло просвѣцаета

сѧ" - Да побрземе, браќа, со добри дела да ги запалиме нашите светилници - со милостина, вера и љубов, зашто со нив се просветлува и душата и телото (*Поука за ѿрејѿразненсѿво на Рожддесѿво на Боѿородица*).

Од горекажаното можеме да заклучиме дека интелектуалното просветување, без светотаинското и без практикувањето на добродетелите, не е доволно за правилно и целосно формирање на човековата личност. Оттука е и моето уверување дека на современиот наш просветно-воспитно-образовен систем му недостасува воспитно образовниот модел на св. Климент Охридски. Тоа би помогнало и за заздравување на целото општество.

Основна литература: Тритомното издание на БАН: Климент Охридски, *Sѿbrani sѿ~ineniŌ*, том. I-III.

Ратомир ГРОЗДАНОВСКИ

БИБЛИСКИОТ ЈАЗИК НА СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

Светителите се живо поврзани со Светото писмо

Ми причинува особена чест и ми прави задоволство што можам пред ваков значаен аудиториум да го претставам библискиот дух, библискиот јазик и библискиот живот и дело на свети Климента.

Да се зборува и да се пишува за Светата Библија и за свети Климента и тие научно да се проучуваат, значи човек да се занимава со најсветите работи, кои суштински се поврзани со македонскиот народ и со сета негова култура и постоење.

Севкупното книжевно дело на свети Климента е со библиски карактер и со библиска инспирација. Тоа е евидентно при проучувањето на автентично посведоченото прозно-ораторско творештво на свети Климента, со анализа врз словата кои во насловот го носат неговото име. Со богословска набљудателност се идентификуваат библиските содржини и во неговите црковно-поетски творби, а и во хагиографската литература.

Го нагласуваме и учеството на свети Климент Охридски во преводот на Светото писмо од грчки на старомакедонски словенски јазик, а особено неговиот значаен придонес во дооформувањето на девтероканонските книги во Стариот завет, со кои тој се ползувал во неговото химнографско творештво. Сето ова значи особен придонес и за компарирање и автентично посведочување на библискиот текст од времето на свети Климент Охридски и сегашната наша Библија, на современ македонски литературен јазик, како и библиската фундаментираност на ликот и де-

лото на оваа особено значајна личност од нашето средновековие.

За свети Климента Библијата била основа на сè што мислел, што зборувал, што пишувал, што творел и како живеел. Токму затоа тој постанал тоа што е - Божји светител и народен просветител.

Оттаму произлегува и вистината дека сите дела на свети Климента се најконкретно остварување на библиските содржини. Тоа значи дека целата негова личност и целото негово дело претставуваат постојана врска со вечно живата Книга. Ова посебно се забележува, правејќи истражна анализа на употребата на Библијата во неговото книжевно творештво. На тој начин јасно се гледа дека личноста и делата на свети Климента се карактеризираат со библиско богатство, односно, дека тој секогаш и во сè - всушност, целиот онтолошки бил библицизиран. Тоа е особено значајниот книжевен, културен и духовен спецификум на свети Климента, Охридскиот Чудотворец. Нему, пак, му припаѓа едно од највидните места во времето на таканаречениот златен век на македонската и општо сесловенската литература и култура. Тој се јавува како образован богослов, како ревносен мисионер и одличен познавач на новоформиранитот старомакедонски словенски јазик. Сето тоа му овозможило да учествува и во преводот на Светото писмо и на богослужбените книги од грчки јазик. Свети Климент е вдахновен учител, даровит проповедник, племенит архипастир, светол пример за свештенослужителите и ретко плоден книжевник. Неговата прозна и поетска литература е богата со библиска содржина. Тоа е забележливо при детално анализирање на неговата житијна и ораторска проза, како и во неговото химнографско творештво.⁸⁴

⁸⁴Не треба, пак, ни да се зборува за Светата Библија и за нејзината големина, значење, содржина, потреба и влијание врз човештвото, па и врз нашиот народ. Потврдена вистина е дека нема повредна книга од Светата Библија. Читајќи го Светото писмо, ние разговараме со Бога, односно Бог нам ни говори преку пророците и праоците, преку Господа Исуса Христа и апостолите. Библијата е значајна и како литературен вид во книжевноста. Таа е основа на средновековната книжевност кај нас, која целосно е втемелена врз христијанската библиска тематика и содржина. Свети Климент Божјото Свето Откровение го разбирал сосема правилно, како што учи Источната Света Црква - дека тоа се состои од Свето писмо и од Свето предание. Така тој и постапувал при

Библскиот светоглед на Светиклиментовиот универзитет

Свети Климент Охридски е основоположник на ученоста кај нас, а тој е, пред сè, образован богослов и неговата теологија е насидувана врз Светата Библија. Позната е големината на свети Климент Охридски, како учител и организатор на Охридската книжевна школа, односно Охридскиот Светиклиментов универзитет, којшто претставува средиште на културата и просветата во Македонија. Јасно и конкретно посочуваме дека тоа е книжевен и просветен центар со библски светоглед - Универзитет на којшто основна катедра била теологијата, а се проучувале и сите други науки, познати дотогаш во културниот и писмениот свет на човештвото.

Системот на средновековната култура, книжевност и просвета, за која се застапувал и свети Климент, е теоцентричен. Тоа значи дека идеалот не е хуманизација на човекот, туку негово обожување - негова деификација.

Ликот и големината на свети Климент Охридски е втемелен врз Библијата како основа на неговите активности и дејности. Со еден библско-богословски приод тој може да биде виден и како високообразован богослов, успешен мисионер, добар пастир-архипастир, сакан учител и основоположник на писменоста кај нас, бидејќи бил и вистински наш просветител.

Просветител, значи „светлина“ (φως, φωτισμοϛ), а тоа, според средновековната источна христијанска теологија е Божји атрибут, Божја енергија: „свѣтъ христовъ просвѣщаетъ всѣхъ“ = „Христовата светлина ги просветува сите“ (Божествена литургија на предосветените дарови). Тоа претставува делување на Божјото битие во созданијата преку

користењето на Божјото Откровение во неговите дела и во почитта кон светоотечкото предание. Со тоа го посочувал и учеството на Светото предание во толкувањето и проповедањето на пораките од Светото писмо. Ова го нагласуваме за да не се добие впечаток дека за свети Климент била значајна само Библијата, односно само Светото писмо, а не и Светото предание (како што денес протестантските секти го отфрлаат Светото предание, а го прифаќаат само Светото писмо!). Посебно се нагласени текстовите од Светото предание, како и апокрифните мотиви употребени во творбите на свети Климент Охридски. А вистинското разбирање на Библијата е дадено само во Црквата, преку светоотечката егзегеза.

натприродната несоздателна енергија - Божјата благодат, која го преобразува и го обожува човекот.

Ако во новото просветителство, човекот треба да се хуманизира, свртувајќи се кон себеси, во средновековната просвета, човекот се очевечува преку обожувањето - себеидентификувањето со типот на Човек во личноста на Богочовекот Господ Исус Христос, а тоа го постигнува како акт на богопознание, харизматичност, интелектуална и морално - етичка преобразба. Истакнуваме дека свети Климент секогаш на човекот му приоѓал како на Божја икона и личност и така ја разбирал неговата смисла и значење на неговото постоење.

Ваквиот природ кон средновековната книжевност и култура би значел, во некоја мерка, и реставрација на средновековната библиско - богословска литература. Тоа значи, прилог за подобро разбирање и утврдување на нејзината вистинска вредност.

Светиклиментовата евангелизација во Македонија

Библискиот јазик на свети Климента е основа за неговиот успех и како мисионер, при неговото надворешно мисионерство, додека бил во придружба на светите Кирил и Методиј кај Хазарите и во Моравија, како и со неговото внатрешно мисионерство и евангелизација, откако се вратил меѓу својот народ во Македонија. Со неговото доаѓање и делување во својата родна земја, тој направил една силна инкултуризација, односно, внесување на Евангелието во културата на Македонските Словени. Станува збор за скоропокрстените Македонски Словени и за Светиклиментовата евангелизација во Македонија. Тој ја внел Светата Библија во културата на македонскиот народ на еден сосема нов и специфичен начин, без да ја наметне византиската (елинската) форма на библиска култура, туку создавајќи нова, оригинална библиска и евангелска култура за овој народ и за ова поднебје. Тоа посебно се одразило на подрачјето на јазикот и битот на народот, зашто свети Климент потекнувал од овој народ и го познавал неговиот јазик и бит. Затоа, тој, во својата божествена служба, во учителската, архијерархиската и проповедничката дејност го употребувал старомакедонски словенски јазик. Таа еван-

гелизаторска, мисионерска дејност на свети Климент Охридски имала особено значење во Македонија, а и силно влијание и одраз во историјата и културата скоро на сите словенски народи.

Евангелизаторското дело на свети Климент Охридски се споредува со критериумите и практиката на големиот евангелизатор на народите - светиот апостол Павле и затоа житиеписателот, свети Климента го нарекува „нов Павле меѓу новите Коринтјани”. Како што свети апостол Павле се раководел со методот: „За сите станав сè, та по каков и да било начин да спасам неког”⁸⁵, така постапувал и светиот апостол Климент Охридски меѓу својот народ во Македонија. Во сета оваа Светиклиментова активност, се истакнува библиската основа на целото негово дејствување.

Библискиот дух на Светиклиментовото монаштво, епископство, ерархија и Црква

Значајна е и Светиклиментовата улога во организирањето на Црквата во Македонија, на која свети Климент требало да ѝ ги обезбеди сите нејзини потребности. Тоа го направил светителот, организирајќи училишта и монаштво во Македонија, за да може да создаде соодветен кадар за опстојување и идно живеење на Црквата во Македонија. За монаштвото значајна е неговата соработка со свети Наума. Светите Климент и Наум знаеле дека од квалитетното монаштво зависи и јачината на Црквата и светоста на еден народ. А библискиот дух и јазик во монаштвото е полноприсутен, бидејќи тоа е практична примена на евангелските пораки за усовршувањето на човекот. Монашкиот живот претставува остварување на идеалот за христијански живот, зашто монахот постојано настојува да ги исполни евангелските заповеди. Затоа монашкиот живот се нарекува ангелски живот на земјава.

Потоа свети Климент ќе стане епископ, а свети Наум ќе дојде за раководител на Охридскиот универзитет.

Свети Климент Охридски е првиот словенски епископ во Македонија, во чија епархија се богослужело, се

⁸⁵ 1. Кор. 9, 22; Рим. 11, 14.

проповедало и се развивала една цела ученост и книжевност на свој книжевен јазик.

Библискиот јазик во Светиклиментовата книжевност

Свети Климент Охридски е одличен познавач на новоформиранiot старословенски македонски јазик и наш книжевен благовесник, со кого се зарадувала словенската просвета и литература. Од неговото перо се правеле првите обиди за литературни творби на старомакедонски словенски јазик, и не само преводни, туку и оригинални,⁸⁶ а и едните и другите втемелени врз Библијата - со изобилство на библиски текстови. Оваа библиска димензија при проучувањето на делата на свети Климент Охридски досега е скоро неразработувана и даваше можност за наш поопстоен и нов пристап од библиски и егзегетски аспект. Како библист пријдов кон анализа на библиските текстови во Светиклиментовите оригинални книжевни творби: агиографски, беседнички и химнографски, и ја открив библиската основа на неговото творештво.⁸⁷

Религиозната тематика во средновековната книжевност во Македонија, општо, а особено во Светиклиментовото творештво е изразена со употребата на старозаветни и новозаветни библиски текстови. Особено е значајна исползуваноста на Светото предание и Светото писмо во литургиските текстови на свети Климента.

Свети Климент Охридски бил учесник во преводот на Светото писмо и на богослужбените книги од грчки на старомакедонски словенски јазик.⁸⁸

⁸⁶ Познат е книжевниот комплекс на Светиклиментовото творештво и неговата жанровска класификација, види: Ратомир Грозданоски, протоѓакон, *Библијата во делата на свети Климент Охридски*, Скопје 2001, 90-91.

⁸⁷ Ратомир Грозданоски, протоѓакон, *Библијата во делата на свети Климент Охридски*, Скопје 2001, 113-388.

⁸⁸ Во Краткото житие на свети Климент од Димитриј Хоматијан се вели дека свети Климент со „новите форми на буквите,, го напишал „целото боговдохновено Писание, пофални слова, житија на свети маченици и преподобни и свештени песни,, (*Климент Охридски, Сџбрани сџчинения*, том први, Обработили Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов, Софија 1970, 12).

Светиклиментовиот приод кон Светата Библија, односно Светиклиментовиот библицизам изразито е претставен преку тоа какво значење имала Библијата во делата на свети Климент Охридски како плоден научник, егзегет и творец. Нему Библијата му претставувала живот индивидуален и живот на Црквата. Аргументирано го претставуваме како плоден творец, научник и егзегет, осврнувајќи се посебно на неговото разбирање за толкувањето на Библијата во животот на Црквата.

Библијата во Светиклиментовите хагиографии

Значително е учеството на Библијата во житијните текстови на свети Климент Охридски. Тој е автор на житијата за свети Кирил и за свети Методиј, а во нив е видлива употребата на библиски текстови. Како библист пријдов во анализите на библиските текстови во Светиклиментови книжевни творби - житијни, беседнички и химнографски и ја открив библиската основа на неговото творештво.

Зошто свети Климент во житијата на свети Кирил и Методиј користи цитати од Светата Библија?

На тој начин авторот ја поставува духовната комуникација на светителите со одредени видни личности од светата Библија и со особено значајни библиски настани.

Пространото житие на свети Кирил Солунски – Константин Филозоф, чие авторство се сврзува со името на свети Климент Охридски, во науката било предмет на повеќе истражувања од историски, книжевен, јазичен, хагиографски, археографски и литературен аспект, но како тема за библиско-богословски истражувања на текстовите и елементите од Светото писмо во него, сè уште беше непроучено.

Користењето на Библијата во житијата на светите Кирил и Методиј е особено значајно. Тоа свети Климент Охридски, низ текстот, понекаде го прави, цитирајќи буквален - конкретен текст од Светото писмо, а најчесто, преку слободно парафразирање на библиските текстови.⁸⁹ Во по-

⁸⁹ Парафразираниите и буквалните цитати од книгите во Библијата, употребени во житието на свети Кирил, го следат текстот на преводот од 70-те преведувачи (Septuaginta), кој е направен во третиот век пред

веќе места од житието на свети Кирил се спомнува и името на Библијата како општ израз „писмо или книги”, што е буквален препис на изразот „Библија” од грчкото - τὰ Βιβλία = книги, што за Евреите обично значело само Sopher, sapharin, како израз за свитокот на Мојсеевиот закон – Пето-книжието Мојсеево (Tora), а за христијаните секогаш значело целата Библија, како што е запишано во книгите на Макавеите τὰ Βιβλία, τὰ ἀγία⁹⁰, Ἱεραὶ Βιβλιοί.⁹¹ Така и го започнува свети Климент Охридски Житието на свети Кирил.⁹² Во него, првите испишани редови се парафразирани и вешто исплетена библиска содржина од Светото писмо на Стариот и на Новиот завет во која се вели: „Бог Кој е милостив и благ, и чека луѓето да се покајат и сите да се спасат и да ја познаат вистината, зашто Он не ја сака смртта на грешникот, туку покајание и живот...”⁹³ Потоа, следат текстовите од Евангелието според Јован и од Книгата на пророкот Исаија,⁹⁴ па продолжува со мотив од Откровението на свети Јован Богослов и од Книгата на пророкот Варух,⁹⁵ за да ја заврши првата глава од житието со буквално цитиран текст од Првото послание на свети апостол Павле до Коринтјаните, кога вели: „Угледајте се на мене, како што и јас на Христа!”⁹⁶ А, среќаваме и само сликовити споредби со имиња или настани од Библијата умешно поставени во врска со животот и со делото на светите Кирил и Методиј. Авторот на житието обилно се служи со цитати од Светото писмо. Тие некаде се дословно пренесени, а некаде се цитирани по сеќавање или скратени во форма на најпотребната порака од Библијата.

Зошто свети Климент употребувал толку многу библиски цитати во житијата и во целото негово творештво?

Тој горел од желба, со Светото писмо – Библијата, која словенските народи ја добиле на свој јазик, да поткре-

Христа во Александрија и тоа на говорниот општоприфатен грчки јазик (κοινὴ διαλέκτο) заради Елините кои живееле во дијаспората (диавспора) во Египет.

⁹⁰ 1. Мак. 12,9.

⁹¹ 2. Мак. 8,23.

⁹² ЖК, гл. I.

⁹³ Јоил 2,13; 1. Тим. 2,4; Језек. 33,11.

⁹⁴ Јован 10,27-28; ЖК, гл. I, Исаија 42,24; ЖК, гл. I

⁹⁵ Откр. 21,24; Варух 4,2.

⁹⁶ 1. Кор. 11,1 ЖК; гл. I.

пи сè што зборува, пишува и организира во Црквата. Затоа овие цитати се особено интересни и за библиската критика. Забележливо е и тоа дека свети Климент, најмногу се потпира на цитати од Евангелието и од Апостолот и тие се неговиот темелен – основен текст. На пример, во Житието за свети Кирил, во шеснаесеттата глава е препишан скоро целиот текст од четринаесеттата глава од Првото послание до Коринтјаните. Таму се говори за дарот на оние што зборуваат туѓи јазици и за разбирливото говорење на словото Божјо пред секој народ на неговиот јазик, за да биде разбрана Божјата порака до луѓето и прифатено Благовестието (Евангелието) Божјо.⁹⁷ Затоа светиот апостол Павле рекол: „Но в црква повеќе сакам да кажам пет зборови разбирливи, за да поучам и други, отколку илјадници зборови на непознат јазик”.⁹⁸ Забележуваме и тоа дека теологијата на светиот апостол Павле му е многу блиска на свети Климент!

Уште во почетокот од Житието на свети Кирил, авторот, пишувајќи за семејството на светите браќа, веднаш започнува со споредба од Библијата.

Поради благочестивиот и богоугоден живот Лав⁹⁹ се споредува со праведниот Јов¹⁰⁰ од Библијата, а најверојатно и поради седумте синови, бидејќи толку имал и праведниот Јов.¹⁰¹ Бројот седум има и таинствена симболика во христијанството и затоа често се употребува во хагиографската

⁹⁷ 1. Кор. 14, 9-12 и 19.

⁹⁸ 1. Кор. 14, 19.

⁹⁹ Сосема јасно и сигурно е дека родно место на светите Кирил и Методиј бил градот Солун - главен град на Македонија и меѓу поглавните градови во Византија.

Прашањето, пак, за народноста на светите Кирил и Методиј не може да се смета за разрешен проблем во научните спорови. Преовладува мислењето дека татко им Лав бил Грк, а мајка им Марија Словенка. Ова изгледа и најверојатно, и е најприфатливо. Лав бил стратег (друнгар - е воен чин, началник на воена формација од 1000 луѓе. Словенскиот „друнгар“, бил „војвода“, и началник на една покраина - словенска тема) во Солун. Тоа значи дека Солун во 9-тиот век бил самостојна воена област, а функцијата на Лав била виш офицер, кој не бил подвластен на врховниот воен управител. Во некои воени области имало и самостојни друнгари кои не биле подвластени никому, па и Лав бил еден од нив.

¹⁰⁰ ЖК, гл. II.

¹⁰¹ Јов 1,2.

книжевност. Затоа, некои научници сметаат дека и овде бројот на децата (седум) треба да се прифати условно.

Третата глава од Житието на свети Кирил започнува со сонот на младиот Константин (свети Кирил), во кој преку ликот на убавата девојка го видел олицетворението на премудроста Божја (Sofia). Тоа се чувствува, без сомнение, како типичен хагиографски елемент во житието, а е земен од библиската содржина на книгите: Прва книга Мојсеева, Книга Мудрост Соломонова, Соломонови мудри изреки и Книга на проповедникот (Еклизијаст). Овде, исто така, среќаваме повеќе парафразирани текстови од Стариот завет.¹⁰² Овие цитати се доста слободно парафразирани. Од тоа заклучуваме дека Светата Библија била дневна лектира за свети Климента и тој ја имал усвоено нејзината содржина, а неговото зборовно богатство било библиско. Тој говорел со изразот од словото Божје запишано во Библијата.

Во Житието на свети Методиј има многу библиски и црковно историски подробности. Авторот со тоа имал специјална цел да ја покаже богословската и вероисповедната димензија од верувањето на свети Методиј. Оттаму се гледа дека свети Методиј имал дипломатско, примерно и коректно однесување кон папството, но не отстапил од догматското ортодоксно учење и не го прифатил новитетот со филиоквето.¹⁰³

Во првата глава која претставува скоро една четвртина од целата содржина забележливо е доминантното изобилие на библиски текстови и цитати, од кои има и целосно буквално цитирани текстови, а и посочувани по сеќавање. Се среќаваат библиски содржини од: Посланието на свети апостол Павле до Римјаните,¹⁰⁴ Книгата Мудрост Соломонова,¹⁰⁵ Мудри Соломонови изреки,¹⁰⁶ Првото соборно послание на свети апостол Петар,¹⁰⁷ од Светото Евангелие

¹⁰² 1. Мој. 2,18; Изрек. 6,20; 6,23; 7,4; Мудр. Сол. 7, 29; 8,2; 9,1-2; 9,4; 9,10 и 19; 9,5, како и од псалмите: Псал. 144,79 и 115,6.

¹⁰³ Христо Кодов, *Пространни жития на светите братя Кирил и Методии*, црковноисторически и архиевен институт при българска патриаршия, синодално издателство, София 1981, 87.

¹⁰⁴ Рим. 4,17.

¹⁰⁵ Мудр. Сол. 13,5.

¹⁰⁶ Изрек. 8,25.

¹⁰⁷ 1. Петр. 1,20.

според Јован,¹⁰⁸ од псалмите,¹⁰⁹ од Првата и втората книга Мојсева.¹¹⁰ Книгата за Јов,¹¹¹ Втората книга Мојсева,¹¹² Книгата на Исус Навин,¹¹³ Првата и втората книга Царства,¹¹⁴ од псалмите,¹¹⁵ Трета и четврта книга Царства,¹¹⁶ Првата книга Царства и Првата книга Мојсева.¹¹⁷

Во текстот од првата глава на Житието, покрај библиските содржини, среќаваме и повеќе имиња на значајни библиски личности: Давид, Енос, Енох, Авраам, Исак, Јаков, Јосиф, Јов, Арон, Мојсеј, Исус Навин, Самоил, Саул, Соломон, Илија, Елисеј, Мелхиседек, Јован Крстител и апостолите Петар и Павле.

Библискиот јазик и дух на Светиклиментовото беседништво

Светиклиментовото библиско – богословско дело е особено богато изразено во беседништвото. Свети Климент е родоначалник на црковното македонско и општо-словенско беседништво. Се забележува дека основно место во неговата ораторска проза зазема Светата Библија и дека сите Светиклиментови проповеди се изразени со библиски јазик и дишат со библиски дух. Свети Климент апостолски ја сфатил Христовата порака за примање на богооткриените вистини преку проповедањето на Евангелието кај сите народи.¹¹⁸ Затоа тој, проповедањето го разбирал, пред сè, како пренесување и соопштување на евангелските вистини и начела на луѓето и народите кои не знаат за нив.

Темата на неговите слова е од Светото писмо. Тој преку своите проповеди се трудел на луѓето да им ја предаде автентично смислата на Божјата порака, која се содржи во библискиот текст. Тоа го правел во неговите *еѓзеѓејски* – *неделни и йразнични слова*, во кои литературно, уметнич-

¹⁰⁸ Јован 14,11; 15,26.

¹⁰⁹ Псал. 32,6 и 9.

¹¹⁰ 1. Мој. 2,7; 4,26; 5,24; 6,9; 2,1; 22,18; 26,4; 35,2-4; 28,12; 41,38; 49,10.

¹¹¹ Јов 1,1; 42,11.

¹¹² 2. Мој. 7,1; 13,21; 14,20; 17,1-6; 16,13-15; 33,11; 31,18.

¹¹³ Исус. глава 12-21; спореди: Мудр. Сир. 46,16;

¹¹⁴ 1. Цар. 8,22; 17,1; 18,20-40; 2. Цар. 2,2-14.

¹¹⁵ Псал. 77,71 - 72.

¹¹⁶ 3. Цар. 17,1; 17,17 - 23; 18, 31-40; 4. Цар. 1,10; 2,2-14.

¹¹⁷ 1. Мој. 14,18-29.

¹¹⁸ Марко 13,10; 16,15; Матеј 28,19.

ки ги прераскажувал библиските текстови од евангелското и апостолското четиво прочитано на светатата Литургија. И што е најважно, свети Климент тоа го говорел многу јасно и разбирливо, за да може секој да го сфати, да го прифати и да го усвои словото Божјо без потешкотии. Тој во своите проповеди ги претставувал евангелските зборови и евангелскиот живот. Во тоа е тајната на неговиот успех. Примерниот евангелски живот е најдобар говор и најдобра проповед. Затоа, неговите *морално – љоучни слова* и нивната библиска и етичка содржина биле лесно прифаќани од слушателите. Тие изобилувале со библицизам и се одликувале со изразена егзегеза од светителот. Но, светите евангелски зборови кај свети Климент секогаш претставувале самонадополнување на неговиот свет живот. Тој знаел дека светиот живот е најсовршен начин за сведочење и проповедање на христијанската вера и секогаш, како што проповедал така и живеел. Свети Климент Охридски со целата своја света личност, просто влегол, се вметнал – се вдлабочил во светиот библиски текст и создал свое богооткриено мислење и сфаќање, кое пред народот во своите слова го изразил како сопствена егзегеза – свое толкување. Преку тоа тој го дал својот сопствен придонес за егзегезата на библискиот текст и поедноставено го доближил словото Божјо до верниците во Македонија. На тој начин луѓето можеле да продрат до вистинската смисла на Божјиот збор и правилно да ги разберат Божјите пораки.

Белег на неговите проповеди е библицизмот и запазувањето на духот на Библијата. Тоа го постигнал, служејќи се со соодветни цитати за поткрепување на своите основни мисли и проповеднички пораки. Неговите слова се преполни со зборови и изрази од Светото писмо земени од разни места во Светата Библија, најчесто без посочување, но библиско препознатливи.

Не само во неговите егзегетски проповеди и слова, каде што свети Климент дава толкување на библискиот текст, поврзувајќи го со заклучоци за практичниот живот, туку библицизмот е нагласен и во неговите панегирични слова.

Доколку претставиме дел од направената подробна анализа на текстовите во обемото книжевно творештво на свети Климент и ја прикажеме библиската содржина во

нив, ќе видиме многубројни употребените цитати од Светото писмо на Стариот и Новиот завет.

При точното и дословно цитирање на библискиот текст, авторот се повикува на буквалноста од содржината во библиската книга. Овде ќе посочиме само неколку примери, земени од сите негови слова, кои се посведочени за Светиклиментови.¹¹⁹

Најверојатно свети Климент Охридски, како добар пастир, ревносен свештенослужител, високообразован богослов и учител, во проповедите, овие библиски содржини ги искажувал напамет, без да гледа во некој библиски текст.

Во *Словоѿо за Цвейѿници*, цитира библиски текст од псалмите: *из оустѣхъ младенѣць и съсоуѣшихъ съвършилъ кси хвалоу врагѣхъ твоихъ ради да раздроушиши врага и мѣстѣника.* = „Од устата на младенците си ја создал похвалата Своја заради непријателите Твои, за да го срушиш непријателот и одмаздникот.“¹²⁰

И во *Словоѿо за свейѿи Димийѿриј Солунски*, свети Климент цитира библиски текст од псалмите: *на того зпова сѣрце мое и помоуѣ ми быѣ и процвѣте плоть моя и волею моею исповѣмъ сѣмоу.* = „На Него се надеваше срцето мое и Он ми помогна; затоа се зарадува срцето мое и јас ќе Го прославувам со сето мое срце.“¹²¹

Истото го прави и во неговата *Поука за ѿразнициѿе*: *Жртва боу дѣхъ съкрѣшенъ, сѣрца же съкроушена и съмѣрена бѣ не оуничѣжитъ.* = „Жртвата пред Бога е смирен дух; срце понизно и смирено Ти, Боже, не отфрлуваш.“¹²²

Во истото слово образованиот, беседник ги користи и библиските текстови од книгата на пророк Осија и од Евангелието според Матеј: *мѣсти хоуѣю. а не жрѣтвѣ или милостыни хоуѣж. а не жрѣтвѣ.* = „Повеќе сакам милост, а не жртва.“¹²³

¹¹⁹ За такви, досега, општо прифатени се 16-ет слова на свети Климент Охридски и тоа: 9-ет пофални слова, 5-ет поучни слова, 1-на беседа и 1-но обично слово.

¹²⁰ Псал. 8,2.

¹²¹ Псал. 27,7.

¹²² Псал. 50,19.

¹²³ Осиј. 6,6; Матеј 9,13.

Во *Словойѣо за ѿророкойѣ Захарий*, свети Климент цитира библиски текст од Книгата на пророкот Исаија: Се дваѣа въ чревѣхъ приметъ и родить снѣа и нарекоуть имѣа кмоу кьмьмъноу-илъ еже естъ сказаемое с нами бѣхъ. Истото го цитира и во Пофалното слово за Цветници, велејќи: Два въ чревѣхъ приметъ и родить снѣа и нарекоуть имѣа кмѣ икманоуилъ. = „Девица ќе зачне и ќе роди Син, и ќе Му го дадат името Емануил.“¹²⁴

Истиот библиски текст што го користел од Книгата на пророк Исаија,¹²⁵ свети Климент го користел и од содржината на Евангелието според Матеј и тоа во *Поучениеѣо за евангелистѣ Марко*: се дваѣа въ чревѣхъ прикметъ и родить сынъ и нарежтъ имѣа кмоу кьмьманоуилъ. = „И ете, девица ќе зачне во утробата своја и ќе роди Син, и ќе го наречат Емануил – што значи: со нас е Бог.“¹²⁶

Во *Словойѣо за Пасха*, проповедникот користи библиски текст од Евангелието според Матеј: како овьца неѣимѣюуе пастырѣа. = „Како овци без пастир.“¹²⁷ Истиов цитат го има и во Пофалното слово за евангелист Марко.

Во *Словойѣо за свейѣи Јован Крстийѣел*, беседникот користел текст од Евангелието според Матеј: се азъ послю (japostellw) аггла моужо прѣхъ лицемъ моимъ и тѣ оуготовити пошти мое прѣхъ мною. = „Ете, Јас го праќам Мојот ангел пред лицето Твое; тој ќе го приготви патот Твој пред Тебе.“¹²⁸

Во словото *Поука за ѿразницийѣе* свети Климент користел текст од Евангелието според Матеј: идеже кста два или трьк събьрани во имѣа моуж. тоу кьмь посредѣхъ васъ. = „Каде се двајца или тројца собрани во Мое име, таму сум и јас посреде нив.“¹²⁹

Во словото, *Поучение во сѣомен на айосѣол или маченик*, беседникот користел текст од Евангелието според Лука: ерѣа приведуѣт вы на сынмиѣа власти „Кога ќе ве доведат на суд пред властите“.¹³⁰ Потоа, стихот: нъ паче оубоите са имоуѣаго власть по оубикнии вѣврѣѣи въ геонѣу, ен того оубоите

¹²⁴ Иса. 7,14.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Матеј 1,23; Иса. 7,14.

¹²⁷ Матеј 9,36.

¹²⁸ Матеј 11,10.

¹²⁹ Матеј 18,20.

¹³⁰ Лука 12,11.

сλ. = „Бојте се од Оној, Кој по убивањето има власт да фрли во пеколот; да, ви велама, од Него бојте се!“¹³¹

Истиот библиски текст, со некои изразни измени (на пример: место *имощаго* *власть*, *стои* *могѹаго* и др.) беседникот го употребил и во *Словоѿо за свейи Димитриј Солунски*: *нѣ паче оубоите, могѹаго дѣшоу и тѣло вовреѹи вѣ геиноу. того ѡбоите сλ.* = „¹³²

Со истиот библиски текст се послужил и во *Словоѿо за свейиѿе 40-ей маченици*: *нѣ оубоите се имощаго власть по оубѹкни вѣврѣѹи вѣ геиноу.*¹³³ И во трите примери за „пекол“ е употребен грцизмот γεενα (geena).

Светиклиментовото *Слово за воскресениеѿо на Лазар* изобилува со библиски текст од Евангелието според Јован: *тако вѣ ктерѣ (нѣкто =единѣ) бола лазорѣ вѣ вифани.* = „Беше, пак, болен некој си Лазар, од Витанија.“¹³⁴

Во истото слово, повторно е цитиран текст од истото Евангелие: *си волѣзнь нѣсть кѣ смѣрти, нѣ ѡ славѣ божи, да прославитѣ сλ снѣ бѣжи кѣ ради.* = „Таа болест не е за умирање, туку за слава Божја, за да се прослави Синот Божји преку неа.“¹³⁵

Вештиот беседник ја плете содржината на словото со текст од истото Евангелие: *ги нѣнынѣ искахоу тебе иудѣи каменикѣ побити и пакы ли тамо идеши.* = „Сега сакаа да Те убиват со камења, пак ли таму ќе одиш.“¹³⁶ И овде има непреведен грцизам *иудѣи*= *Ιουδαίῳ*“.

Во истото слово свети Климент продолжува да го користи текстот од Евангелието според Јован: *неувиноуѣ сѣ лазорѣ оумѣретѣ иѣ радоуѣ сѣ васѣ радѣма да вѣроу иметѣ тако вѣхѣ тоу иѣ идѣмѣ кѣ немоу.* = „Тогаш рече Исус отворено: Лазар умре. Но се радувам заради вас, зашто не бев таму, та да поверувате – туку, да отидеме при него.“¹³⁷

¹³¹ Лука 12,5.

¹³² Лука 12,5.

¹³³ Лука 12,5.

¹³⁴ Јован 11,1.

¹³⁵ Јован 11,4.

¹³⁶ Јован 11,8.

¹³⁷ Јован 11,14-15.

Ова слово за основа ја има евангелската содржина од Евангелието според Јован: **въскръснеть братъ твои.** = „Твојот брат ќе воскресне.“¹³⁸

Во *Пофалнојо слово за свети Кирил*, беседникот употребил библиски текст од Посланието на свети апостол Павле до Ефесјаните: **прѣвѣиваа присно въ ꙗлмѣхъ и пѣнихъ и въ поучени дхвѣ.** = „Усовршувајќи се со псалми и славословија и духовни песни.“¹³⁹

Во *Пофалнојо слово за свети Климент Римски*, цитиран е библиски текст од Посланието на свети апостол Павле до Филипијаните: **братѣ, наше житѣ на нѣсѣхъ кѣтъ, ѿнюдоу же спстла ждемъ.** = „Браќа нашето живеалиште е на небесата, од каде што го очекуваме и Спасителот.“¹⁴⁰

Во словото *Поука за ѿразницииѣ*, свети Климент употребил библиски текст од Посланието на светиот апостол Павле до Евреите: **таѣмъ во жьртвами, рѣ стѣи апплѣ павелѣ оугажатац воу.** = „Зашто такви жртви Му се благоугодни на Бога.“

Свети Климент Охридски употребува и слободно парафразирани библиски текстови од Стариот и од Новиот завет, со кои е поодалечен од буквалниот текст во Библијата. Такви се, на пример:

Во *Пофалнојо слово за свети Михаил и Гаврил*, свети Климент Охридски цитира библиски текст од псалмите: **гѣ крѣпокъ и силенъ въ брани, тѣ кѣ црѣ славѣ.** = „Кој е тој цар на славата? Крепкиот и силниот Господ, силниот во војна Господ.“¹⁴¹

Во *Словојо за свети маченици 40-еѣ*, свети Климент цитира библиски текст од Евангелието според Матеј: **прѣ^А цари и кнезе и моучителк имени моего ради.** = „И ќе ве одведат пред управници и цареви заради Мене.“¹⁴²

Во *Словојо за Светијѣа Троица*, за творенијата и за Судот, проповедникот мудро го цитира евангелскиот текст од Евангелието според Матеј: **разлоуचितъ ю аггѣлѣ противоу дѣломъ ихъ, тако разлоучаетъ пастырь овѣца ѿ козлиѣ.** = „Ќе ги

¹³⁸ Јован 11,23.

¹³⁹ Евр. 13,16.

¹⁴⁰ Фил. 3,20.

¹⁴¹ Псал. 23,8.

¹⁴² Матеј 10,18, спореди: Лука 22,12.

оддели едни од други, како што овчарот ги одделува овците од козите.”¹⁴³

Од изложеново може јасно да се согледа дека свети Климент и точните буквални цитати од Библијата, како и парафразираниите, ги употребувал, искажувајќи ги напамет, без да користи Библија. Вака заклучуваме, бидејќи не може да се допушти, високообразованиот учител и епископ да не ги знае употребените библиски цитати напамет или пак, ако користел Библија при цитирањето, тој не би допуштил ни најситни грешки и отстапки од библискиот текст. Ова произлегува оттаму, што за свети Климент, како и за другите свети оци и црковни книжевници, Библијата е света книга и секое лично своеволие со библискиот текст се земал за сериозен грев. Затоа, сметаме дека само со изговарањето и пишувањето напамет на библискиот текст во словата на свети Климент, можат да се објаснат отстапувањата од буквалноста на содржината поврзана со Библијата. Тоа, пак, што се среќава замена на еден со друг збор, сведочи за живоста на јазикот и неговото развивање, којшто низ вековите се менувал и во својата изразна и лексичка форма, па затоа биле употребувани еден, место друг глагол, или именка, или придавка итн.

И конструкцијата на реченицата, како и збороредот во неа, се менувале не толку од свети Климент, колку од преписувачите на неговите слова, бидејќи ние Светиклиментовите творби ги имаме само во преписи од подоцнежните векови, а не од негово време.

Според претставената извршена анализа, заклучуваме дека секој библиски цитат, употребен во словата на Свети Климент, се согласува со библискиот текст и во современиот превод на Библијата на македонски литературен јазик, запазувајќи една лексичка стабилност и поврзаност.

Од предложените примери се гледа дека свети Климент се придржувал кон библиските цитати и во буквалниот и во парафразираниот библиски текст. На тој начин мудриот беседник останал докрај приврзан и до библискиот превод направен во заедничкиот труд со светите браќа Кирил и Методиј. Исто така, свети Климент ги користел и богослужбените книги од првата редакција на словенски превод. Сето тоа го правел и со пиетет кон своите учители –

¹⁴³ Матеј 25,32.

светите Кирил и Методиј и бил нивни вистински наследник и продолжител на нивното дело.

Врз употребените библиски цитати во творбите на Свети Климент Охридски може да се проучува и историјата на најстарите библиски текстови на старомакедонскиот црковно-словенски јазик.

Библискиот збор - основен белег на творештвото на свети Климент Охридски

Свети Климент Охридски во своите дела наведува цитати така, како што се дадени во Светото писмо. Но тој му давал и силна духовна смисла на текстот од Светото писмо. Затоа во своите слова, конкретниот живот и секојдневните животни околности, ги поврзувал со содржината од Светото писмо.¹⁴⁴

Свети Климент Охридски со најпроста едноставност ја искажувал полната смисла на текстот, без да оди во негово длабинско филозофско и мистично разјаснување. Тој ја сфаќал сета длабочина на библиските текстови, но ја гледал и големата потреба на луѓето тоа да им биде упростено и поедноставено. И најсуптилните – двете најголеми заповеди, во кои е сублимиран целиот Декалог и „целиот Закон и пророците”,¹⁴⁵ цитирајќи ги, веднаш, едноставно, вели: „Да блеснеме со братољубие, да засветлиме со гостопримство...”¹⁴⁶

Во проповедта *Поучение за ајосѿол или маченик*, еве, како цитира и конкретно повикува на исполнување на евангелскиот текст, велел: „Затоа, браќа, ‘каква полза за човекот, ако го придобие и целиот свет, а душата своја ја загуби или ѝ напакости?’¹⁴⁷ Со што ќе ја искупиме својата душа од страданијата, ако овде не се откажеме од злото и не се покаеме или ако не им помогнеме на сиромасите? Но,

¹⁴⁴ Александриската школа застапувала исклучиво алегориски метод на толкување на Светото писмо. Тие тргнувале од принципот дека Стариот завет е алегорично остварен во Новиот завет. Алегоријата чита симболи и претстави во секој библиски текст.

¹⁴⁵ Марко 12,30 ; Лука 10,27.

¹⁴⁶ Климент Охридски, *Събрани съчинения*, том 1, София, 1970, 106.

¹⁴⁷ Матеј 16,26; Марко 8,36; Лука 9,25; 17,33.

од сега натаму, да се потрудиме усрдно, за да влеземе низ тесната врата во вечниот живот,¹⁴⁸ преку воздржание и пост...¹⁴⁹ Се разбира во неговите едноставни разјаснувања не го оставал во сенка изворниот библиски текст. Тоа би можело да се земе како специфика на Светиклиментовата егзегеза, иако тој во строга смисла не користел специфичен метод за толкување на Светото писмо. Ги употребува сите познати методи за изучување на библискиот текст, а најмногу посветува внимание и прави сè што може да го оживи текстот од Библијата и евангелските пораки да ги предаде во Црквата како живот на верниците.

Во *Поучението за празниците* тој вели: „Да бидеме постојани во Божјите заповеди и да се поучуваме од нив.“¹⁵⁰ Многу конкретно и сосема јасно, во *Поучението за воскресение-недела*, свети Климент вели: „И нашиот живот да биде достоин по светост, а не по име да се нарекуваме христијани!“¹⁵¹ Оваа сентенца, беседникот ја повторува и во некои други свои слова.

Библијата во богослужбеното творештво на свети Климент Охридски

Особено е значајна библиската содржина во химнографските дела на свети Климент Охридски. Се потврдија сведоштвата на Светиклиментовите житија, бидејќи во науката се откриени и идентификувани вкупно 14 химнографски дела на свети Климент Охридски и тоа: четири во празничниот минеј,¹⁵² шест во општиот минеј¹⁵³ и четири во ок-

¹⁴⁸ Матеј 7,13-14.

¹⁴⁹ Климент Охридски, *Събрани съчинения*, том 1, София, 1970, 107

¹⁵⁰ Ибидем, стр. 65.

¹⁵¹ Ибидем, стр. 156.

¹⁵² Во празничниот минеј се идентификувани четирите Светиклиментови химнографски творби: 1) претпразнични трипесници на Рождество Христово; 2) канон за свети Ефтимий Велики; 3) канон за празникот „Полагање ризата и појасот на света Богородица,“ и 4) канон за Успение Богородично.

¹⁵³ Во општиот минеј, пронајдени се и идентификувани шест Светиклиментови химнографски дела и тоа: 1) општ канон за пророци; 2) општ канон за апостоли; 3) општ канон за светители; 4) општ канон за

тоихот.¹⁵⁴ Станува збор за документирани химнографски дела на свети Климента, т.е. за дела во кои фигурира неговиот авторски потпис во форма на акростих.¹⁵⁵

преподобни; 5) општ канон за маченици и 6) општ канон за маченички (жени-маченици).

¹⁵⁴ Во октоихот се четири: 1) канон за свети Јован Крстител, 2-3) два канона за апостолите Петар и Павле и 4) канон за Света Троица.

¹⁵⁵ Г. Попов, *Химнографското творчество на Климент Охридски*, Втори меѓународен конгрес по бџлгаристика (доклади), Кирил-ометодиевистика, Софија 1989, 307-318; К. Станчев, Г. Попов, *Климент Охридски-живот и творчество*, Софија 1988, 112-219; Г. Попов, *Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски и Константин Преславски*, Бџлгарски език, 32, бр. 1, Софија 1982, 3-36; К. Иванова Константинова, *Два неизвесни азбучни акростиха с глаголическа подредба на буквите в среднобџлгарски празничен миней*, Сб. Константин-Кирил Филозоф, Доклади од симпозиума, посветен на 1100-годишнината од смъртта му, Софија 1971, 237-265; Л. Мошкова, А. Турилов, *Неизвесный памятник древнейшей славянской гимнографии (Канон Климента Охридского на Успение Богородицы)*, Славяноведение, бр. 2, 1999, 24-36; Б. Шеламанов, *Неизвесни химнографски произведения от Климент Охридски*, Списание на Бџлгарската академия на науките, бр. 3, 1987, 63-64; Л. В. Мошкова, *Гимнографические произведения Климента Охридского (структурно-содержательные особенности)*, Славяноведение, бр. 1, 1999; Мария Йовчева, *Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в октоиха*, Старобџлгаристика, БАН, XXII, бр. 3, Софија, 3-29; И. Добрев, *Климентовото химнографско творештво и Октоихът*, Сб. 1080 години от смъртта на св. Наум Охридски, Софија 1993, 107-123; О. Крашенинникова, *Октоих и Паракли*, Сб.: Герменевтика древнерусской литературы, 32, Москва 1996, 260-268.

До сега во науката откриени се и потврдени за Светиклиментови химнографски дела, оние во кои се наоѓа негов акростих, следниве: 1) Претпразнични трипеснеци за празникот Рождество Христово; 2) Канон за полагање на ризата и појасот на Пресвета Богородица; 3) Канон за свети Ефтимий Велики (Красимир Станчев и Георги Попов, *Климент Охридски живот и творчество*, Софија 1988, 112 - 157). 4) Канон на пророците (општ); 5) Канон на апостолите (општ); 6) Канон на отците (општ); 7) Канон на преподобните (општ); 8) Канон на мачениците (општ); 9) Канон на маченичките (општ); 10) Канон на Света Троица; 11) Канон за Успение на Богородица; 12) Канон за свети Јован Крстител и Претеча; 13) Канон на светите апостоли Петар и Павле (на шести глас); 14) Канон на светите апостоли Петар и Павле (на осми глас).

Во црковно-богослужбената, односно црковно-поетската литература тој е познат по пишувањето на повеќе канони. Впечатливо е и тоа што сите до сега откриени, документирани, Светиклиментови химнографски творби, претставуваат канони, со што се потврдува сведоштвото на архиепископот Теофилакт за „певливите канони” на свети Климент, а со тоа и неговиот придонес за оформувањето и афирмацијата на химнографскиот жанр во средновековната македонска литература. Каноните се многу значајни богослужбени песни, составувани со богоозарение и боговдахновеност.

Колку свети Климент Охридски бил приврзан кон библискиот текст и колку му значела нему Светата Библија, сведочи и неговата определба да пишува канони, а деветте песни од канонот, секогаш се поврзани со текстови од Библијата.¹⁵⁶

Пројавувањето на свети Климент Охридски како песнописец во богослужбената црковна лирика се должи на неговиот исклучително свет живот, на неговото сецело ангажирање за преуспех на црковното дело, на неговата

Сите овие се документирани поетски творби напишани од свети Климент Охридски, во кои фигурира неговиот авторски потпис, во форма на акростих. (Горѓи Поп – Атанасов, *Од љојейскојо љворешџво на Климентџ Охридски*, цит. дело, 192).

За химнографски творби на свети Климент се сметаат и следниве: 1) Служба на свети Кирил; 2) Општа служба (општ канон) на свети Кирил и свети Методиј; 3) Служба (канон) на свети Климент Римски; 4) Служба на свети Еразмо Лихнидски; 5) Претпразнични трипеснеци за Богојавление; 6) Служба на свети Симеон Богоносец.

¹⁵⁶ Првата песна од канонот произлегува од содржината на Втора книга Мојсеева, глава XV-та, каде што се опева преминувањето низ Црвеното Море. Втората песна од канонот произлегува од Петтата книга Мојсеева, XXXII глава, каде што се содржи изобличителната песна на Мојсеј. Третата песна од канонот се темели врз библиската содржина од Првата книга на Царевите (1. Цар. 2,1-10) каде е забележана песната на Ана. Четвртата песна од канонот се создава врз содржината од Книгата на пророкот Авакум (Авак. 3,1-13). Петтата песна на канонот произлегува од Книгата на пророкот Исаија (Иса. 26,9-19). Шестата песна на канонот произлегува од Книгата на пророкот Јона (Јона 2,8-10) Седмата песна на канонот е инспирирана од трите вавилонски момчиња, опишани во Книгата на пророкот Даниил (Дан. 3,26 –58). Осмата песна од канонот е посветена на Пресвета Богородица и произлегува од содржината на Евангелието според Лука (Лука 1, 46-55). И деветтата песна од канонот е инспирирана од праведниот првосвештеник Захариј, според опишувањето во Евангелието според Лука (Лука 1, 68-79)..

цврста вера и моралните начела, како и на неговиот голем поетски дар и божествената инспирација.

Овде ќе земеме само еден пример за да претставиме како свети Климент ја користел Библијата во своите химногравски творби. Во претпразничните трипеснеци за празникот Рождество Христово (трипеснец глас први), третата стихира од првата песна, поетот ја започнува со името на пророкот Исаија и го опева поради неговото пророштво за воплотувањето на Христа преку Девица, според библискиот текст: „Ете, Девица ќе зачне и ќе роди Син“.¹⁵⁷ Во стихирата, вели: „Исаија, светло заиграј! Ти кој си го предрекол Христовото воплотување во Витлеем и во земјата Јудина, преку Девица, која бесемеено Го зачнала Бога...“ Колку прекрасно свети Климент ги споил во едно библиските содржини од двајцата пророци: Исаија и Михеј и јасно кажал, преку пророштвото на Михеј - каде, а преку пророштвото на Исаија – од кого, ќе се роди Христос. Исаија пророчки рекол: „Девица ќе зачне и ќе роди Син“,¹⁵⁸ а Михеј го претскажал местото, велејќи: „И ти Витлееме земјо Јудина...“¹⁵⁹

Во духовната поезија на свети Климент Охридски многубројни се библиските содржини што ги употребил поетот во своите творби.

Досега на текстовите од старата македонска книжевност, ниту, пак, на Светиклиментовото книжевно творештво, не им се пристапувало од оваа библиска страна. Секогаш се одело според веќе утврдените историски или книжевни патеки и ретко кога се навлегувало во духовните корени на Светиклиментовото дело. Во него, пак, е многу употребувана Библијата и нејзината содржина. Божја волја е и Божјиот дар што сме го имале свети Климента. Бог сакал преку него на нашиот народ да му биде предадено Евангелието и спасението и на мајчин јазик и на најдобар начин. На тој начин, преку свети Климент Охридски целиот наш среден век има силен христијански белег и христијанска нота, која влегла во нашиот национален организам, а потоа се транспонирала во сета наша култура.

¹⁵⁷ Иса. 7,14.

¹⁵⁸ Иса. 7,14.

¹⁵⁹ Михеј 5,2.

Резиме

Се навраќаме на основата и почетокот на нашата средновековна книжевност. И овојпат научните истражувања се свртени кон првото наше книжевно дело на старомакедонски словенски јазик - Светата Библија, во делата на Свети Климент Охридски. Библијата била основа на неговиот севкупен живот и дело. Апострофираме дека тој е библиски изграден во ореолот на светител, многуобразован богослов, успешен мисионер, голем учител и просветител, плоден книжевник, духовно богат монах, мудар епископ, златоустовски беседник, боговдахновен црковен поет - химнограф, организатор на Црквата во Македонија и над сè, одличен познавач на Библијата. Нејзината содржина тој ја вградил во своето богато книжевно творештво.

Севкупното книжевно дело на свети Климента е со библиски карактер и со библиска инспирација. Тоа е евидентно при проучувањето на автентично посведоченото прозно-ораторско творештво на свети Климента, со анализа врз словата кои во насловот го носат неговото име.

Исто така, со една богословска набљудателност идентификувани се библиските содржини и во неговите црковно-поетски творби, а и во хагиографската литература.

Го нагласуваме и неговото учество во преводот на Светото писмо од грчки на старомакедонски словенски јазик, а особено неговиот значаен придонес во дооформувањето на девтероканонските книги во Стариот завет, со кои тој се ползувал во неговото химнографско творештво. Сето ова значи особен придонес и за компарирано потврдување и автентично посведочување на библискиот текст од времето на свети Климент Охридски и сегашната наша Библија, на современ македонски литературен јазик, како и библиската фундаментираност на ликот и делото на оваа особено значајна личност од нашето средновековие.

Танас ВРАЖИНОВСКИ

**АЛЕКСАНДАР МАКЕДОНСКИ ВО
"СЛАВЈАНСКО-МАКЕДОНСКА ОПШТА ИСТОРИЈА"
НА ЃОРЃИЈА М. ПУЛЕВСКИ (ОД РАЃАЊЕТО ДО
ПАЃАЊЕТО НА ПЕРСИСКОТО ЦАРСТВО)**

Во *Славјанско-македонска општина историја* на Ѓорѓија М. Пулевски обемно место заземаат животот и делата на Александар Македонски. Материјалот во книгата е распореден во книги. На Александар Македонски му се посветени пет книги, односно 15 глави. Секоја глава содржи повеќе поглавја. Основните извори со кои се послужил Ѓорѓија М. Пулевски при претставувањето на Александар Македонски во својата *Историја*, меѓу другото, се *царсџвеник велџки аљександров*, зад што се крие најверојатно некоја верзија на познатиот *Роман за Александар (Александридаџа на црковнословенски јазик*, потоа *Историјаџа на Александар Велики*, издадена во 1844 година во Белград, како и некои изданија на рускиот историчар Д. И. Иловајски. *Историјаџа* содржи и оригинални текстови на Ѓ. М. Пулевски кои претставуваат негови лични мислења и ставови за историските настани што се случувале на почвата на Македонија и за личности кои учествувале во тие настани. Освен тоа, *Историјаџа* изобилува со претскажувања за судбината на Александар и за неговите завојувачки војни, како и повеќе други фантастични и митолошки елементи, кои на книгата § даваат особен колорит и привлечност. Сето тоа Пулевски го направил на еден оригинален и многу впечатлив начин*.

* Подетално за изворите на Ѓорѓија М. Пулевски за неговата *Историја* види: Ѓорѓија М. Пулевски, *Славјанско-македонска општина историја*, Подготовка: Блаже Ристовски, Билјана Ристовска-Јосифовска, Скопје 2003, 191-192 ; Билјана Ристовска-Јосифовска, *Романоџа за Александар*

Александар Македонски, е роден во 16 лето од владеењето на Филип II-ри од мајката Олимпијада и таткото Нектенавија, египетски цар. Во врска со раѓањето постојат неколку претскажувања за неговата судбина, на пример, во денот кога тој се родил над палатата на Филип се покажале два орли, кои го симболизирале египетското и азиското началство, потоа дувнал силен ветар и силни грмежи и се појавила густа магла која предизвикала страв кај народот. Сето тоа претскажувало дека Александар ќе го покори целиот свет. Филип наредил во сите градови и села да се одржат веселби, а новородениот син го крстил Александар, *сиреч избран човек*.

Со одгледувањето и со воспитувањето на Александар се грижеле неговата мајка, Аристотел кој го учел да чита, да пишува и му предавал граматика, реторика и филозофија и Нектенавија, кој му предавал астрономија и магепсништво. Александар бил многу добар ученик.

Смртта на Нектенавија го открива вистинскиот татко на Александар. На неговото прашање кога и од што тој ќе умре, Нектенавија му одговорил дека ќе умре од рцете на својот син. Александар го турнал од кулата, а тој паѓајќи силно извикал дека му е татко и умирајќи му објаснил како се случило тоа. Истото го повторила и мајка му. Александар со чест го погребал Актенавија, а за случајов крал Филип не дознал.

Важно место во животот на Александар зазема неговиот коњ Букефал, односно Бикоглав. Кралот Филип дознал дека се ојдребил чуден коњ: на десната нога со белег, а со глава од бик, со големи рогови. Тој наредил ждребето да го донесат кај него. Само Александар смеел да се доближи до коњот, кој често го посетувал и го милувал. Крал Филип организирал трки на коњи. Во една таква трка учествувал и Алеклсандар со својот коњ. Тој го победил Птоломеј, а кралот Филип коментирал: - *Небо и сонце и месец денеска нека знаат дека сабјатта Александрова со Македонциите ќе им ги искршат сабјитте на своите свети*. Филип заповедал да се соберат млади луѓе врсници на Александар за да го научат војничкиот занает. Меѓу нив бил и Александар.

Александар учествувал на Олимписките игри во Мореја, организирани од Елините секоја петта година во: борење, трчање, трки на коњи, фрлање камен, скокање, играње топка и сл. На победниците му оддавале голема чест. Тука се сретнал со синот на Дариј - Николај. Од големата гордост тој не го отпоздравил Александар, кој го повикал на натпревар, со следниве зборови: *И да знаеш оти ќе ѝаднеш од ѓордосиѝа ѝи долу*. Николај го прифатил предизвикот. Натпреварувајќи се, паднал од својот коњ и на место умрел. Александар радосен заради победата се прославил надалеку и неговото име секаде се прославувало.

Како победник се вратил во својата татковина, но тука дознал дека крал Филип ја оставил мајка му и се венчал со друга жена. Во палатата се одржувала свадбата. Александар се налутил и со еден стол убил тројца военоначалници, кои биле причина за втората женидба на крал Филип. Свadbата пропаднала, а крал Филип од жалост и од срам се разболел.

Во тоа време Македонија била нападна од Куманите. Филип го повикал Александар да ја собере македонската војска и да појде против непријателите, кои веќе ја преминале границата. Ненадејно ја нападнал војската на Куманите, победувајќи ја. Благодарение на својата благородност, ги помилувал војниците на Куманите, а тие од своја страна му се поклониле, со молба да им прати свој заповедник. Александар ја исполнил нивната молба. Куманите ги дарувал и ги испратил да си одат по своите домови. Од тогаш тие останале негови поданици.

По победата над Куманите, Александар се вратил во Македонија. Филип и мајка му Олимпијада излегле од тврдината да го пресретнат. Во тоа време Олимпијада, ја грабнал цар Анаксарх и побегнал. Во борбата со него Филип бил ранет. Александар со 800 војници го фатил жив и го одвел кај кралот Филип, кој со последни сили го заклал.

Кралот Филип пред самата смрт го благословил Александар со следниве зборови: - *Сине Александре, сеиѝа жалосиѝ ииѝо ми беше се заврѝе во радосиѝ, а душава ми нека одиѝ ѝо ѝроѝивникоѝ ми. А, ѝебе, Александре синко - му рекол - ѓлавииѝе од сиѝов свеѝи да би дал Боѓ да ѝи се ѝоклонаѝи и ѝивојаѝиѝа рока да даеѝ Боѓ над сиѝов свеѝи да је најѓѓорна!* Филип умрел во 329 година пред Христа. Него-

вото тело било погребано во тврдината во златен ковчег. Сите македонски военоначалници и велможи се собрале и едногласно му се обратиле на Александар: *Многаја ти леџа, царе Александре!*

Кога имал 15 години Александар Македонски засанал на македонскиот престол. Тој се нарекол самодержавец. Во неговото обраќање во соборот пред македонските велможи и военоначалници, истакнал дека е веќе цар и самодержавец, прогласен од неговиот татко. Веднаш потоа наредил од целата држава да се соберат сите ковачи во Филипеја и да почнат да прават најразнородни оружја.

Царот Дариј разбрал за смртта на крал Филип и испратил во Македонија пратеник со писмо. Во него, меѓудругото, стои дека по смртта на Филип неговото царство го наследил син му кој не е достоин да биде владетел, бидејќи е малолетен, а како таков нема да е способен да владее. Од тие причини тој го испраќа Кантаркуса за свој повелител во Македонија на кој треба да му се поклонуваат Македонците во името на Дариј. А додека цар Александар не достигне зрелост ќе му служи на персискиот цар во неговиот дворец, а дури потоа повторно ќе го прати да царува во Македонија.

Цар Александар во писмото до цар Дариј, му изразил благодарност за неговата жалост. Во однос на барањето тој да му служи, во одговорот стои: *Арно ама, деџе, које ушџе цицаџи млеко од мајка си, не је досџојно за џаќва чесџи.* Александар на крајот му напишал дека кога по неколку години ќе го посети со најдобрите македонски коњаници тогаш тој ќе го почувствува детето.

По враќањето во Персија, Кантаркус го предупредил Дариј дека најдобро е додека Александар е мал да го отстрани од Македонија, во спротивно ќе биде многу тешко. Тој го испратил Клитевус како нов пратеник кај Александар, со задача поблиску да го запознае и со ново писмо. Му испратил и една прчка за да удира вртешка која ќе се врти, два празни ковчези и две вреќи синапово семе: ковчезите да ги наполни со тригодишна даванина, а синаповото семе зрно по зрно да го изброи. Колку зрна, толку е голема неговата војска. Ако Александар не го послуша, врзан ќе го доведат пред него, а тој нема да му прости. Писмото Александар го коментирал со зборовите: кој се дига високо на небо,

во пеколот длабоко ќе слезе. Ковчезите ги искршил, а синаповото семе го раздувал и наредил да му се одговори.

Во своето писмо Александар му се заблагодарил на даровите, но му се заканил: како што вртешката се врти, така тој ќе го преврти целиот свет, а се разбира, и царот Дариј, а како што семето го изгази, така ќе ја погази неговата војска, а скршените ковчези претскажуваат дека Александар ќе ги заземе сите тврдини на земјата.

Клитевус се вратил кај Дариј со писмото од Александар и шиник црвен пипер. Тој на Дариј му ги пренел зборовите на Александар дека синаповото семе со уста го раздувал и го изгазил, а неговата сила спротив нивната е пиперов, затоа нека цар Дариј види колку зрна синапови има на еден пипер. Александровата војската е како пиперов. Размената на дарови најдоа одраз и во фолклорните творби за Александар Македонски со иста содржина или идентична.

Александар наредил да се собере македонската војска во Филипеја и по кратко време тргнал против солунскиот владетел Архидонус. Тој знаел дека не ќе може да му се спротивстави на Александар и да не дојде до непотребна војна му испратил посланик со многу дарови и избрани коњи и писмо кое му го предал неговиот син. Во него го известил дека со дарови и со голема радост и чест го очекува и му испраќа даванина и прифаќа да биде под негово владеење. Во одговорот Александар му се заблагодарил за убавите зборови и за љубовта со која ќе го примил и ја употребил познатата изрека: *Заре, речено е ушће од синарина оиу наведена глава осира сабја не ја сечейи.*

Извесно време Александар останал во Солун и тргнал да ја освои Атина. Кога атинските филозофи разбрале за намерата на Александар се договориле да не го примат. Во атинскиот совет се отвори расправа како да се постапи. Некои биле на мислење дека Александар веќе владее со многу земји и народи и би требало да се склопи со него мир за да не се уништи атинската тврдина. Други пак укажале дека до сега ниту еден цар не успеал да ја покори Атина, па тоа не треба да му се дозволи и на Александар и не е потребно да му се поклонат. Филозофот Диоген укажал на учеството на Александар на олимпијадата и неговата победа. Небесниот олимписки филозоф, рекол дека го-

лем знак видел кај Филиповиот син и дека ќе го завладее светот. Диоген предложил со голема чест и дарови да биде примен, бидејќи тој ќе остави добри закони во нивната држава, а подоцна ќе замине за да го заземе и Рим. Неговиот предлог не бил прифатен. Го исмеале со коментар дека кај секој умен човек, голема лудост се наоѓа. Диоген понижен од тоа заминал кај Александар, а тој со сета војска се доближил до Атина и испратил свој пратеник. Поради непознавање на елинскиот јазик нашле преведувач кој им го превел предлогот на Александар да му дават даванина и војска, да му се поклонат и да има љубов меѓу нив. Во спротивно македонската војска ќе победи и ќе завладее голема жалост. Предупредувањата на Александар предизвикале потсмев. Тие му одговориле дека не прифаќаат да му се поклонат, бидејќи други подобри цареви од него доаѓаа во Атина, но никој не им се поклонил, бидејќи во целиот свет подобри филозофи и коњаници нема. Најдобро е Александар да си остане во Македонија и таму да си царува. Преведувачот, Атињаните го заклале, а пратеникот го изгониле.

Александар по добиениот негативен одговор од Атињаните веднаш наредил да се нападне атинската тврдина. Се разви тешка борба и Атињаните излегле како победници. Александар ги свикал своите војсководители да се посоветува за понатамошните дејства за заземањето на Атина. Филозофот Диоген го посоветува да ги излаже Атињаните: да ја напуштат тврдината и борбата да се води на отворен простор, а тој ќе нападне со коњаниците. Војската на Александар се одалечила од тврдината, оставајќи намерно голем број крави и овци. Тој се потсетил на случајот како Грците ја зазеле Троја. Повлекувајќи се во колибата кај што престојувал оставил писмо за Атињаните во кое признал дека не ја знаел вистинската сила на нивниот Бог, кој им се налутил на Македонците и ги победил. Поради тоа, тој се повлекува и им остава крави и овци како жртва на Богот Аполон, за да му ги прости гревовите. Атињаните му поверувале и излегле надвор од тврдината.

Како претскажување на падот на Атина е прикажан сонот на Тиромах, атински војсководител: храмот Лонов паднал, а цар Александар јавајќи на коњ се шетал по атинските улици, а неговите војници жнеле жито. Атињаните не го послушале предупредувањето на Ти-

ромах. Александар подготвено ги пречекал војниците на Атињаните и ги покорил. Овој пат Атињаните му се поклониле на Александар кој ја зазел тврдината и ја запалил. Храмот на Аполон бил изгорен со сите елински Богови, а Александар коментирал дека ако елинските Богови биле вистински ќе го спаселе храмот. За таквата ситуација тој ги обвинил атинските старешини бидејќи не го послушале. По паѓањето на Атина и Тива Александар почнал да се подготвува за поход на Рим. Заминувајќи за Рим, во Атина оставил свој заповедник.

По патот за Рим, многу владетели го дочекувале Александар со скапоцени дарови, војска и даванина. Кога во Рим пристигнала веста дека Александар Македонски се доближил до градот, во римскиот собор се собрале филозофите и заклучиле дека македонскиот цар треба да го пречекаат во мир и љубов, и со дарови, за да се избегне судбината на Атина. А тој како благоразумен цар ќе биде добар со нив. Римјаните му се молеле на Богот Аполон да ги посоветува како да постапат со Александар. Богот Аполон им се јавил на сон и им рекол да му се поклонат и да му принесат дарови. Началници и попови, стари и млади, со свеќи в раце и фенери, и многу скапоцени дарови, го пречекале со зборовите *Многу ѝ ти години, царе Александре!*, а тој се поклонил во храмот на Аполон, каде од свештеникот примил царски дарови и една книга со многу претскажувања, меѓу кои: а) 5.000 години по создавањето на светот ќе се појави јарец со еден рог и ќе ги истера сите животни од Запад за да не се тепаат меѓу себе, б) од Запад ќе појде кон Полден, а во Исток ќе најде овен со раширени рогови: едниот рог го допира северот, а другиот полденот, в) еднорожниот јарец ќе го удри овенот в срце за да го убие и од него ќе се уплашат сите источни цареви и ќе се искршат сабјите на Персија, г) а тој ќе дојде во Рим и од целиот свет ќе биде наречен достоин цар на целата вселена. А еве ги и толкувањата на претскажувањата според пророкот Данило: а) западните царства се именувани како сверови, јужните лавови, источните, односно рогатиот овен се Мидијците и Финичаните, еднорожниот јарец е македонското царство. Последното претскажување значи доаѓањето на цар Александар во Рим, а тој кратко коментирал: - *Како ќе сакај Боџ - ѝаке ќе бидејѝ*. Сите западни цареви

дошле кај Александар. Му се поклонило и му донеле богати дарови, а и 12 годишна даванина и војска. Пред да го напушти Рим го назначил Таламедон за владетел на Рим и на западните царства.

Во продолжение се изложени победничките и фантастички патувања на Александар, меѓу кои во Великата Окајана, која тече околу вселената каде нашол чудни животни со човекови лица и со две глави, и змејовски нозе, потоа борбите со крилати жени, кои биле надмоќни и му убиле многу војници, а тој тогаш наредил да се запали трската која тука многу растела. Жените летале над оганот, а крилатата им изгорувале и паѓале на земја, а војниците ги убивале. Александар успеал да ги победи и се вратил пак во Великата Окајана, за оттаму да тргне кон Ингилитера. Од тукашните господари побарал да му направат 12.000 илјади бродови, а во секој брод да можат да се сместат 1.000 војници со оружјето. На коњаниците им наредил да се движат на суво преку Баварија. За нивни заповедници ги назначил Филон и Птоломеј. Сите заедно се договориле да се најдат во Египет. Александар им наредил таму кај што ќе најдат тврдини да земаат даванина и војска.

По еден месец Александар со своите бродови пристигнал сè до реката Нил. Тука наредил да се изгради тврдина која ја нарекол Александрија. Другите негови војводи, исто така, изградиле тврдини, кои ги нарекле по своите имиња. Целата војска на Александар пристигнала во Египет. Следниот правец на неговите походи била Азија. Тука ја изградил крепоста Трипол и тргнал за Фригија, а оттаму за Троја за да ги разгледа урнатините. Со кратки црти се опишани настаните сврзани околу царицата Елена и Парис и борбите за заземањето на Троја од страна на Грците. Началниците на Троја му се поклонило и му ја подариле круната на царицата Елена и многу други вредни подароци. Меѓу нив и Омировата книга, која Александар ја прочитал. Во еден момент коментирал: - *Голема ишћеиѝа е заишћо ѝполку јунаци заради една смрдена жена ишћо се изгубиле!* Александар посакал да ги посети и гробовите на загинатите јунаци. Се задржал на гробовите на Ахил и на Хектор и се поклонил пред нив, велелејќи: *Заићоа Богѝовиће да ви дадаић чесић заради јунаишћинаића ви ишћо сиће ја наићавиле, ка ишћо ѝисал Омир.*

По тригодишно отсуство од својата татковина, Александар со сета своја војска се вратил во Македонија. Царицата Олимпијада со неговиот учител Аристотел и со сите началници, и многу народ го пречекале при реката Касандра. Му се поклониле со голема чест и му подариле многу дарови и сите заедно пристигнале во Филипеја. Во Македонија останал 6 месеци. По шест месеци тргнал во нов поход кон Исток. Великиот војвода Птоломеј го назначил за повелител на целата војска и негов застапник.

Источните владетели му се поклонувале и го примале со чест и со љубов. Тие што му се спротивставувале ги убивал, така што меѓу азиските и палестинските цареви завладеала страв. За походот на Александар кон Исток дознал и царот Дариј, кој веднаш му испратил заканувачко писмо. Во него, меѓу другото, стои дека покрај тоа што Александар завладеал многу земји не му било доста, па дошол и во Азија, односно во неговите земји. Тој го потсетувал дека неговиот татко Филип му служел нему и секоја година му давал даванина, а тој со воена сила сака да ги преземе неговите земји, но да не се надева дека ќе успее во тоа. Ако тој сака да дојде во Персија и да му се поклони, тогаш може да остане во својата татковина и таму да владее, даванината ќе му ја прости, како знак на милостиња. Во случај да не прифати со сета војска ќе тргне против него и никој не ќе може да го спаси.

Александар откако го прочитал писмото многу се налутил и наредил писмоносците на Дариј да се обесат. Тие се спротивставиле велејќи дека не се виновни за тоа што пишува во писмото. Македонските велможи ги одбраниле и тој им го простил животот, а тие благодарни му ветиле дека неговото име ќе го слават и ќе го величаат дури и пред Дариј. Александар наредил да му се одговори, изразувајќи го своето незадоволство од начинот на кој му се обратил, па му посветувал да му се поклони ако сака да ја задржи сета Персија.

Цар Дариј со голема лутина ги прашал писмоносците за Александар и бројноста на неговата војска. Тие му одговориле дека Александар има 30 години и дека е голем јунак и благороден, мудар, постојан и праведен, а неговата војска е многубројна, 500.000. Дариј не им поверувал на зборовите на писмоносците и веднаш наредил да се собере неговата

војска на местото каде Бог наредил да се разделат јазиците. Исто така, тој се јавил со писмо во Ерусалим и во Египет да не му се предават на Александар, бидејќи тој со својата сила бргу ќе ги избави од него.

Александар со својата војска влегол во еврејска земја и застанал до ерусалимската граница. Во тоа време ерусалимски патријарх бил пророкот Јеремиј. Александар на еврејскиот народ му се обратил со писмо во кое барал тие да му се поклонат и со добро да го пречекаат и со помош од богот Саваото ќе ги избави од идолопоклоничките раце, а ќе донесе закони по нивна волја. Евреите со писмо го известиле него дека му се поклонуваат и дека тие се поклоници на Богот Саваото, бидејќи тој ги избавил од египетското ропство, но поради своите гревови нивниот Бог ги оставил под рацете на Дариј. Тие на Александар му предложиле прво да го победи Дариј и дури тогаш да дојде во Ерусалим каде ќе го слават како цар на сиот свет. Но, Александар како и во другите слични случаи ги предупредил да постапат според неговото барање. Пророкот Јеремија им се обратил на ерусалимските началници со молба да го примат Александар во Ерусалим. Тој го сонувал пророкот Данило кој му рекол дека Александар ќе ги избави од рацете на Дариј. Зборовите на Јеремија ги прифатиле сите. Александар нокта го сонувал пророкот Јеремија, кој му рекол да дојде во Ерусалим и да му се поклати на Богот во Свети Сион, а од тука да тргне против царот Дариј кого ќе го победи. Александар свечено бил пречекан од него, од свештениците и велможите, во свечени одежди, со златни кадилници и запалени златни свеќи. Тој слегол од коњот и му се поклонил на пророкот Јеремија и двајцата влегле во Ерусалим. Александар се упатил кон Свети Сион, кој бил изграден од цар Соломон и се поклонил. На прашањето на кој Бог тие му се поклонуваат, Јеремија му одговорил дека му се поклонуваат на Богот кој го создал небото и земјата. Поради тоа Александар се откажал од даровите и од даванината на сметка на богот Саваото.

Од Ерусалим Александар тргнал да го освои Египет. При испраќањето пророкот Јеремија го замолил да му се моли на пророкот Данаил, а тој ќе му помогне во војната против Дариј. Во Египет ќе се разболи, ама Богот ќе му помогне да завладее со целата вселена и да стане цар кој ќе

стигне близу до рајот. Таму ќе најде луѓе кои се викаат Блажени кои ќе му ја откријат тајната на неговиот живот и смртта. При разделбата Александар му се поклонил на народот од Ерусалим, а пророкот Јеремија го благословил, посакувајќи му здравје.

Александар влегол во Египет. Египетската војска му се спротивставила и тој бил принуден да се врати назад. Александар се искапил во ладна вода. По излегувањето од водата се разболел и легнал во постела. Еѓипќаните му испратиле лукаво писмо во кое му укажувале дека не треба да му верува во неговиот лекар Филип, бидејќи тој има намера да го убие. Истовремено му напишале и писмо на Филип со барање да го отруе Александар, со ветување дека тие ќе го направат голем господар при царот Дариј. Тој им одговорил: ако сака тој царство, неговиот цар ќе му даде поубаво од нивното, а едно влакно од главата на Александар чини колку сите царства на земјата. Нивната лукавост бргу ќе им се врати на главата, а Александар е жив и здрав. Откако го прочитале писмото Еѓипќаните многу се уплашиле.

Лекарот Филип го излекувал Александар, но притоа го прашал дали чашата со лекот што му ја давал е за здравје. Лекарот ја зел чашата и ја испил до половината, а преостанатата течност Александар и му го покажал писмото од Еѓипќаните. Истото го сторил и лекарот Филип, убедувајќи го дека тој му е верен, како што Бог го познава. Македонската војска повторно ја нападнала египетската тврдина. Уплашените египетски војници побарале милост од него, бидејќи тие се негови сонародници. На Александар му ја откриле тајната дека тој е син на Нектенавиј – египетски цар. Тој веднаш наредил да престане борбата и влегол во тврдината. Ги прашал дали зборовите што ги слушнал се вистински, а добил одговор дека Нектенавиј пред да побегне им оставил писмо кое тие го чуваат. По ова писмото тие го познале него. Тој ги известувал дека не можејќи да му се спротивстави на цар Дариј побегнал од Египет, но по 30 години пак ќе се врати, но како млад човек. Тој ги замолил во центарот на градот да направат една кула, а на неа да постават негов споменик, а над главата да му ја постават круната. Кога тој ќе дојде под кулата и ако таа падне на неговата глава, нема да биде тој, туку неговиот син, кому треба да му се поклонат.

Александар застанал под кулата и круната паднала на неговата глава. Сите собрани се зачудиле од чудното пророштво на Нектенавиј. Тој наредил во Египет да направат четири високи кули. Едната ја направил од злато и висока за да се гледа тврдината. На таа кула го поставил својот споменик. Втората кула била на Птоломеј, третата на Антиохи, а четвртата на Филон. Цар Александар ја разурнал египетската тврдина во која нашол многу злато и сребро, кое им го раздал на војниците. Лекарот Филип го назначил за владетел на египетската држава.

Цар Дариј откако разбрал дека Александар го покорил Ерусалим и Египет и со својата војска пристигнал над реката Ефрат, испратил извидници за да ја видат силата на македонската војска. Тие биле фатени и му пренеле на Александар дека Дариј со голема војска тргнал против него. Испраќајќи ги извидниците тој им рекол да му пренесат на Дариј дека треба цар со цар да се бијат. Кога се вратиле кај Дариј му зборувале со многу пофални зборови за Александар. Извидниците биле убиени за да не им зборуваат на војниците за силата на Александровата војска. Дариј наредил војската да се подготви за борба. Ги повикал персиските велможи и војсководители на совет. Тие биле на мислење дека не му личи тој да се бори против македонската војска, бидејќи Александар е грабител и најмал цар во персиското царство. Сепак, Дариј го повикал војводата Миганта и му наредил со огромна војска да трне против Александар, а македонскиот цар да го донесе жив и врзан.

Пред самата борба, Александар им се обратил на војниците потсетувајќи ги на многуте победи и завладеани земји. Со помош на Богот Саваото тие ќе го победат и Дариј и ќе се здобијат со голема слава низ целиот свет. Во случај на пораз најдобро е сите да загинат на бојното поле, отколку да бегаат пред персиската војска. Подобра е чесна смрт, отколку живот без чест. Победата е нивна, бидејќи тие се непобедими, а царот Дариј не е со својата војска, а војска без цар е како без глава.

Се разгоре тешка борба и на крајот војската на Дариј претрпела страшен пораз, а тој откако видел дека неговата војска е победена побегнал, оставајќи ги војниците на милост и немилост на македонската војска. Фатените Персијанци Александар ги пуштил да одат кај својот цар и

да му пренесат дека за него подобро е да владее со Персија и да дава даванина, отколку да тргне повторно во војна со Македонците. Му порачал дека Миганта е убиен, а и тој ќе биде убиен. Александар ги урнал сите мостови на реката Ефрат.

Дариј покрај поразот во кусо време успеал да собере огромна војска и повторно тргнал против Александар. Пред борбата Александар го сонувал пророкот Јеремија, кој му рекол дека треба да оди против Дариј, бидејќи негов помошник му е небесниот и земскиот Бог и постојано да му се моли на Богот Саваото и ќе ја победи сета персиска војска без оглед на тоа колку таа е бројна. Уште во зората Александар ја нападнал војската на Дариј. Двете војски ужасно се судриле. Се пролеа многу крв, која течела како река. Војската на Дариј се распаднала, а тој се засолнил во својата тврдина.

Цар Александар ја нападнал и вавилонската тврдина, но Вавилонците му се спротивставиле. Со итрина Александар успеал да го заземе Вавилон. Една вечер Вавилонците празнувале и сите биле во храмот на Аполон за да му се поклонат. Реката Ефрат течела низ средината на тврдината. Александар водата од реката ја пуштил низ ископани канали и влегол во градот, наредувајќи да се запали. Вавилонците го измолиле да го угасне оганот, а тие ќе му се поклонат. Го пречекале Александар со зборовите: *Многу ти години, царе вселењски* и му подариле многу вредни и скапоцени дарови.

Цар Дариј со голема огорченост ја примил веста за паѓањето на Вавилон. Неговите војсководители го тешеле да не се разочарува, бидејќи ако вчера Александар ги победил, утре тие ќе го победат, бидејќи имаат силна коњаница. Персискиот Совет се состанал за да реши како да постапат: дали да прифатат мир или да водат војна со него. Едно момче на име Афис, верен на цар Дариј побарал дозвола да оди да го убие Александар, за да го избави персиското царство. Цар Дариј се согласил и му рекол дека ако успее во тоа, неговото име ќе се почитува од сите персиски потомци, а смртта на Александар ќе значи живот за сета Персија.

Афис успеал да се прибере до Александар и се обиде да го убие, но не успеал. Тој бил фатен, обезоружен и им

објаснил дека е дојден по своја волја за да го убие Александар и самиот да загине во името на својот господар Дариј и Персија. На тоа тој му одговорил дека оној што го варди Богот, човечка рака не може да го убие, а бидејќи е готов да го даде животот за својот господар Александар му простува. Афис се вратил кај Дариј со лоша вест. Александар бара од него да му се поклони и даванина, и војска да му испрати, а тој да си остане во Персија и таму да владее. Поради тоа што Александар му го спасил животот, Афис решил да се врати кај него и нему да му служи. На тоа реагирал Дариј: на благородниот човек му помагаат и Боговите, и луѓето, а оној што сака зло дури и војсководителите го напуштаат.

Дариј преку Афис му испратил писмо на Александар, во кое го предупредил дека кој се крева на високо – бргу може да падне. Му посочил неколку имиња на цареви кои токму така завршиле. Му предложил да има милост, мир и разбирање меѓу нив и да го задржи западот, Грција и Македонија. и ќе му отстапи половина од неговото царство.

Александар на Дариј му одговорил сосема кратко: во светот не може да има два сонца, а ниту два цара, така што тој треба со сето негово царство да му се покори и да му испрати даванина и војска и да си остане да царува во Персија. Во својот одговор Дариј го известил дека подобро е неговото царство да исчезне отколку да му се поклоне. Во случај да не му се допадне овој одговор нека се подготви за борба за 50 дена. Или тој ќе биде убиен или целата персиска војска на чело со него ќе пропаднат. Нивната судбина зависи од Боговите.

Ноќта Александар пак го сонувал пророкот Јеремија кој му се појавил во свечена одежда и му рекол што поскоро да појде кај Дариј. Откако се разбудил ги повикал Птолемеј, Филон и Антијох, на кои им го кажал сонот и им соопштил дека ќе оди кај Дариј. Во случај да загине целото царство да го поделат меѓу себе, а македонскиот трон убаво да го чуваат во негово име. На убедувањата на неговите војводи да не оди кај Дариј, тој им одговорил дека ако Бог сака да загине сите светски раце не ќе можат да го избават, а ако Бог го варди сите персиски раце не ќе можат да го убијат.

Александар како посланик отишол кај Дариј. Му се поклонил и му предал писмо. Палатата на Дариј била целата позлатена, а на средината имало четири столба со по четири камења кои како свеќи ја осветлувале. Собраните соработници на Дариј му се чудеа на неговата убавина и на богатата облека. Цар Дариј наредил гласно да се прочита писмото во кое Александар го потсетува на некои зборови упатени во минатото на негова адреса, на пример, дека сакал да го земе од татковиот престол и да го доведе кај него да му служи и сл. Александар ќе му дозволи да царува во Персија, но тој треба да му се поклати и поклати, и да му плаќа даванина, а во случај да не прифати, да се подготви за војна. За 15 дена да се сретнат со своите војски кај Ерменската река. Никој од неговите војници нема да се спаси, а истото го чека и него.

Дариј им се обратил на своите началници со прашање дали слушнале толку пофални зборови за Македонија. На тоа Александар му одговорил дека Македонија треба да се величи заради достојниот цар што го има и јуначката војска и побарал одговор на писмото за да може да си заминат. Цар Дариј го поклатил на вечера, а писмото ќе го добие подоцна. На масата двајцата цареви седнале еден наспроти другиот. Првите две чаши од кои се напила вино Александар ги ставил во пазувата. На тоа му забележал еден од велможите, а тој му одговорил дека кај неговиот цар има обичај на секој туѓинец кој ќе седне на масата, втората чаша да му се поклонуват.

Кантаркус некогашен персиски посланик во Македонија по смртта на Филип, го познал Александар и го известил на Дариј. Тој го замолил истото да го повтори гласно сите да слушнат. Во тој момент Александар разбрал што се случува, а Дариј му забележал дека многу личи на Александар, на што тој му одговорил дека навистина личи на својот цар и затоа многу му е мил и сите велможи се однесуваат кон него со почит. Дариј влегол во палатата да се посветува со своите соработници.

Со итрина Александар успеал да побегне од палатата. Ја извадил едната чаша и му ја дал на вратарот како знак да го пушти. Втората чаша му ја дал на вратарот при тврдината, велјќи му дека царот го пратил да ги повика војсководителите на советување. Александар трчајќи прис-

тигнал кај својот коњ и се вратил кај својата војска. На Антиох, на Филон и на Птоломеј им раскажал како го познал Дариј и како успеал да побегне.

Дариј ги известил своите советници дека Александар бил кај него и веднаш испратил потера по него. Кога потерата стигнала кај Армениска река, го забележала Александар од другата страна заедно со својата војска и војсководителите. Од глетката се уплашиле и се вратиле назад. Од лутина Дариј заплакал. На своите војсководители им се пожалил дека сето тоа е знак за пропаста на персиското царство. Поради тоа наредил да му напишат писмо на индискиот цар и бог Пора Индиски и да побараат од него помош. Тој го известил дека Александар веќе владее со Ерусалим, Египет и Вавилон. Двапати водел борба со него и двапати загубил. Сега се подготвува за нова војна и бара помош од него. Во оваа војна или ќе победи, или сите ќе загинат. Царот Пора решил да му помогне на Дариј и испратил бројна војска.

Дариј во меѓувреме испратил извидници за да откријат каква и колкава сила има Александар. Тие биле фатени и доведени пред него. Тој наредил војската да се наоружа што е можно подобро. Персиските извидници се зачудиле од силата и бројноста на Александровата војска. По нивното враќање го известиле Дариј дека војската на Александар е безбројна и непобедлива. Наредил на извидниците да им ги посечат јазиците за да не можат да го фалат Александар.

Започна решавачката војна меѓу македонската војска и персиската заедно со индиската. По тешки и исцрпни борби, Александар ги победил своите противници. Цар Дариј го напуштил бојното поле. Бегајќи, го прстигнале неговите најблиски повереници Кантаркус и Аријоварзан и тешко го раниле. Го фрлиле на земјата, оставајќи го гол и ранет во прашина. Александар одејќи по бојното поле го нашол Дариј. Не можел да поверува дека тој е персискиот цар, кој го замолил да не го остави да умре во прашина и без облека. Александар го сожалил Дариј и заплакал врз него и го покрил со алишта. На Македонците им наредил да направат златна кочија и да го однесат во персиската тврдина. Александар го замолил Дариј да се помоли за него и да му даде благослов.

Александар со скапоцени одежди и со круната на цар Соломон влегол во палатата на Дариј. Тука веднаш седнал на престолот, а Дариј лежел до него. Во тоа време дошле Персијанците и му се поклониле на Александар со зборовите: *Многу ѝти години, царе Александре!*

Дариј пред својата смрт го замолил Александар да се ожени со ќерка му Роксандра. Таа и Александар седнале на престолот. Ја извадил круната и му ја клал на главата на Роксандра, а таа му подарила прстен. На Дариј му рекол дека заедно ќе царуваат над сиот свет, а тој од своја страна, ги благословил со зборовите дека Бог ќе даде сите господари и цареви на земјата да му се поклонат и да владее со целата вселена. Потоа Дариј ја викнал и својата сопруга и го замолил да ја земе како своја мајка, а Персијанците да ги милува, бидејќи тие се верни на својот господар, а неговите убијци да ги казни спроти нивната вина. Веднаш потоа Дариј починал. Тој бил погребан со сите почести. Александар ја исполнил волјата на Дариј, неговите убици биле обесени над неговиот гроб.

Свадбата на Александар со Роксандра била величествена. Биле поканети сите цареви, велможи, војсководители и началници. Роксандра била единствена по својата убавина. По свадбата Александар наредил македонските војници да се облечат во персиски одежди, а персиските војници во македонски.

На крајот е прикажано огромното богатството на Дариј. Во Персија цар Александар заедно со својата војска останал една година.

Јелена ЛУЖИНА

ИНТЕРКУЛТУРАЛЕН ТЕАТАР ВО МАКЕДОНИЈА

За што зборуваме, всушност, кога зборуваме за **интеркултуралноста**?

На што асоцираме кога – сè почесто и со сè поголемо воодушевување – го употребуваме (или, дури, ЗЛОупотребуваме!) овој амбигвитетен, моќен, силно редувантентен културолошки поим, што – од крајот на осумдесеттите години на минатиот век – суверено прерасна/прераснува во респективна методолошка категорија?

И, најважно: како и зошто оваа респективна методолошка категорија, успешно им се „наметнува” на сè поголем број сè поразновидни научни области што на овој или оној начин го афирмираат културолошкиот поглед кон феномените на нашето време: од антропологијата, социологијата и компаративната книжевност до комуникологијата и – за нас, во моментот, најинтригантната **театрологија**, тоа исклучително динамично „научно подрачје во рамките на општествено-хуманистичките области, коешто, преку разновидни научни дисциплини, настојува да ги протолкува постанокот, дејствувањето, функциите и уметничко-изразните детерминанти на *театрот*, не само во дијахронискиот туку и во синхронискиот аспект на неговата појавност” (Batušić, 1989:9)?

Речниците на книжевни и/или театарски поими/термини **интеркултуралноста** (англ. **interculturalism**) ја детерминираат како специфична филозофска и естетска *перспектива*, која овозможува на интегралниот *систем на културата* (културата разбрана и „практикувана” како систем) да се гледа како на прокативно, динамично, практично неограничено и *заедничко* поле на интерактивно дејствување, „екоовски” *отворено* кон сето она (сите оние) што во неговото перманентно пулсирање може и сака да партиципира. Ерго, детерминацијата сугерира дека полето на интеркултуралноста функционира како практички неомеѓено, всушност – безгранично.

Поедноставено кажано, **интеркултуралниот концепт** подразбира вклучување/активирање на (нај)различни култури, кои – во одреден контекст и/или миг, заради остварување на определена мисија и/или цел, творечка или херменевтичка – прагматично се здружуваат во/околу еден **концепт**, што претходно е препознаен како потенцијално **заеднички**. Здружувањето, се разбира, најпрвин подразбира иницијален **контакт** (на фокусираните различни култури), кој потоа се постварува како неизбежен/автентичен **допир**, што резултира со квалитетна/директна/непосредна **комуникација** помеѓу субјектите што се допираат. Бидејќи секоја комуникација е најмалку двестрана, вклучително и комуникација помеѓу две (или повеќе) култури, таа секогаш и неизбежно резултира со **преземање** на одделни елементи што изворно ѝ припаѓаат било на културата која го иницира контактот/допирот (условно би можеле да ја наречеме **културата што „дава“** или **културата на Првиот**), било на онаа што на оваа иницијатива реагира позитивно, имено прифаќајќи ја комуникацијата (можеме, пак условно, неа да ја наречеме **културата што „прима“** или **културата на Другиот**). Преку ваквата двонасочна комуникација, значи, различните култури не само што автентично се допираат туку и неизбежно ја провоцираат автентичната, жива/вистинска **размена** помеѓу сите партиципиентите што овој процес ги засега: **Првиот, Другиот, Третиот... Ен-тиот**. Со што се докажуваат како еминентно рамноправни.

Дека ваквиот вид/тип квалитетна и продуктивна **интеркултурална комуникација** не е утописка политикантска измислица, но – напротив – мошне реален, проверлив и продуктивен **културолошки феномен**, знаат и разбираат сите што макар само слушнале за театарскиот концепт на Еуџенио Барба, еден од неколкуте најрелевантни светски театарски теоретичари и прагматици на нашето време. Оние што за Барба и за неговата театарска антропологија знаат и нешто повеќе – дури, можеби, ги имаат гледано и некои од неговите еклатантно **интеркултурални претстави** – можат да потврдат оти ваквиот специфичен театарски концепт (**театар на размена**) успешно функционира веќе цели триесеттина години.

Во што е суштината на **театарската интеркултуралност** ?

Неа ја доловува, директно, приказната за денес култниот **Один театар** на Барба, кој функционира од 1964 година. Затоа, овде, накратко ќе ја прераскажеме:

На почетокот на бурните и по многу нешта пресвртнички шеесетти години на дваесеттиот век, младиот Еуџенио Барба (роден 1936), италијански имигрант-маргиналец, по некои чудни патишта стасува до Норвешка, за на Универзитетот во Осло да студира литература и историја на религиите. Меѓутоа, набргу решава да ги напушти овие студии и да се префрли во Варшава, Полска, каде започнува да студира театарска уметност. За кратко. Бидејќи, по само неколку месеци, сосема го напушта академскиот начин на „учење театар“, за да му се приклучи на тогаш сосема непознатиот театарски гуру Јиржи Гротовски (роден 1933, умрен 1999), кој во едно отпатно провинциското гратче стуткано негде во централна Полска (Ополе), штотуку формира својот **Театар лабораториј**, вистински истражувачки центар каде, со мала група следбеници, започнал да спроведува „сомнително неортодоксни театарски истражувања“ (Fowler, 1984:104). Гротовски, кој („во меѓувреме“) е општоприфатен како несомнено централна фигура на модерната/актуелната театарска свест (а не само на театарската теорија, во таканаречената „потесна“ смисла на зборот !), во Барба го добил не само својот најлуциден ученик и проследувач туку и својот сериозен толкувач. Во тогаш највлијателното светско театарско списание *The Drama Review (TDR)*, коешто од 1955 година излегува во САД (најпрвин во Нортфилд, Минесота, а подоцна во Њу Орлин), во летото 1965 Барба објавува два текста во кои ги коментира новата театарска поетика и естетика на Гротовски – тоа ќе бидат не само првите коментари на радикалниот театарски модел што Гротовски го втемелува (за самиот да го објасни/ да го синтетизира три години подоцна, 1968, во својата прочуена книга „Кон сиромашниот театар“), туку и првите информации за него, воопшто.

Според Барба, Гротовски – проследувајќи ги големите традиции на Апија, Крег и на Мејерхољд – сите свои креативни напори ги вложува во изградба на една сосема нова театарска естетика, која се втемелува врз обид за обнова/реституција на

изворните обредни-религиозни принципи што, многу одамна (на самите почетоци на историјата на овој медиум) го иницираа/ го поттикнаа развојот на театарската уметност „како таква“. Во текот на овој долг (25-вековен) развој, насочувајќи се сè повеќе кон „раскажување приказки“ (односно инсценирање на драмски текстови, на кои безмалку целосно им се подредил!), театарот како сосема да се оддалечил од своите излезни /иницијациски обредно-ритуални принципи. Тендирајќи кон создавање на театарот кој, наместо да „прикажува претстави“, фактички би ги театрализирал некои „модерни световни обреди“ – нагласувам: *световни*, а не *сакрални*!), Гротовски поучува/сугерира дека, при театрализацијата (ритуализацијата!) на тие обреди, некогашните верски елементи треба да бидат надоместени/заменети со нивните „современи“ супститути – архетипските слики и дејствија коишто гледачот постојано ќе го наведуваат на емоционалната идентификација, резултирајќи со колективната емпатија. И, со/преку неа, на постојана интеракција помеѓу тие што „играат“ и тие што играта на првите „само“ ја проследуваат.

Самиот Гротовски овој суптилен процес ќе го дескрибира како „дијалектика на покуда и на апотеоза“, насочена накај системите на „табуата, конвенциите и прифатените вредности“ коишто нè опкружуваат, но и го детерминираат нашиот живот. Во текот на секоја една претстава, овој опресивен (општествен, културен, верски, политички и-каков-сè -не) систем на „табуа, конвенции и божем еднаш-за-секогаш утврдените вредности“ постојано и повеќекратно треба да биде воспоставуван и разурнуван, воспоставуван и разурнуван – имено: апологетички воздигнуван и, веднаш потоа, критички (цинично) екразиран/деструиран. Ама со учество на „сите страни“ во процесот, кој и се остварува само преку силно, активно, мошне ангажирано соучество што де факто се реализира низ/преку интензивното разменување на емоциите. Всушност, на енергијата што емоциите ги прави силни.

Ваквиот пристап кон театарот нема ништо заедничко со она на што обично помислуваме кога зборуваме за конвенционалниот европоцентричен театарски модел што го нарекуваме „литературен театар“ или „театар-што-раскажува-приказки“, имено: театар што се исцрпува само со верно (поданичко) повторување на некој текст, настојувајќи (притоа) да ги „илустрира“ идеите на неговиот писател.

Токму спротивно: во „независниот“ театар на Гротовски, текстот функционира само како еден од многуте елементи на театарскиот чин, односно како „суро̀ва гра̀а“ која треба слободно да се преобликува. Бидејќи, најчесто, тој и не се кажува (но се по-кажуваат – се *театрализираат* – само архетипските слики, на кои што тој се потпира или ги рециклира/ ги реферира), целосно е ирелевантно на кој јазик ќе бидат кажувани оние реплики што актерите сепак ќе ги изговараат. Впрочем, јазикот е само еден од театарските изразни средства. И тоа еден од оние помалку битни. Оттука, во овие претстави многупати се зборува на повеќе јазици – на сите јазици на коишто зборуваат членовите на ансамлот, редовно составен од актери што изворно им припаѓаат на различни култури. Самите архетипови, како што знаеме, еднаквоправно им припаѓаат на сите култури, јазици цивилизации – тие се целосно универзални.

Се разбира, носителот и суверен промотор на ваквиот компликуван театарски процес може да биде само оној што во него најмногу е експониран – што значи: актерот! Ама не оној актер на каков што сме свикнале – актер каков што му е неопходен на конвенционалниот театар („едноставен актер“, „извештачен актер“, „натуралистички актер“ – актер кој со своето тело, глас и „произведени/одглумени“ чувства настојува да илустрира некоја-си текстовна предлошка/прикаска!). Актерот што Гротовски се обидува да го создаде е „архетипски актер“ – имено, актер кој со својата вештина се користи само за да ги покажува сликите што, во процесот на создавањето на претставата, успева да ги открие/ да ги извлече од она што фројдовско-јунговски се нарекува *колективното несвесно*. За да стане таков актер („архетипски актер“), кандидатот треба да помине низ мошне строго физичко и гласовно школување во антинатуралистички стил, во текот на кое треба да ја стекне способноста целосно да ги контролира своите движења и своите чувства, за телото да му се здобие со изразност/исказност која како да ги надминува границите на возможното.

Кому му е наменет ваквиот вискателен, на прв поглед прилично ексклузивен театар? Кои се неговите можни/потенцијални партиципенти? Како, воопшто, може да се стане учесник во некој од неговите навидум таинствени обреди и ритуали? Треба ли, најпосле, некоја специјална подготовка (или, можеби, предиспозиција) за да може да се учествува во нивното изведување?

Гротовски повеќепати се повикува на она што сите го знаеме: дека театарот, на своите дамнешни почетоци, имал силна обредна моќ што во текот на изминативе векови успеал целосно да ја загуби, престорувајќи се во медиум за горе-долу масовна забава и ефемерно/популарно задоволство. Се разбира, во најголем дел од својата продукција театарот и ќе остане таков. Така и треба.

Меѓутоа, тие – малубројните – што се подготвени во театарот да ги бараат (и наоѓаат) неговите „изворни принципи“, тие што сметаат дека неговата загубена обредна моќ треба/може да се обнови, тие ја чувствуваат вистинската потреба за духовното самоиспитување. Нив (и само нив) соочувањето со претставата во која актерот се труди не да ја раскажува приказката, туку да продира во најдлабоките длабочини на битието (во она фројдовско-јунговското *колективно несвесно*), всушност ги поттикнува да го повторат истото. Да се идентификуваат целосно со ритуалот и да учествуваат во него како рамноправни партиципенти. Питер Брук, во овој миг можеби најголем жив режисер, ваквиот театар го именува како ПОСВЕТЕН.

Да му се вратиме, сепак, на Еуџенио Барба: имигрант, љубопитник, немирник, талкач, вечниот патник и трагач по различното и убавото – номад во онаа најсеопфатна, најбуквална смисла (онаа заради која Кенет Вајт и ја пишува својата прочуена книга „Номадизам“).

Барба останува кај Гротовски цели три години, за во меѓувреме шест возбудливи месеци да ги помине во Индија, каде што го открива „Катакали“, древна индиска театарска традиција што целосно го фасцинира. Од Индијците ќе научи и ќе преземе редица вежби, што најпрвин ќе ги имплементира во процесот на студирање актерска игра во **Театар лабораториј** на Гротовски, за подоцна – откако ќе го формира својот театар – нив да ги промовира во еден од своите основни методи. Во октомври 1964 – пред четириесет години – Барба се враќа во Осло и го втемелува денес култниот Один, театар што се потпира имено врз идејата за **интеркултуралноста**, креативно пресеторена во еден од најинтригантните потфати на нашето време, еден од најафирмативните и најспонтани одговори на нашата

есхатолошка потреба да се движиме, да се запознаваме, да се здружуваме и – заради сето тоа – да се разбираме подобро.

Во скандинавската митологија Один е исклучително моќен бог, мошне вешт, умешен во самопреобразувањето, бог-мангуп што се појавува каде што сака, менувајќи си го ликот кога сака и како сака.

„Театарот што го носи неговото име може да се опише на истиот начин: така: тој театар храбро ги иницира своите акции, се соочува со севозможни проблеми, се појавува во повеќе форми, црпејќи ја својата сила токму/имено до својата разновидност” (Fowler, 1984:108).

Организиран како сосема специфична и апсолутно флексибилна театарска институција, всушност: организиран како своевидна **антиинституција**, Один театар – кон крајот на шеесеттите, инаку, дислоциран од Осло во Данска, во гратче по име Холстебро – функционира на повеќе нивоа. Наспроти стандардните очекувања, примарното ниво не е продукција на театарски артефакти (таканаречените претстави), туку, како што вели Барба, истражување на општествената функција на театарот, начинот на неговото користење/употребување и за некои други цели (а не само оние перморфативни, коишто резултираат со студено, рутинско прикажување претстави пред некоја случајна, непозната, релативно заинтересирана публика).

За да ги истражуваат и за да ги проверуваат можностите што театарот на нашето време би можел да ги користи (и, користејќи ги нив, да ја надмине – евентуално – актуелната творечка криза, во која сериозно е заглавен со децении!), повеќе од триесет години во Холстебро се собираат театарските дејци од сите светски дестинации, припадници на најразлични култури, следбеници на севозможни културни традиции, говорници што изворно им припаѓаат на дузини јазици и вери: Европејци и Африканци, Американци и Индијци, Бразилци и Италијанци, Канадијци и Јапонци... И, од време на време, по некој заталкан/загубен Балканец. Нив Барба ги собира (на подолг или пократок рок, сеедно) за да работат заедно, ама не врз некои однапред утврдени задачи, намери или цели, туку буквално за да ги наведе да се запознаат со меѓусебните **различни** театарски искуства и, што е најважно, за – потоа - тие искуства продуктивно да ги **разменуваат**. Впрочем, изворен „материјал” за **разменувањето** на сите им е ист: **митови, симболи, архетипови...** уредно „спакувани”, „складирани” во она што фројдовско-јунговската традиција го именува како **колективно несвесно!**

Овој „материјал“ на идентичен начин го третираат/ го споделуваат сите луѓе – па и сите театарци на овој свет, наспроти нивното културно потекло, традициите што ги проследуваат и/или едукативните системи низ кои биле формирани. Впрочем, и сета голема драмска литература, од античките Грци до последните апсурдисти од калибар на Бекет и Јонеско, како да не прави ништо друго освен што постојано го проверува своето мачно искуство со истиот тој **митско-симболичко-архетипски** „материјал“.

И Барба, се разбира, кон ваквата проверка постојано ги насочува своите ученици и следбеници. По пат на неговото **препознавање** во изворна форма (сочувана во митовите, во легендите, во обредите и обичаите од сите делови на светот) и, подоцна, на непосредната **размена** на искуствата со него, Барба и неговите следбеници настојуваат да ги детектираат функционалните модуси низ/преку кои пребогатото тетарско искуство, изворно модерирано во **различни традиции и култури**, може успешно да се умножува. Функционалноста на овие модуси, но и „потеклото“/„природата“ на изворниот „материјал“ што преку нив се запознава и се презема, овозможуваат принципот на размената да не биде механички, туку максимално креативен (што значи: естетизантен) и, што е особено важно, социјално/општествено плаузибилен (што значи: хуман). Пред некои дваесеттина години (1986), стекнатото искуство Барба го официјализира во форма на силно респективна *Меѓународна школа за театарската антропологија (The International School of Theatre Anthropology – ISTA)*, чијашто основна цел е „перманентно испитување на она што е очебијно – имено, испитување на сопствена традиција. Ова подразбира повеќе постапки: дистанцирање, патување, стратегија на заобиколување која овозможува разбирање на сопствената култура на попрецизен начин.“ (Barba, 1996:IX). Со други зборови, основната цел на театарската антропологија – како една од театролошките дисциплини – е истражување на сложеноста на **ткаењето** што произлегува од континуираното преплетување на есенцијалните човекови однесувања и општествените норми што нив ги модерираат.

Последниве десеттина години ИСТА и Барба интензивно ја развиваат навидум утопистичката идеја за **евроазискиот театар**, кој – по пат на интензивното **запознавање** на елементите од различни култури и нивното динамично и перманентно **разменување**, фактички би го обединил севкупното (досегаш-

но) театарско искуство, поттикнувајќи го веќе „истоштениот“ театар на нашето време кон она што му е насушно потребно: отвореност, љубопитство, храброст, **авантура**.

За разлика од **интерактивниот/интеркултуралниот** концепт на Еуџенио Барба, кој своето упориште го бара/го наоѓа во антропологијата („големата мајка на сите науки“!) а својата цел ја определува како истражување/испитување на театарот како медиум за општествената **размена**, односно **нешто** што придонесува на **рамноправна основа** на една иста театарска сцена да се **среќаваат** човек и човек, култура и култура, театарските концепти што ги промовира мултијазичкиот, мултиконфесионалниот и мултиетничкиот Балкан секогаш биле експлицитно – **мултикултурални**.

За што зборуваме, всушност, кога зборуваме за **мултикултуралноста?**

Терминот **мултикултуралност** (англ. *multiculturalism*) за првпат е употребен 1971 година во еден говор на Пјер Тридо, тогашниот претседател на Канадската влада („Терминот **бикултурализам** не го отсликува доволно добро нашето општество. Зборот **мултикултуралност** во тој поглед е попрецизен“ – рече Тридо и, како што се гледа, не усреќи сите!). Терминот, значи, изворно не му припаѓа на корпусот на теоријата на културата, туку на инструментариумот на прагматичната културна политика, односно, просто кажано – на политиката! За да се дообјасни, да се допротолкува и, воопшто, соодветно да се промовира и да се афирмира, во изминативе триесеттина години тој е елабориран во цела библиотека книги, кои подеднакво елоквентно ги фалат или ги критикуваат неговите квалитети. Сумирајќи го она што успеав да го прочитам, заклучувам дека **мултикултуралноста** може да се дефинира како идеја или идеал за складен **соживот** на различни етнички и културни групи во рамките на едно **плуралистичко општество**, бидејќи – како што знаеме – таа идеја го промовира/го застапува концептот на „**разлики**“, при што ултимативно го бара/го условува и нивното **признавање** и **почитување**.

Разбрана вака дословно, **мултикултуралноста** промовира **напоредност**: живеење врз принцип „еден-покрај-друг“, коешто, во некои идеални случаи (што обично не се балкански!),

подразбира максимално уважување на „другоста“ Другиот, ама и извесна дистанца кон него. За разлика од **интеркултуралноста**, којашто го пропагира но и го провоцира континуитетот на **размената** (како начин на живот), залагајќи се за отворен, транскултурален, наткултурален, **глобален** културен концепт, **мултикултуралноста** секогаш се ограничува исклучиво на коегзистенција. Која, последователно, сите меѓусебни **допири** на различните култури априорно ги ограничува само на оние најнеопходни и најконвенционални.

Да видиме како ваквиот концепт се практикувал во македонскиот театарски живот и какви последици оставил.

*

Малцински народен театар во Скопје, подоцна Театар на народностите, денес Албански театар и Турски театар

Сите индиции упатуваат кон заклучокот дека иницијатива за формирање на уште еден професионален театар во Скопје – театар кој своите претстави ќе ги игра на јазиците на малцинствата, албански и турски и кој со својата дејност започнува во јуни 1950 година – несомнено била пласирана и, потоа, соодветно реализирана токму од тогашната политичка (а не уметничка) констелација. Имено, во некогашната заедничка држава, која во 1950 година се именува како ФНР Југославија, забрзано се спроведува таканаречениот „курс на демократизацијата“, силно поддржуван/аргументиран и преку мошне загриженото прокламирање/повикување на политиката на рамноправност и заедништво, која требаше да ги опфати сите области на животот. Концептот на бившејугословенското **заедништво**, колоквијално нарекувано, но и во официјалните државни документи запишувано со елиптичната формула **братство-единство**, декларативно се потпираше токму врз вака формулираната идејна и политичка стратегија.

На бранот на сеопшто поттикнување на масовно („општонародно“) вклучување не само во културниот конзумеризам, но и во културното творештво – при што аматерските дејанија од сите области неретко биле промовирани во **доминантна култура** (за разлика од оние други, професионални, кои понекогаш се етикетираа како **елитни/елитистички!**) – и во Македонија соодветно се намножија аматерски културно-

уметнички друштва и здруженија, најмногу фолклорни и драмски. Бидејќи и нивното дејствување требаше да ја потврдува/да ја докажува егзистентноста на доминантната формула **братство-единство**, владеечката номенклатура, обрнуваше големо внимание на застапеноста на припадниците на сите општествени категории вклучени во нив.

Во некои од извештаите од аматерски драмски смотри и фестивали, коишто се чуваат во архивата на АГИТПРОП (чиј фонд е сместен во Архивот на Македонија), во текот на 1948 и 1949 година повеќе пати се спомнуваат драмските секции на две скопски „културно-уметничките друштва на националните малцинства” (ibid.), „Јени јол” (*Нов ден*) и „Емин Дураку”. Освен нив, на одделни регионални смотри, што во тие години редовно се одржуваат, евидентираме и некои драмски секции (од Дебар, Тетово, Гостивар итн.), коишто своите претстави ги играат на албански или на турски јазик.

Респектирајќи ја традиционално мултикултуралната македонска констелација, рецентната културна политика (но и политиката воопшто!) не можеше да не го повлече радикалниот потег: овие театарски појави да ги професионализира.

Ваквиот потег може да се смета и за делумно изнуден. Имено, до 1950 година на територијата на некогашната заедничка држава веќе беше завршен процес на формирање на таканаречените малцински професионални театри. Беа формирани и етаблирани дури пет такви ансамбли: Италијанската драма во Риека (1946), Унгарската драма во Нови Сад (1947) и во Суботица (1948), Албанската драма во Приштина (1948), Романскиот театар во Вршац (1949).

*

На самиот старт, пролетта 1950 година, новоформираниот **Малцински народен театар** успева да ангажира дури 36 професионални актери и актерки, сите регрутирани од аматерските драмски секции.

Без соодветно образование и без никакво професионално искуство, овие професионалци собрани во двете групи здружени во **Малцинскиот народен театар** неизбежно морале да поминат/да поминуваат низ дополнителна едукација. Од архивските документи дознаваме дека за нив биле организирани не само „курсеви” и „кружоци” во кои тие ги совладуваа основите на театарскиот занает, но и курсеви по литературниот албански

и турски јазик, бидејќи – како што стои во еден од извештаите – сите зборувале нелитературен јазик, туку некој локален идиом („скопски албански“). Заклучувам дека, последователно, ниту турскиот јазик што го зборувале новорегрутираните професионалци што \$ припаѓале на „Турската група“ не бил сосема бес-прекорен, бидејќи и за турските актери бил организиран јазичкиот курс.

Некои од ветераните на подоцнежниот *Театар на народностите* (организационен и правен следник на *Малцинскиот народен театар*, преименуван во 1974 година, а од оваа 2004 и официјално поделен на два театри – Албанскиот и Турскиот, живо се сеќаваат на тие први денови. Актерката Антоанета Ковачевиќ (тогаш Антоанета Мазреку), учесничка во првата претстава на „Албанската група“ („Женидба“ од Гогољ, премиерно одиграна на 12 јули 1950 на сцената на МНТ), раскажува за продукциските проблеми што денес ни се чинат неверојатни. Имено, театарот, особено во тие први години, имаше голема мака со регрутирање актерки и со нивното дополнително едуцирање. Проблемот, се разбира, произлегувал од традиционалниот статус на жената во муслиманското општество, како и од доминантниот стереотип за (не)моралноста на јавната актерска професија, целосно неспоива не само со „добрите обичаи“, туку и со кодификуваните норми на однесување, според кои овие општества тогаш се управуваат. Вкратце, родителите тешко се согласувале (или, пак, воопшто не се согласувале) нивните ќерки да оптираат за проскрибираната актерска професија. Според сведоштвата на повеќе актери од првиот состав на *Малцинскиот народен театар*, првите професионални актерки најчесто биле девојки што потекнувале од христијански а не од муслимански семејства.

Не треба да се пренебрегне и неспорниот културолошки факт, наедно и факт од социолошко значење:

Имено, и турското и албанското општество немаат безмалку никаков културен допир со театарската традиција од европски тип. Прв професионален театар, организиран и модерен според „европејски“ модел, во Турција е формиран дури во втората декада од дваесеттиот век (во Истанбул, 1916 година), додека прв таков театар на албанската почва започнал да работи во Тирана, во 1945 година.

Без традиција, без квалификуван кадар, без солидно познавање на јазикот, без штогоде релевантен опит и – што е, сигурно, најсериозно! – без било каква (сензибилизирана) театар-

ска публика, полит-културниот експеримент наречен **Малцински народен театар** стартуваше со сите шанси за неуспех.

Неспорниот факт што експериментот сепак успеал зборува – мислам – подеднакво (можеби, дури, и посилно!) за моќта на политиката отколку за магијата на уметноста/уметностите. Да не беше поддржан не само силно, но и на сите можни начини (финансиски, просторно, кадровски, политички...), **Малцинскиот народен театар** тешко дека ќе ги преживееше своите иницијални години.

*

Доколку ги имаме предвид сите „отежителни околности“ коишто не можеле да не влијаат на пионерскиот напор за создавање на **Албанската драма** и на **Турската драма** при актуелниот **Театар на народностите** во Скопје – благодарение на тој силен и здружен напор, овие два театри, коишто своите претстави ги играа и ги играат на други јазици, постепено се артикулираат и развиваат како интегративни сегменти од македонската (понова) театарска историја – релативно лесно можеме да ги уточниме и нивните клучни естетички параметри. Секое повнимателно истражување, меѓутоа, упатува на заклучокот дека тие параметри во голема мерка се совпаѓаат не само меѓусебно туку и по однос на оние со/од македонската јазичка и културна провениенција.

*

Како функционира **театарскиот мултикултурализам** во македонските рамки ?

Од своето формирање (1950) до денес, **Албанскиот театар** има одиграно околу 230, а **Турскиот театар** нешто повеќе од 230. Како и во сите македонски театарски институции, односот кон архивските материјали (и кон минатото, воопшто) и овде беше крајно невнимателен. Театролозите, оттука, имаат сериозни проблеми секој пат кога се обидуваат прецизно да ги реконструираат настаните од пред само триесеттина-четириесеттина години.

Мошне е индикативна структурата на одиграниот репертоар. Макар што за добар број наслови недостасуваат целосни податоци, може да се констатира дека од спомнатите 230-тина наслови поставени во **Албанскиот театар**, повеќе од половина

се текстови на странски автори. Другите текстови ги потпишуваат албанските автори (или авторите за кои досегашните истражувачи претпоставуваат дека се Албанци), кои стануваат сè позастапени во репертоарот од последните две декади. Интересно е што овој ансамбл досега одиграл 22 текста на македонски автори, преведени на албански јазик. Колку за споредба: ниту еден албански текст досега (од 1945 до денес) не бил поставен на сцената на било кој македонски професионален театар.

Од околу 230 наслови, колку што од 1950 до денес биле поставени во **Турскиот театар**, околу третина се текстови на турските автори. Наредната третина им припаѓа на странските автори од различна провениенција. Последната третина ја потпишуваат авторите од просторите на бившата заедничка држава (шеесеттина примери), додека македонските драмски текстови во досегашниот репертоар партиципираа со триесеттина поединечни наслови, уредно преведени на турски јазик. Пак за споредба: на македонските професионални сцени (и тоа од 1945 до денес) вкупно биле одиграни само два турски текста!

Освен македонските драмски автори, во развојот на двете драми битно партиципирале многубројни македонски режисери, сценографи, костимографи и композитори. Некои од нив дури и одбележаа цели декади во историјата на овој театар: **Тодор Николовски** (1902-2000; режирал повеќе од 20 претстави), **Мирко Стефановски** (1921-1981; бил уметнички раководител на театарот од 1962 до 1976; вкупно режирал 57 претстави), **Саша Маркус** (1926-1988; режирал 30 претстави), Владимир Милчин (со двата ансамбла режирал повеќе од десет претстави, од кои некои се вбројуваат во најзначајните проекти на **Албанскиот театар** или на **Турскиот театар** остварени во последниве дваесеттина години).

Пак за споредба: освен Турчинот **Кемал Лила** (1935-2001; студиум по театарска режија дипломирал на Академијата во Љубљана, 1965), кој само еднаш режирал во Драмата на МНТ, и освен Албанецот **Дритеро Касапи**, кој само еднаш режирал во Драмски театар (поставувајќи ја својата дипломска претстава; дипломирал театарска режија на ФДУ во Скопје, во класата на Слободан Унковски), ниту еден турски или албански режисер („од македонското потекло“) не режирал ниту на една македонска театарска сцена.

Театарот на Ромите „Пралипе“

Досегашните театролошки истражувања упатуваат на доста сигурен заклучок дека овој необичен, по сите свои битни карактеристики нетипичен, по својот сценски исказ целосно нестандартен театар – вкратце: театар чијшто организациски и естетички концепт не може да се споредува со ниту еден друг – може да се смета за **оригинален/автентичен** пример на театар кој докрајно му припаѓа на оној театарски модел кој го дефинираме како **режисерски**. Не е претерано, дури, да го определиме и како наша – балканска и македонска – варијанта на славниот Один на Барба.

На ваквото заклучување наведуваат, се разбира, досегашните педесеттина претстави што театарот „Пралипе“ (ромски: **братство!**) ги одиграл во протег на своето безмалку триесет и петгодишно постоење. Како прва целосна продукција на овој театар се смета една нестандартна вечер на поезијата на Федерико Гарсија Лорка (1971), по која следи и прва „вистинска“ претставата („**Не, не**“, 1971), работена според колажниот текст на словенечкиот писател Франтишек Борштник. Претставата ја обмислил и ја создал импулзивниот **водач** на театарот **Рахим Бурхан** (1948), во тој миг само скопски завршен средношколец со неодреден статус на театарција-аматер, кој, негувајќи го (импулзивно и интуитивно) сопствениот статус на гуру на својата група театарски истомисленици, постапно ќе еволуира во уметнички водител на еден од најуспешните досегашни македонски **театарски проекти**.

За разлика од сите театри што функционираат во Република Македонија, а кои – без исклучок – беа конституирани по административен пат (со одлука на некој државен или локален центар на политичка моќ), театарот „Пралипе“ се конституирал „однатре“ или, поточно, самиот од себе. Како и сите алтернативни културни појави – а „Пралипе“ е, несомнено, една од нив! – овој театар е резултат на автентичен авторски импулс на неговиот вистински „творец“ Бурхан, кој најпрвин го „измислил“, потоа околу својата „измислица“ умеел да собере група даровити и решителни **истомисленици/поддржувачи**, за (нај-после) целата „програма“ да успее да ја наметне (но и да продолжува да ја наметнува!) на секогаш индиферентната средина...

Приказната за театарот „**Пралипе**” е пример на мошне убава и возбудлива театарска приказна која се гледа успешна („среќна”), каква што навистина и е, ама само ако се гледа од пристојна дистанца. Имено, од свите најрани претстави до денес – кога „**Пралипе**” фигурира како една од најрепрезентативните експортни аквизиции на македонската култура – дејноста на театарот безмалку постојано ја следеле не само блескавите успеси и уште поблескави европски награди туку и некои мошне прозаични, крајно сериозни, безмалку нерешливи проблеми од егзистенцијален карактер. Вкратце: од 1971 до 1990, кога „**Пралипе**” работи во Македонија, но и од 1991 до денес, кога ансамблот и неговиот водач/гуру работат во Германија, театарот не успеал да реши некои од најелементарните статусни прашања. Колку и да ја афирмирал својата оригинална естетика (и тоа во најшироките европски рамки), промовирајќи ја **интеркултуралноста** како својот авторски и творечки принцип, овој театар сепак не успеал соодветно да се етаблира во ниту едно од општествата на кои рамноправно/рамномерно им припаѓа: интернационалната ромска заедница, македонската мултикултурална/интеркултурална средина, германскиот и западноевропскиот културен контекст...

Понекогаш, особено во некои егзалтирани новинарски текстови, среќаваме дури и романтичарски интонирани коментари кои се воодушевуваат од фактот што театарот „**Пралипе**” никогаш не се институционализирал на начин на кој домашните театарски институции си го обезбедуваат својот поминок. Бидејќи, наводно, таквата вонинституционалност му го овозможила на театарот токму ова што го има и што самиот го изградил: апсолутната слобода во творењето.

Меѓутоа, триесет и петгодишното искуство на Бурхан и неговите следбеници повеќекратно потврдува дека апсолутната слобода не само што е невозможна, туку – дури и кога навидум постои! – таа имплицира ограничувања коишто исклучително тешко се надминуваат. Со исклучок на десетгодишниот период на сигурност (1991-2001), кога „**Пралипе**” функционира како еден од амблематските проекти на моќната театарска институција на Роберто Чули **Театер ан дер Рур/Theater an der Ruhr**, позиционирана во Милхајм, во германската покраина Северна Рајна Вестфалија, сите останати години Бурхан и неговите ги поминаа и ги поминуваат во исцрпувачка борба за професионалниот опстанок. Само во текот на таа „милхајмска декада”, кога Чули активно експериментираше со концептот

што во тој миг \$ се гледаше интересен/конјунктурен на германската и на европската културна политика (концепт на експлицитната театарска мултикултуралност, своевиден „севропски” **mainstream**), театарот на Бурхан работеше во професионално стабилни/коректни институционални услови. Во тој период се направени дури 17 претстави, од кои барем три беа оценети како врвни остварувања: *Крвави свадби* од Лорка, *Големата вода*, драматизацијата на истоимениот роман на Живко Чинго, *Тетовирани души* од Горан Стефановски. Претставата *Крвави свадби*, која на еден од најелитните европски театарски фестивали ја доби наградата „Лорка” (Гранада, Шпанија, 1998), ансамблот ја изведува веќе 14 години – досега е одиграна повеќе од 400 пати, во дваесеттина европски земји.

За жал, најпродуктивниот и најорганизираниот период во 35-годишната историја на овој театар заврши во мигот кога дотогашниот мултикултурален театарски концепт (**mainstream**) се „потроши”, за да биде заменет со некој друг. Во тој миг (2001), „**Пралипе**” си го „поврати” несигурниот статус на *трупа*.

Каков театар, всушност, е „**Пралипе**”?

Ромски по својата етничка/културна припадност и по јазикот на својата практика; вонинституционален/алтернативен по својата организација; режисерски според театарскиот модел што го следи и според поетиката што ја гради и што ја афирмира; автентичен според својот сценски/театарски исказ; македонски по своето потекло; во моментов германски по својата локација; **интеркултурален** по својот став/однос кон секоја автентична традиција (не само балканска и ромска, ама ромска најмногу); интернационален по својата мисија...

Заклучни претпоставки

Овој текст имаше намера да **означи/ да маркира** некои од најеклатантните прашања „сврзани” со интеркултуралноста (мултикултуралноста) на дел од македонската театарска практика, првенствено онаа што како јазик на својата комуникација (перформативност) не го користи македонскиот литературен јазик.

Инсистирајќи имено на еклатантната **интеркултуралност** (наместо на „трендовската” **мултикултуралност**) на македонскиот театарски контекст, овој текст настојува да ги

одбегне востановените клишеа преку кои стандардно ги толкуваме одделни појави или феномени, вклучително и оние од сферата на театарот.

Идеја за **мултикултуралноста**, идеја за складен соживот на различни етнички и културни групи коишто функционираат во рамките на едно плуралистичко општество, всушност, го промовира концептот на признавање и на почитување на таканаречените „разлики“ преку кои одделните групи и се афирмираат. Политичка по своето битие и арбитарна по својата намера (идеја на моќ!), таа агитира во полза на толеранцијата и на коегзистирањето. Вака апстрактно/идеално мислени, толеранцијата и соживот како да не го уважуваат едноставниот факт: дека културната разновидност многупати ја имплицира и фактичката нееднаквост на нејзините „партиципиенти“ –од примерот на театарот „**Пралипе**“ (ромски театар!) ваквата нееднаквост јасно се читува – којашто (наизбежно) едните ги доведува во посилна/помокна/поповластена позиција во однос на другите.

Идеја за **интеркултуралноста**, која инсистира исклучиво на **допирите** коишто на различни култури нужно им се случуваат, како и на **размена** што од тие допири нужно произлегува, лично ми се виде попровокативна за истражување – барем кога се зборува за театарските феномени и, особено, кога таквите феномени се коментираат во македонскиот контекст.

Консултирана литература:

Barba, Eudenio (1996) *Pozorišna antropologija*, in: Barba-Savareze,

«Rečnik pozorišne antropologije / Tajna umetnost glumca»,

(prev. A. Jovičević, I. Vujić), Beograd:FDU

Batušić, Nikola (1991) *Uvod u teatrologiju*, Zagreb:Grafčki zavod Hrvatske

Fowler, Richard (1984) «Odin teatar» (prev. K. Tarle), in: *Prolog*, br. 61/62/84, str. 102-108

Girc, Kliford (1998) *Tumačenje kultura 1-2* (prev.), Beograd:Biblioteka XX vek

Лужина, Јелена (2004), „Интеркултурален театар во Македонија

(1950-2004)“, во: Старделов-Лужина-Цепароски, *Театарот на почвата на Македонија од антиката до денес*, Скопје: МАНУ, стр. 257-276

МАКЕДОНСКА ТЕАТРОЛОШКА ДАТА-БАЗА, Скопје: Институт За театрологија при ФДУ

Pavis, Patrice (1997) *Gledališki slovar* (prev. I.Lampret), Ljubljana:MGL

Semprini, Andrea (1999) *Multikulturalizam* (prev. V. Injac-Malbaša), Beograd:Klio

Илија АЦЕСКИ

ТРАНЗИЦИЈАТА ВО МАКЕДОНИЈА

Кон крајот на деведесеттите години од минатиот век, пред петнаесетина години, започна процес на распаѓање на социјализмот, кој за неколку години, во речиси сите поранешни социјалистички земји практично се симна од историска сцена. Македонија, како дел од бившата југословенска федерација (СФРЈ), уште на почетокот на деведесеттите тргна по патот на другите републики, Словенија и Хрватска, прогласи независност и започна со трансформација на економскиот и на политичкиот систем, која трае и денес.

Основната цел на излагањето е да истакнеме дел од карактеристиките на македонскиот пат во транзиција. Што е она што ја разликува Македонија од другите земји, потоа во која фаза се наоѓа и со кои проблеми се судрува? Се разбира дека на сите тие прашања не може во целост да се одговори, затоа што општествената и политичка стварност во Македонија се менува брзо и, би се рекло, драматично, што одговорите ги прави површни и делумни.

На почетокот да се задржиме на прашањата поврзани со сфаќањата за транзицијата.

Што се подразбира под поимот транзиција, и дали има во неговото дефинирање недоразбирања, особено меѓу социолозите.

Под поимот <транзиција> се подразбира преод од еден вид општествено уредување, во нашиот случај, од социјалистичко, со планска економија и еднопартиска демократија и општествена/државна сопственост, во друг вид општествено уредување, со пазарна економија, односно

еден вид капитализам со приватна сопственост и повеќе-партиска демократија.

Во литературата се сретнуваат повеќе начини на интерпретација на транзицијата меѓу кои најчести се холистичкиот, партикуларистичкиот и повеќедимензионалниот. За партикуларистичкиот е карактеристично тоа што зема еден аспект за суштински, а сите други ги запоставува. За разлика од него, холистичкиот негува пристап кој предвид ја зема целината на феномените, не запоставувајќи ниеден важен сегмент. Македонскиот случај на транзиција досега не е третиран холистички или повеќе димензионално, во смисла на систем на различни меѓу себе поврзани делови/димензии кои се оформуваат врз заеднички претпоставки – пазарна економија, сопственички плурализам и повеќепартиски систем. Разбирањето на транзицијата е важно и од аспект на она што се нарекува <јавно мислење>. Тоа, како што ќе видиме во понатамошниот дел од излагањето е мошне значаен сегмент во доживувањето на промените воопшто од широките маси од населението, особено оние што себеси се доживеаја како жртви на транзицијата. Разбирањето на транзицијата беше најмалку академско прашање, особено во почетокот на транзицијата, кога требаше да се донесуваат закони кои ја регулираа трансформацијата на системот. Во некои општества во Источна и во Југоисточна Европа, кои претходно педесетина години градеа социјалистички систем не беше добро разбрана суштината на либерализацијата и демократизацијата на системот, иако сите декларативно ги прифатија, но реално им дадоа предност на вредностите на национализмот. Тоа особено се однесува на некои од новоформираните самостојни држави кои произлегоа со распаѓањето на југословенската федерација. Потоа, во сферата на производството на симболички вредности, што е мошне значајно за успешноста на реформите. Имено, се работи за процес кој длабоко навлегува во сферата на производството на симболи кои во исто време го разоткриваат системот на еднопартиската демократија и командна економија, но го откриваат и новиот систем на значења, поврзан со новите вредности на граѓанското општество. Претставата дека демократските системи ги победиле недемократските, тоталитарните, системи беше доволна во почетокот луѓето за транзицијата да

имаат позитивен став и да се смета дека со воспоставувањето на новиот систем ќе можат да се решат проблемите кои со децении ги измачуваа во недемократските социјалистички системи. Фактот дека промените се случиле без употреба на физичка сила доволно говори за голема симболичка моќ во привлечноста на демократските системи од страна на сите групи во општеството, вклучувајќи ги и оние што се привилегирани во претходниот систем.

Преминот од еднопартиски во плуралистички политички систем предизвика и радикални промени во начинот на комуникација меѓу луѓето и власта. Власта како и сè друго што е подложно на <волјата на народот> се претвори во променлива категорија. Партиската држава си замина во историјата, што не значи дека нема да се појави во некоја видоизменета форма и многу други проблеми во сферата на управувањето.

Македонскиот пат во транзиција

Од почетокот на големата трансформација, како што многумина го нарекоа симнувањето на социјализмот од историска сцена, од пред петнаесетина години, за Македонија, сè уште владее мислењето дека трансформацијата на македонското општество наликува на црна кутија во која знаеме што влегува (што влезе), а тоа се, пред сè, урнатините на социјализмот, но сè уште не можеме да претпоставиме што ќе (про)излезе, односно дали резултатот ќе е демократско општество. Некои песимисти одат дурри и нешто подалеку со поставувањето на прашањето: дали Македонија може да опстојува како самостојна и суверена држава. Подолго време, а тоа продолжува и понатаму, населението во Македонија е соочено со пад на животниот стандард, економска криза, голема сиромаштија, корупција и организиран криминал, етничка нетрпеливост, војна (2001) на северната граница. Со еден збор, по големото одушевување, за кратко време и во многу сурова форма се струпиле сите зла.

Сè до средината на деведесеттите години, пет-шест години од почетокот на распадот на социјализмот, најголемиот дел од земјите во транзиција, вклучувајќи ја и Маке-

донија, ги следеа насоките на преминот, главно поврзани со приватизацијата и реформите на политичкиот систем. Но, од средината на деведесеттите години практично секоја земја го започнува сопствениот пат. За многу кратко време, за само неколку години, некои земји се издвоија со длабочината на реформите и брзината на промената на новите правила на игра, изградбата на институциите на системот на демократскиот плурализам и со пазарното стопанство. Секако дека за една поразвиена политичка култура ќе треба многу повеќе време, култура која претпоставува состојба на јасно дефинирани правила на однесување во услови на јасно разграничени права и должности на општествените актери, јасно дефинирани сопственички права и надлежности од страна на државата. На пример, трансформацијата на државната власт во Македонија може да послужи за пример, како преминот од <една во друга состојба> во исто време може да биде <радикален>, но сепак состојбата да остане <непроменета>. Останаа, на пример, навиките на јавната администрација на бавност и нетранспарентност, но и според убеденоста на граѓаните, голема корумпираност.

Македонија не е типична земја во транзиција, во споредба, на пример, со земјите како што се Словенија, Чешка, Полска или Унгарија. Македонија не е типична земја, барем од две причини: прво што Македонија модернизацијата ја доживеа во рамките на социјализмот и пред тоа беше изразито неразвиено подрачје во секој поглед, и второ, што речиси целиот период во транзиција немаше и сè уште нема барем две години континуиран развој: беше соочена со многу настани кои го диктираа развојот, од блокади и војни во соседството, косовската криза, до воени дејства на северната граница, предизвикани <однадвор> и <одвнатре>, една до крај недефинирана состојба на судири, една мешавина на конфликти на сопствената територија која доведе до крупни промени кои не се карактеристични за земја во транзиција, и се нејасни и непредвидливи за нејзината иднина.

Воспоставувањето на институциите на граѓанското општество, пред сè, институциите на парламентарната демократија, заврши за кратко време и без поголеми потреси. Старо-новата елита за мошне кратко време конвер-

тира и влезе во политичката борба како дел од разните новоформирани партии и уште на почетокот се покажа дека е главен играч и во новите услови. Имено, некогашните членови на владејачките класи (класата на колективни сопственици) успешно ја конвертираа поранешната состојба и влегоа во составот на новата елита која се формира од нови членови кои успеваат да акумулираат материјално богатство и политичка моќ. За Македонија нема истражувања кои би ги потврдиле овие <очигледни> сознанија. Секако дека не станува збор за актери кои се исти во социјална и во политичка смисла, туку во физичка смисла, што произлегува од процесот на преобразба на комунистите во менаџери и во капиталисти кои застапуваат други идеи и вредности.

Она што сакаме да го потенцираме е улогата на <ново-старата> елита во процесот на трансформација на сопственоста, односно, не само тоа што ги задржа позициите и привилегиите наследени од минатиот систем туку и ги зацврсти со закон. Македонија можеме да ја вброиме во редот на оние земји каде успешно функционира <мрежа на економска и политичка олигархија> која успеа да изгради позиција од која може да ги контролира сите лостови на власта и моќта заради задоволување на сопствените интереси.

Промената во сферата на социјалното раслојување, уште на почетокот на транзицијата само неколку години по падот на социјализмот, започна со брзо распаѓање на средните слоеви кои учествуваа со речиси две третини во структурата на населението. Тоа се одвиваше во насока на масовно спуштање во подолните, посиромашни работнички и сиромашни слоеви. Големиот пад на БДП, намалувањето на индустриското производство и порастот на невработеноста, доведоа до формирање на една голема група губитници, кои според една слободна процена, но приближно точна, која се потврдува во повеќе истражувања, изнесува повеќе од две третини од населението на Македонија. Тие, главно, ја формираат општата претстава за новиот систем, како многу <полош од претходниот>, и тие сè уште, и по десетина години од пропаста на стариот систем, се во носталгија за <старите добри времиња>, на социјална сигурност, сигурност во заработувачката и поголема среќа.

За македонското општество, иако нема поцелосни истражувања за карактерот, динамиката на промените на социјалните групи, сепак и малиот број на истражувања се согласуваат во неколку аспекти: прво, дека распаѓањето на средната класа има негативни последици во функционирањето на системот, воопшто, и дека падот на стандардот на населението што сè уште трае (2004), во блиска иднина може да предизвика голем бран на социјално незадоволство што може да создаде негативни последици на подолг рок, и, второ, дека во Македонија се формираат изразито големи разлики кои опасно, во материјална смисла до неодамна ги диференцираат <еднаквите луѓе>.

Општеството забрзано ја губи моралната подлога на реформите кои може да застанат секој момент и развојот да се заплетка во бесконечна низа на непомирливи противречности и судири. Последните неколку години многу јасно ги потврдуваат овие сознанија.

Демократијата на македонското општество е во голема мера <под заштита> на етноелитите, кои последните неколку години, особено по 2000 година, јасно се појавија на хоризонтот на промените: борба за власт, што може да се разбере како нормален процес, борба за човекови права надвор од институциите на системот, употребена за освојување на власта, партизација на државата, нестабилност на политичкиот систем, несериозни и корумпирани политичари, што доведе до сериозно нарушување на процесите на консолидација на демократијата и државата во целина.

Истражувањата на социјалната стварност во Македонија главно се сконцентрирани врз јавното мислење во врска со етничките односи, материјалната положба на населението, корупцијата, сиромаштијата, вредносниот систем и во последните неколку години евроатлантските интеграции, во НАТО и во Европската Унија.

Анкетните истражувања го регистрираа расположението на населението за промените и состојбите во кои се наоѓа Македонија. Она што е карактеристично за последните пет-шест години е фактот дека и понатаму опаѓа расположението за реформите, и сè уште постои носталгија за стариот систем од пред петнаесетина и повеќе години, дека и понатаму останува стравот и несигурноста дека Македонија може да излезе од кризата во која западнала. Праша-

њето дали Македонија дефинитивно ја губи (ја изгуби!) основата за мирен демократски развој според примерот на другите држави, или дефинитивно ги зацврстува (ги зацврсти) претпоставките за демократски развој е прашање на кое во овој момент има дијаметрално спротивни ставови и одговори, како што ги имаше на почетокот на деведесеттите години. Сè уште не можеме да ги видиме сврзувачките компоненти на заедничкиот живот на етничките групи, поконкретно на македонската и на албанската етничка група. Етно-елитите ги формираат сопствените полиња на интерес, но сè уште не во насока на зацврстување на демократските институции на државата како целина.

Во ситуација кога се изгубени сите критериуми во формирањето на институциите како што се, на пример, рационалноста и ефикасноста, а е земен само етничкиот критериум, тешко може да се гради модерен политички и економски систем. Прашањето може да се постави и во однос на почитувањето на заедничките вредности, кои во овој момент тешко може да се препознаат во сферата на граѓанскиот дел од општеството. Дали може навистина нешто да ги здружи поединците, а тоа да не биде поврзано со некои политички интереси и да биде надвор од етничката група на која поединецот припаѓа? Како е можна институционална форма на артикулација на интересите, а тоа да не биде во кругот на етничките групи? Дали е, воопшто, можно граѓанско општество во Македонија? Тешко е да се одговори на овие прашања. Последните неколку години само ги засилија етничките страсти и уште повеќе Македонија ја оддалечија од патот кон нормален развој.

Трансформацијата на македонското општество кон капитализам со <човеков лик> навистина е тежок и неизвесен процес. Настаните од почетокот на 2001 година ја покажаа сложеноста на проблемите, не само како резултат на состојбите во соседството, туку, пред сè, како односи внатре во државата. Уште еднаш се покажа дека албанската етнополитичка елита може, кога е во нејзин интерес да си поигра со националните чувства на својата група и лесно да ја мобилизира во насока на отворени конфликти со другите, но без јасна цел и визија за иднината.

Сложеноста на промените во Македонија е присутна насекаде. Кај луѓето се вгнездиле страв и несигурност, кои од своја страна создадоа простор за агресивност, анемичност и нетолерантност. До каде е прагот на издржливост? Канализирањето на агресивноста е во насока на многубројните сегментарни конфликти ограничени во кругот на поединечните интереси на парцијалните групи или интереси. Ако ги набљудуваме промените од тој аспект, тогаш не сме далеку од вистината да констатираме дека општеството во Македонија на подолг рок влегува во состојба на постојани, непомирливи, остри, сегментарни меѓуетнички и социјални конфликти кои сè повеќе ќе создаваат потреба од авторитарни и силни водачи кои постојано ќе генерираат неефикасна и корумпирана власт, а помалку потреба од правна држава, демократски и ефикасни институции. Етно-елитите сè повеќе ќе го потенцираат значењето на реализацијата на интересите на сопствената група. Тие секогаш ќе работат за <интересите> на сопствената група, а во суштина на задоволување на сопствените егоистички интереси. Колку државата ќе тоне во нестабилност, толку повеќе ќе има потреба од јакнење на етноелитите и потребата од контрола врз сите сегменти на социјалниот, на политичкиот и на културниот живот на луѓето.

Македонскиот пат во транзиција започна како процес на напуштање на социјализмот и формирање на сопствена држава за десетина години потоа да финишира со поделено општество, паралелни институции, етничка поделеност и без јасна визија за иднината.

Здравко КРСТАНОВСКИ

БОГАТАТА И ЕНДЕМОРЕЛИКТНАТА БЕНТАЛНА ФАУНА, ПОСЕБЕН БЕЛЕГ НА ОХРИДСКОТО ЕЗЕРО

Вовед

Охридското Езеро, најстарото езеро во Европа се вбројува во редот на најголемите и најдлабоките езера на европскиот континент. Посебното значење на ова езеро му го дава ендемичниот карактер на живиот свет со кој е населено, и во рамките на тоа, посебен белег дава разновидноста на животинската населба која опстојува на дното на ова езеро (Шапкарев, 1966 б).

Бенталната фауна на Охридското Езеро ја одликува големо богатство, разновидност но и присуство на архаични животински облици чие потекло се врзува за период на раниот терциер. Големата разновидност, ендемичност и реликтност на бенталната фауна на Охридското Езеро се резултат на историјата и генезата на езерскиот екосистем. Конкретно, според Stankovic (1960), постоењето на ендемо-реликтни елементи во бенталната фауна на Охридското Езеро се поврзува со долговремената географска изолација на овој езерски екосистем и долгиот континуитет на постоење во својата првобитна состојба. Благодареејќи на овие предуслови, живиот свет на Езерото имал можност, преку процесите на непрекинатата еволуција и еколошка диференцијација да еволуира во нови видови, родови и фамилии.

Охридското Езеро и неговата котлина

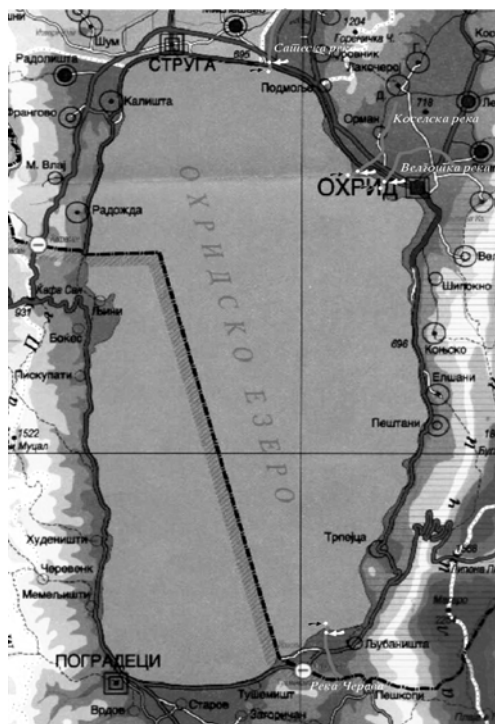
Охридската котлина го зазема крајниот југозападен дел од Република Македонија, а со еден дел влегува во состав на Р. Албанија. Таа се наоѓа помеѓу 41 северна географска ширина, односно западно од просекот на 41-от и 21-от

степен на источната должина (Цвијиќ, 1911). Во оваа длабока и со високи планински венци затворена котлина е сместено длабокото, старо и олиготрофно Охридско Езеро, кое речиси сосема ја исполнува котлината (Фигура 1).

Според мерењата на Хидробилошки завод-Охрид и Хидрографски Институт од Сплит (Крстановски, 1994) површината на Охридското Езеро изнесува $358,2\text{km}^2$, вкупната должина на бреговата линија е $87,5\text{km}$ додека пак максималната длабочина изнесува 289m .

Постојат различни мислења за потеклото на Охридското Езеро. Така Цвијиќ (1911) и Bourcart (1923) сметаат дека Езерото е тектонско и дека потекнува од терциерот. Но постојат и мислења дека Езерото е од помладо потекло, т.е. од квартал (Станковиќ, 1959), што во суштина не е во склад со составот на живиот свет кој е многу богат со остатоци на жив свет кој бил карактеристичен за терциерниот период.

Охридското Езеро спаѓа во групата на проточни езера, чие прехранување е претежно со изворска вода (површински и сублакустрични извори). Со исклучок на изворите, улогата на површинските притоки (Сатеска, Коселска река, Грашница и Черва) во прихранувањето на Езерото е многу мала и скоро безначајна. И не само тоа, важно е да се напомене и хидрографската врска помеѓу Охридското и Преспанското Езеро, поради што 56% од водите на светионаумските извори потекнуваат од Охридското Езеро (Ановски и др., 1980).

Фиг.1. Мапа на Охридско Езеро и неговото природно-географско окружување

Во термички поглед, поточно во годишниот термички режим на Охридското Езеро се разликува период на стоплување и период на ладење. Во периодот на загревање Езерото акумулира голема количина на топлина ($35700 \text{ kal gr/sm}^2$) и со тоа Езерото претставува циновски резервоар на топлина која постепено се испушта во тек на зимата. Според Станковиќ (1959) Охридското Езеро се вбројува во суптропски езера, каде што во литоралниот дел на Езерото, температурните промени имаат сезонски карактер, при што температурата на водата најголеми вредности достигнува за време на летниот период, а најниски во зимниот период. Во сублиторалот, а посебно во профундалот водата се карактеризира со многу мали температурни промени. Во овој контекст треба да се напомене и тоа дека во термички поглед Охридското Езеро припаѓа кон топло мономиктични езера (Löffler 1957 од Хаџишче 1974), односно во групата на олигомиктичките езера (Stanković, 1960) и ладно-олигомиктичките езера (Хаџишче 1964a).

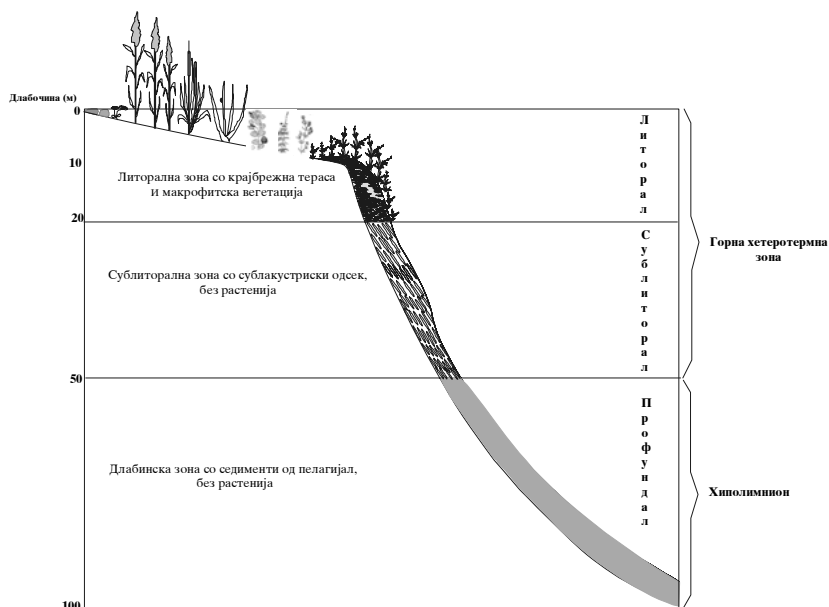
Во поглед на трофичката состојба, Охридското Езеро е олиготрофно, односно езеро со низок степен на растворени минерални материи: Станковиќ (1959); Митиќ (1990); Локоска (2000); Наумовски (2000); Патчева (2001) и др.

Главни длабочински зони во Охридското Езеро и основни карактеристики на животноните услови во нив.

Постоењето на бенталните животински заедници во езерските екосистеми кореспондира со посебни типови на хабитати. Генерално гледано, опстанокот, густината и дистрибуцијата на бенталните заедници е во функција на три основни животни хабитати: литорал, сублиторал и профундал.

Литоралот како еден од трите основни животни езерски хабитати се одликува со најголем биодиверзитет на бенталните животински заедници, за разлика од сублиторалот и профундалот. Главната предност на овој животен хабитат во однос на другите два се огледа во разновидноста на животните услови кои ја овозможуваат егзистенцијата на различните видови на организми, присуството на макрофитската вегетација и на големата хетерогеност на

седиментите од дното. Наведените фактори овозможуваат услови за создавање на микрохабитати кои се колонизирани со богата и густа бентална фауна. Во овој контекст посебно се нагласува разновидноста и големата абундантност на макрозообентосот посебно во ливадите на локумицата и на харата во Езерото, каде што дното по правило е побогато со тиња и со пофин растителен детритус.

Фиг.2. Шематски приказ на главните длабински зони во Охридско Езеро (Спанковиќ, 1959-дојолнејќо од Трајановски, 2003).

Литоралниот дел на Охридско Езеро се простира од брегот, па се до длабочина од 18-20 м (Фиг.2.), опфаќајќи ја притоа езерската абразиона платформа која го чини најголемиот дел на литоралот (Stankovic, 1960). Истата се одликува со константна присутност на движење на водените маси предизвикано од брановите и водените струи кои условуваат присуство на крупен абразивен материјал претставен во форма на крупни камени блокови, камења и песок. Процесот на седиментација на финиот материјал, било од органско било од неорганско потекло, во овој регион не се одвива бидејќи константните движења на водените маси го оневозможуваат истиот. Сончевата

светлина пенетрира до езерското дно по должината на целиот вертикален профил на литоралниот регион.

Присуството на густа макрофитска вегетација во Охридското Езеро, на литоралот му дава посебен белег, правејќи го овој регион најатрактивен животен медиум за голем број животински заедници. Иако не се континуирано присутни по должината на целата брегова линија, сепак во литоралниот дел на Езерото се среќаваат сите типови на акватична макрофитска вегетација: флотантни, емерзни и субмерзни макрофитски растенија.

Температурните колебања во овој регион се најизразени: годишната амплитуда на колебање на температурата е најголема во горниот литорален дел и таа изнесува од 4°C-28°C, односно од 5,6°C-16,2°C на 20 метри длабочина.

Концентрацијата на растворен кислород во овој регион е секогаш близу до точката на заситеност, но често и над неа.

Сите наброени карактеристики на литоралниот регион, покрај тоа што можат да се сметаат за предност во однос на другите два длабински региони, во исто време тие претставуваат и слабост на овој регион. Имено во оваа зона најдиректно се чувствуваат сезонските и климатските промени, ударното дејство на ветровите, бранови, температурни колебања, колебања на есенцијалните хемиски параметри- кислород, јаглероден диоксид и др. (Hutchinson 1993).

Сублиџоралот како езерски хабитат се карактеризира со отсуство на макрофитската вегетација, и границата на неговото простирање по правило започнува од местото каде што престанува развојот на истата. Тој е секогаш над типичната термоклина, и се одликува со многу помала хетерогеност на седиментите во однос на литоралот. За сублиторалниот регион е карактеристично ретко присуство на услови на хипоксија, но затоа пак многу лимнологи ја потенцираат несензитивноста на токсични ефекти за разлика од профундалниот хабитат. Благодареејќи на населеноста на сублиторалот со макрозообентосни заедници, која е подобра во однос на профундалот, но и заради стабилноста на условите (пред се заради константната длабочина), сублиторалот како езерски хабитат е најпреферираниот реги-

он за истражување на бенталните заедници (Hutchinson 1993).

Сублиторалната зона се простира од 20-40(50)m. Во оваа длабочинска зона, дното е прекриено со фин песок а на места се среќава мешавина од песок со тиња и органски детритус. Она што и дава посебен белег на сублиторалната зона на Охридско Езеро, тоа е секако черупкината зона во чиј состав влегуваат 85% черупки од *Bivalvia* (*Dreissena*) и 15% черупки од *Gastropoda*.

Годишните колебања на температурата во оваа зона се во границите од 6 до 16°C. Количината на светлина што продира во овој регион е секогаш под точката на компензација, факт заради кој одсуствува макрофитската вегетација.

Сублиторалната животинска заедница носи во голема мерка преоден карактер. Во неа се среќаваат помал број на животински видови кои нормално живеат во литоралот или во профундалот, но голем е бројот и на животинските форми кои со својата распространетост се ограничени претежно на оваа зона од езерското дно. Иако сублиторалот се карактеризира со отсуство на зелени растенија кои се карактеристични во литоралот како произведувачи, сепак животинската населба од сублиторалот се снабдува со одредените количини на органски детритус (претежно растителен) по пат на водните струи од литоралот (Станковиќ 1959).

Профундалој се разликува од другите две вертикални езерски зони, не само по својата длабочина и по големото пространство, туку и по посебните животни услови, во прв ред отсуството на светлина, ниската и константна температура, неподвижноста на водените маси и рамното дно, покриено со фина длабинска тиња. Некои од животинските облици, како што се хириноидните ларви и некои олигохети, се толерантни на ниските концентрации на растворен кислород и затоа се најчести жители во ова зона (Hutchinson 1993).

Профундалната зона на Охридско Езеро е најголема и таа зафаќа 4/5 од целокупното езерско дно. Истата започнува од 50 метри а се простира се до најголемата длабочина на Езерото. Горната граница на профундалот се совпаѓа до започнувањето на седиментацијата која потекнува исклучиво од пелагијалот. Големината на честичките кои влегуваат

во состав на седиментите на профундалот не ја надминуваат границата од 20 микрони, и тие се главна состојка на тинјата со која е прекриено дното на профундалот.

Профундалната зона, практично претставува зона на простирање на хиполимнионот. Водената маса на овој регион се одликува со својата хомотермност, одсуството на подвижност и ниска температура. Температурните колебања не надминуваат вредност од $0,6^{\circ}\text{C}$, а просечната температура се движи во границите од $5,6-6,2^{\circ}\text{C}$. Заситеноста на профундалот со растворен кислород е добра, и во просек таа изнесува околу 70%.

Бенталната фауна на Охридското Езеро

Охридското Езеро се одликува со многу богата и разновидна бентална фауна. Тоа спаѓа во групата на уште неколку езера во светот (Бајкалското, Тангањика и Њаса) чија што фауна се одликува со голем број архаични животински облици чие потекло се врзува за периодот на раниот терциер.

Бенталната фауна на Охридското Езеро, односно нејзината разновидност, ендемичност и реликтност, пред се се должат на три клучни моменти врзани за историјата и генезата на езерскиот екосистем (Stankovic, 1960):

1. Охридското Езеро, како и другите терциерни езера, било населено со терциерни фаунистички елементи уште од времето на неговото настанување. Благодарјќи на долговремената географска изолација на езерскиот екосистем, овие животни форми, и денес претставуваат актуелни жители на Езерото;
2. Благодарјќи на долгиот континуитет на постоење на овој екосистем во својата првобитна состојба, голем број од организмите успеале непречено и автохтоно да се диференцираат во посебни видови;
3. Долгата и непречена егзистенција на Езерото и неговиот жив свет овозможиле еволуирање на животинските заедници, но и нивна непречена еколошка диференцијација во нови видови и родови, во процесот на сложена интеграција со лакустричниот базен.

Таб.1. Вкујен број и проценти на ендемични видови кај различниите живојински групи (најнова листа и листиите направени во различни периоди на истражување), според Шайкарев (1992).

Живој. групи	Периоди на истражување								
	1960			1980			1990		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
<i>Protozoa</i>	34	30	88	34	30	88	34	30	88
<i>Porifera</i>	3	2	67	3	2	67	5	4	80
<i>Turbellaria</i>									
- <i>Rhabdocoela</i>	25	11	44	25	11	44	25	11	44
- <i>Tricladida</i>	15	13	80	21	19	91	21	19	91
<i>Nematoda</i>	23	4	17	23	4	17	23	4	17
<i>Gastropoda</i>	38	34	90	58	50	86	58	50	86
<i>Bivalvia</i>	13	-	-	12	1	8	12	1	8
<i>Oligochaeta</i>	27	17	47	27	17	47	27	17	47
<i>Hirudinea</i>	8	-	-	14	4	29	21	11	52
<i>Copepoda</i>	12	-	-	22	4	18	22	4	18
<i>Cladocera</i>	15	-	-	21	1	5	21	1	5
<i>Ostracoda</i>	36	24	66	42	30	71	42	30	71
<i>Amphipoda</i>	5	4	80	9	8	89	10	9	90
<i>Isopoda</i>	4	3	75	4	3	75	4	3	75

Леџенда: 1-вкујен број на видови; 2-број на ендемични видови; 3-процент на ендемизам.

Проучувањето на бенталната фауна од Охридското Езеро, со оглед на нејзиното богатство и разновидност е комплексен и сеуште во целост незавршен процес. Иако од првите почетоци на истражувањата на бенталната фауна (спроведени од Станковиќ, 1929) до денес се изминати повеќе од седумдесетина години, во Охридското Езеро сеуште постојат бентални инвертебрални групи кои се недоволно проучени, односно процесот на инвентаризација сеуште не е компетиран (Хаџишче, 1985).

Богатството на бенталната фауна, нејзиниот ендемизам на ниво на групи и воедно и хронолошкиот преглед на откривањето и компетирањето на листите со нови видови дадени се во Табела 3 (Sarkarev, 1992).

Од приложената табела, јасно се забележува дека најголемото богатство со видови е карактеристично, кога се зборува за макрозообентосот, за класата *Gastropoda*, каде што се регистрирани 58 видови.

Фиг.3. Ендемични видови од Охридско Езеро: А-колонији од *Dreissena stankovici*; Б-*Gyraulus lychnidicus*.

За оваа класа, исто така во склоп на макрозообентосот е карактеристичен и највисок број на ендемични видови (50 видови) но и највисок процент на ендемизам (86.2%).

Само уште неколку езера во светот, во однос на богатството и ендемо-реликтниот карактер на макрозообентосот би можеле да се споредат со Охридското Езеро. Тоа се Бајкалското Езеро, и езерата Њаса и Тангањика. Сите овие спаѓаат во групата на прастари езера (терциерни) кои до денес останале во непроменета состојба. Како илустративен пример за компарација со Охридското Езеро, би можеле да го спомнеме Бајкалското Езеро и високиот процент на ендемизам во сите групи од макрозообентосот. Според Тимошкин (2001), ендемизмот во групите од макрозообентосот се движи во границите од 78 % кај групата Gastropoda (од вкупно 150 евидентирани видови) до 99.7 % ендемизам кај групата Amphipoda каде се регистрирани дури 345 видови. И останатите групи се одликуваат и со големо богатство и ендемизам: Turbellaria-90 % (150 видови); Hirudinea-84.6 % (13 видови); Oligochaeta-82.4 % (194 видови).

Литература:

Ановски, Т.; Наумовски, Ј.; Качурков, Д., и Кирков, П., (1980). Прилог кон студијата за утврдување на потеклото на водите од изворите кај Св. Наум-Охридско Езеро. Физика, 12, S2, 165: 77-86.

Цвијик, Ј., (1911). Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. СКА, књ. III р. 689-1270.

Хаџишче, С., (1974). Фауната на полжавите (Гастропода) на Охридското Езеро како животинска група богата со ендемични форми

и нејзината распространетост во поедини зони на бенталниот регион. Симпозиум за проблематиката на регулацијата на Охридското Езеро, МАНУ, Скопје: 259-271.

Хаџишче, Ј. (1985). 50 години живот и работа на Хидробиолошки завод од Охрид. Јубилејно издание посветено на 50 годишнината од основањето на Хидробиолошки завод-Охрид. Прва книга. Охрид. пп. 9-47.

Hutchinson, G.E. (1993). A Treatise on Limnology. vol. IV. The Zoobenthos. Y.H. Edmonson, ed. John Wiley & Sons.

Крстановски, З., (1994). Биосистематски и еколошки истражувања на планариите од Охридското, Преспанското и Дојранското Езеро со нивните крајбрежни води. Докторска Дисертација. Унив. "Св. Кирил и Методиј", Природно-математички факултет, Институт за биологија, Скопје.

Локоска, Л., (2000). Влијанието на водата од притоците врз квалитативниот состав на бактериопланктонот во Охридското Езеро. Докт. Дисерт. Унив. "Св. Кирил и Методиј", Природно-математички факултет, Институт за биологија, Скопје.

Наумоски, Т. (2000). Фосфорно оптоварување на Охридското Езеро. Докт. дисерт. Унив. "Св. Кирил и Методиј", Природно-математички факултет, Институт за биологија, Скопје.

Патчева, С., (2001). Фитопланктонот и хлорофилот а како индикатори за степенот на трофијата на водата во литоралниот и пелагијалниот регион на Охридското Езеро. Магистер. Труд. Унив. "Св. Кирил и Методиј", Природно-математички факултет, Институт за биологија, Скопје.

Stanković, S., (1929). Contribution á la connaissance des lacs d'Ochrida et de Prespa. Verch. Internat. Verein. Limnol., 4: 588-899.

Stankovic, S. (1960). The Balkan Lake Ohrid and its living world. Uitgeverij Dr. W. Junk, Den Haag, monogr. biol. 9. pp. 357. Stuttgart.

Timoshkin, O., (2001). Index of animal species inhabiting Lake Baikal and its catchment area. Vol.1. Book 1. P: 831. Novosibirsk.

Шапкарев, Ј., (1966 б). Прилог кон вертикалното распределување на зообентосот во милта на Охридското Езеро. Годишен зборник, биологија, Природно-математички факултет на Универзитетот, Скопје, кн.19: 47-60.

Šapkarev, J. (1992). The ancient Balkan Lake Ohrid, an inexhaustible source for discovering of new endemic life forms. The compilation of scientific works from the symposium in Ohrid.

Mitic, V., (1991). Qualitative and quantitative investigations of the vertical distribution of photosynthetic pigments in the Phytoplankton of Lake Ohrid and their significance for the evaluation of its trophic level. Doctor thesis. University St. Kiril and Metodij Skopje: 1-126.

ИЗВЕШТАЈ
ЗА РАБОТАТА НА XXXVII МЕЃУНАРОДЕН
СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура оваа година се одржа во знакот на големиот јубилеј на македонскиот народ – 60-годишнината на АСНОМ (вкупно 7 предавања), а со пригодни предавања беа одбележани и другите значајни настани за македонскиот народ: 60 г. од завршните операции за ослободување на Македонија, 1140 г. од Моравската мисија на светите браќа Кирил и Методиј, делото на Св.Климент Охридски, творештвото и придонесот на акад.А.Спасов и проф.д-р Т.Саздов и низа други предавања од најразлични области на македонската наука, култура, историја и за прашања кои се однесуваат на македонската современост ("*Македонскиот ѝ ѝаѝ во ѝранзиција*") и др. За прв пат оваа година во работата на Семинарот се вклучија и предавачи од Богословскиот факултет во Скопје, Воената академија "Генерал Михаило Апостолски", Институтот за социологија при Филозофскиот факултет во Скопје и од Хидробиолошкиот завод во Охрид.

Семинарот на 4 август 2004 г. го отвори ректорот на Универзитетот "Св.Кирил и Методиј", проф.д-р Александар Анчевски со пригодна реч. По промоцијата на зборникот Предавања одржани минатата година (протор проф. д-р Димитар Пандев) се одржаа и двете пригодни предавања посветени на АСНОМ.

Посебно значење имаше настапот на првиот претседател на Република Македонија г. Киро Глигоров веднаш по свеченото отворање со предавањето под наслов: "*Историјски фактѝ е дека Република Македонија е создадена на 2*

август 1944 г. и е вметена врз одлуките на АСНОМ . Неговото предавање претставуваше голем настан не само за учесниците на Семинарот туку имаше силен одзив и кај пошироката македонска јавност. Потоа пригодно предавање одржа и Трајко Стаматовски на тема "*Македонскиот јазик во децениите слободен живот*", кој посебно се задржа на значењето на АСНОМ за македонскиот јазик. (Списокот на одржаните предавања е даден во прилог на извештајот.)

Покрај овие предавања се одржаа и 4 циклуси од по три двочасовни предавања на следниве теми: "*Социјално-историјската моливка во македонската поезија на XX век*" (проф.д-р Т.Тодоровски), "*Македонскиот јазик во првата половина на XX век*" (проф.д-р Д. Пандев), "*Македонски обреди и обредни песни*"(д-р М.Китевски) и "*Антерскојто мајсторство во Македонија*" (проф. д-р Ј. Лужина).

Од веќе традиционалните курсеви по избор се одржаа следниве 5 за кои имаше најмногу пријавени учесници: *курсове за народни ора* (Б. Јовановски), *курсевите за македонска литература* (д-р К. Николовска), *историја на македонскиот народ* (д-р А. Атанасовски), *историја на македонскиот јазик* (д-р Д. Пандев) и *етнологија на македонскиот народ* (д-р Љ. Ристевски).

Според степенот на познавање на македонскиот јазик (определен според нивните резултати на спроведеното тестирање) учесниците беа распределени во групи на три нивоа. Лекторските групи за почетници ги водеа Роза Тасевска и д-р Лидија Тантуровска¹⁶⁰, за среден курс д-р Симон Саздов и м-р Лидија Танушевска, напредниот курс за јазик го водеше м-р Анета Дучевска и напредниот курс за литература го водеше д-р Весна Мојсова-Чепишевска. За првпат оваа година учесниците во своите свидетелства за успешното завршување на курсевите добија и кредитни поени. Како и досега и оваа година дел од наставата се одвиваше во разни локалитети на градот Охрид како Плаош-

¹⁶⁰ Напоменуваме дека во минатогодишниот Извештај направен е пропуст. Колешката Тантуровска беше лектор и на минатогодишната Летна школа

ник, спомен-домот на Прличев, куќата на Деспина и други историски, културни или природни локалитети.

Во рамките на блокот промоции на најновите изда- нија на македонските издавачи покрај изданијата на Семи- нарот (*Предавањата од 2003 г. и Зборниците со трудови од XXX научна конференција*) беа претставени изданијата на македонските научни институти меѓу двата семинара (Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Инсти- тут за литература, Институт за македонски фолклор "Мар- ко Цепенков", Институт за национална историја, Институт за старословенска култура, како и на Факултетот за драм- ски уметности) посебен интерес предизвикаа промоциите на **"Толковниот речник на македонскиот јазик", т.1** (про- мотор акад. Рина Усикова) и најновиот том од **"Историјата на македонската книжевност" од Г.Сталев**, како и на најно- виот број на *"Славистички студии" бр.11* посветен на ака- демик Милан Ѓурчинов (протор проф. д-р Димитрија Ристевски). Од странските изданија посветени на македо- нистички теми беа претставени книгите на: акад.Радомир Ивановиќ *"Мечта и мудрост"* (протор В.Димова), Волф Опшлис *"Воен дневник од една мирна земја" (2001-2004)* (протор М.Каранфиловски), потоа книгата на Ала Шеш- кен од Москва за јужнословенските литератури со посебен дел посветен на македонската литература (протор М. Ѓурчинов) и *"Мал буѓарско-македонски и македонско-буѓа- рски речник"* од Драги Стефанија (протор Д. Пандев). Во рамките на овој блок беше и промоцијата на колекцијата македонски филмови на CD подготвени од Кинотеката на Македонија (протор Б.Ноневски).

Културната програма на Семинарот и оваа година покрај проекцијата на филмови ("Црно семе", "Мис Стон" ТВ-филм за Анте Поповски и др.) и посета на културно- историските споменици во Охрид содржеше и средба со добитникот на наградата за роман на годината на "Утрин- ски весник", писателот Милован Стефановски, беа посете- ни ателјата на уметниците Драган Спасески и Никола Ни- колоски, старата печатница и Галеријата на икони. Учесни- ците на Семинарот имаа можност и да посетат повеќе при- редби во рамките на фестивалот "Охридско лето", "Денови-

те на руската култура во Македонија", "Поетските вечери во Велестово" и "Честувањата на Живко Чинго" во Велгошти. За време на посетата на Св.Наум пред учесниците на Семинарот настапи фолклорниот ансамбл "Живко Чинго" од Велгошти. При посетата на Струга беше посетен Домот на Миладиновци, седиштето на Струшките вечери на поезијата и Музејот "Никола Незлобински", потоа манастирскиот комплекс во Калишта и пештерската црква во Радожда.

Во рамките на соработката со Универзитетот "Св. Климент Охридски", учесниците на Семинарот еден ден беа гости на овој универзитет во Битола. Покрај разгледувањето на градот со посета на најважните знаменитости, цркви и цамии, беше посетен и градскиот музеј и археолошкиот локалитет Хераклеја.

Оваа година за прв пат беше организирана македонска вечера со директно учество на учесниците во нејзиното подготвување. Од секоја лекторска група беше избран по еден учесник и тие под стручно раководство на професор по гастрологија од Факултетот за туризам и угостителство (Васко Цуцулоски) и вработените во кујната подготвија комплетна вечера од македонски национални јадења за сите учесници, која се претвори во убава манифестација на дружење на општо задоволство. Идејата беше прифатена со голем интерес и учесниците побараа следната година да има и посебен курс за македонска кујна.

Бројот на учесниците на Семинарот годинава се задржа на стандардното ниво со оглед на можностите, а на извесен број учесници им беше дозволено учество во сите активности без да им се обезбедуваат пансионските услуги или едно место делеа рамноправно по половина престој по два учесника (студенти од Белград, Нови Сад и Ниш). Ваквите решенија беа во договор со заинтересираните универзитетски наставници и со студентите. Вкупниот број учесници на Семинарот беше 87, заедно со оние кои учествуваа само во наставата, додека трошоците за ноќевање и исхрана си ги снесеа сами. Со свои учесници оваа година беа застапени следниве 26 земји: Албанија, Белгија, Буга-

рија, Германија, Грција, Данска, Италија, Јапонија, Јужна Кореја, Канада, Норвешка, Полска, Романија, Русија, САД, Словачка, Словенија, Србија и Црна Гора, Турција, Финска, Франција, Холандија, Хрватска, Чешка, Швајцарија, Шведска.

Посебно место во работата на Семинарот имаше неговата 31. научна конференција, која оваа година се одржа со повеќе од 100 пријавени учесници, меѓу кои имаше висок процент на учесници од странство. Конференцијата започна со традиционалната промоција на Зборникот од претходната јубилејна XXX научна конференција. Промоцијата ја извршија д-р Димитар Пандев за лингвистичките реферати и д-р Јованка Стојановска-Друговац за литературните. Заедничка тема за двете секции годинава беше темата за **"АСНОМ во македонската културна историја"** со која беше даден уште еден сериозен придонес во научното осветлување на значењето на АСНОМ за македонската историја воопшто и со што во целина Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура даде свој сериозен придонес во одбележувањето на овој значаен јубилеј за македонскиот народ. Во рамките на лингвистичката секција се работеше на две теми: **"Јазикот на црковнословенската писменост во Македонија"** и **"Македонскиот јазик наспрема другите јазици"**, а литературната секција работеше со три теми: **"Македонскиот роман кон крајот на XX век"**, **"Поезијата на Анте Поповски"** и **"Македонската литература наспрема другите литератури"**.

Во текот на конференцијата настан со степен на научна сензација претставуваше рефератот на **проф. Јухани Нуорлуото од Хелсинки** со неговото обелоденување на откритието на најголемиот дел од ракописот на **Кониковското евангелие** во Александриската библиотека во Египет и неговата согласност за соработка со македонските научници со цел материјалите да се објават во вид на книга за време на Светскиот славистички конгрес во Македонија во 2008 г.

На овој начин и оваа година Научната конференција работеше со 6 теми и со голем број домашни и странски

учесници што само го потврдува интересот на странските научни работници – македонисти за македонска проблематика, како и потребата на македонските научници да имаат повеќе можности за контакти и за научен дијалог со странските македонисти. Координатори на научната конференција оваа година беа д-р Татјана Гочкова-Стојановска за лингвистичкиот дел и д-р Виолета Димова за литературниот дел. (Во прилог кон Извештајот е даден список на учесниците на Научната конференција со насловите на нивните реферати).

Македонската телевизија и оваа година активно ја следеше работата на Семинарот и направи неколку емисии за него и за неговите учесници со што ја збогати збирката емисии за учесниците и за активностите на Семинарот. Работата на Семинарот активно ја следеа и претставници на Македонското радио, неколку други радиостаници од Охрид, дописниците на "Утрински весник", "Време", "Дневник", "Нова Македонија" и др.

Оваа година учесниците на Семинарот за првпат беа сместени во Студентскиот дом "Никола Карев", а наставата и другите активности се одржуваа во просториите на домот, ОУ "Г.Прличев" и Факултетот за туризам и угостителство. Условите за сместување и исхраната во домот беа на завидно солидно ниво и така беа оценети и од страна на учесниците во спроведената анкета меѓу нив.

Спроведената анкета меѓу учесниците на Семинарот покажува главно задоволство од лекторската настава и од поголемиот дел од циклусите, курсевите и предавањата со сугестии за воведување на некои нови содржини. Позитивно е оценета културната и другата дополнителна програма (дури и со коментари од типот: "не очекував такво ниво". Забелешките на учесниците главно се однесуваат на општиот недостиг на учебници и современа техника, техничките пропусти и пропустите во информирањето.

Сумирајќи ги впечатоците на учесниците на Семинарот и на Научната конференција, ангажираните соработници, предавачите и другите и оваа година може да се каже

дека Семинарот успеа да задржи завидно ниво на квалитет и препознатливост меѓу семинарите од сличен тип и дека тој и натаму има мошне високо реноме меѓу странските македонисти, слависти и другите заинтересирани за македонистичка проблематика.

Раководител
на Семинарот

Проф. д-р Максим Каранфиловски